

Економічні науки

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП



МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ



НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 3(22)

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2009

УДК 330-339; 321.7; 159.9

ББК 65.9(4УКР)я43

М43

Редакційна колегія

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф. — головний редактор

Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора

Саєвич І. Г., канд. філол. наук — відповідальний редактор

Чирков В. М. — відповідальний редактор за випуск

Економічні науки

Баєва О. В., д-р біол. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Радзівський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф.

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Храмов В. О., д-р політ. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Синьов В. М., д-р пед. наук, проф., Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., канд. юрид. наук, проф., Бородин І. Л., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Подоляка А. М., канд. юрид. наук

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 6 від 24 червня 2009 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

Наукові праці МАУП / Редкол.: В. Б. Захожай (голов. ред.) та ін. — К. : МАУП, 2001. — Вип. 1. —

ISBN 966-608-120-2

К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. — Вип. 3(22). — 256 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

ISBN 978-611-02-0010-3

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з економічних і психологічних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/6 від 14 червня 2007 р.).

ББК 65.9(4УКР)я43+88я43

ISBN 966-608-120-2

ISBN 978-611-02-0010-3

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2009
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2009

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	5	Дворников В. М. Проблеми механізму банкрутства і сучасні шляхи їх вирішення.....	77
Захожай В. Б. Регіональна сегментація ринку лісопродукції.....	5	Товт О. М. Методологічні основи формування соціальної орієнтації економіки	81
Семененко І. С., Семененко О. С. Форми і механізми активізації єврорегіонального трансграничного співробітництва на українсько-угорському прикордонні.....	12	Попюк Б. С., Андреева Х. П. Экономическая дифференциация украинской экономики	90
Дікарев О. І. Економічна дипломатія як досвід гармонізації конкуренційних енергетичних стратегій і ресурс міжнародної енергетичної безпеки.....	19	Недашковська Н. В. Система організації лікування та профілактики ВІЛ-інфекції/СНІДу в Україні	97
Коваль М. І. Методологічні проблеми організаційно- технічного забезпечення аналізу та експертизи державного бюджету в умовах функціонування АІАС “Держбюджет”	27	Казымов Фахри Хангусейн оглы Современное состояние банковской системы Азербайджана	104
Юсеф Н. Н., Гараханлу Фарназ Економічні інтереси України на Близькому Сході.....	34	Дурбало О. В. Демографічний фактор та його зв'язок із сімейною політикою в Україні.....	108
Головач Н. А. Факторний аналіз динаміки економічної ефективності	38	ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	113
Задорожний В. П. Інвестиційні процеси у світовій економічній системі під впливом глобалізації	41	Гольцов А. Г. Геопросторова політична організація світу: сучасний стан і тенденції трансформації.....	113
Шихизаде Интигам Алисахиб оглы Управление инвестициями по диверсификации транзитных газотранспортных систем (на примере России и Украины)	49	Кочетков В. В., Кочеткова Л. Н. Постиндустриальное общество и социально-правовое государство	119
Гармашів В. Г. Геоекономічні стратегії причорноморських держав у контексті інтересів України	54	Логвиненко С. В. Тероризм і світова безпека в контексті політики національної безпеки України	128
Мамедов Ровшан Принципи сучасної інтеграційної стратегії України	60	Беспаль Д. Г. Громадські організації в політичній системі України	133
Динев Йордан Дімітров Шляхи і перспективи України та Болгарії на світовому ринку туристичних послуг.....	68	Щербак Д. С. Теоретичні та історичні аспекти соціальної політики України.....	139
		Ежегож Типанський Роль ЗМІ в демократизації політичного процесу України	146

УДК 630*6

В. Б. ЗАХОЖАЙ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

РЕГІОНАЛЬНА СЕГМЕНТАЦІЯ РИНКУ ЛІСОПРОДУКЦІЇ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 3(22), с. 5–11

Запропоновані методичні рекомендації стосовно регіональної сегментації ринку лісопродукції. Вони базуються на дослідженні системи балансів, що характеризують міжрегіональні, регіонально-галузеві та територіально-галузеві зв'язки, які використовуються для аналізу і прогнозування основних сегментів ринку лісопродукції.

Регіональний баланс відображає диференціацію виробництва, що виникає у зв'язку з відмінностями природних та інших умов різних регіонів. Аналіз цієї диференціації показує природу впливу територіального розміщення продуктивних сил на диференціацію споживання. При цьому необхідно враховувати, що територіальні відмінності, зумовлюючи певну диференціацію рівнів споживання і структури джерел постачання, у статичному балансі впливають набагато суттєвіше, ніж у динамічному. Це пояснюється тим, що основними чинниками зміни споживання і структури джерел у часі є розвиток продуктивних сил і зростання доходів населення, які в динаміці змінюються не так суттєво, як у статистиці.

Регіональна система лісоспоживання може бути описана у загальних рисах матрицею, що відображає матеріальні зв'язки, які виникають у процесі формування фонду споживання як між окремими областями України, так і між ними та країнами близького і далекого зарубіжжя. Важливим об'єктом регіонального аспекту аналізу в

Україні є характеристика міжобласних зв'язків на основі вивчення виробництва, а також інших сторін процесу відтворення, в результаті якого утворюється фонд споживання у державі в цілому. Водночас баланс повинен розкрити зв'язок між виробництвом і споживанням в розрізі територіально-галузевого розподілу, а також усередині окремих галузей.

Розглянемо коротку схему цього балансу. Вона буде аналогічно до схеми загальної сегментації ринку лісопродукції. Основне призначення балансу — формування інформаційного підґрунтя для проведення аналізу міжобласних зв'язків щодо забезпечення окремих сегментів ринку лісопродукцією.

Матриці $\{A\}$, $\{B\}$, $\{C\}$ мають квадратну форму, в них по рядках і стовпцях проставлені області й показники, що характеризують вивіз і ввезення лісопродукції. На основі регіонального балансу можна отримати відомості про спеціалізацію виробництва, структуру ввезення і вивозу лісопродукції з розподілом на міжобласний і міждержав-

ний баланси, зв'язки кожної області з іншими регіонами України та іншими країнами, а також сальдо результатів за цими зв'язками.

Характеристику таких зв'язків може дати, наприклад, шаховий баланс міжобласних зв'язків, що виникають при розподілі лісопродукції. Значений баланс можна побудувати за даними, що характеризують розподіл лісопродукції між окремими областями. Ці дані повинні бути заздалегідь згруповані за конкретними споживачами. У такому балансі основні пропорції та зв'язки відображені в детальному обласному розрізі й дають можливість вивчити регіональну структуру розподілу лісопродукції та взаємозв'язки між областями щодо її використання. У наведеній в табл. 1 схемі відображено переміщення лісопродукції між областями України, а також її вивіз за їх межі та ввезення з країн близького і далекого зарубіжжя. Області в підметі та присудку таблиці позначені $i_1(j_1) = 1, 2, \dots, n_1$, відповідно країни близького зарубіжжя — $i_2(j_2) = 1, 2, \dots, n_2$, країни далекого зарубіжжя — $i_3(j_3) = 1, 2, \dots, n_3$.

Рядки балансу характеризують розподіл лісопродукції, виробленої підприємствами певної області України та призначеної для споживання як у цій області, так і в інших областях України, а також у країнах близького і далекого зарубіжжя.

У стовпцях балансу показані джерела надходження лісопродукції в кожен область України та країни близького і далекого зарубіжжя. Ці ресурси складаються з виробництва продукції в самій області та надходження з інших областей і країн. Міжобласний розподіл лісопродукції характеризується матрицею $\{A\}$, що складається з елементів $A_{i_1 j_1}$. Кожен елемент відображає об'єм лісопродукції, що надійшла з i_1 -ї області в j_1 -ту область. Елементи, розташовані по діагоналі матриці ($A_{i_1 j_1}$), характеризують самозабезпечення області i_1 лісопродукцією. Величина $A_{i_1 j_1}$ по горизонталі характеризує обсяги постачання лісопродукції з області i_1 . Цей самий елемент, розташований по вертикалі, вказує на джерела забезпечення лісопродукцією j_1 -ї області.

Міждержавний обмін з країнами близького і далекого зарубіжжя характеризується матрицями $\{E\}$, $\{H\}$.

До матриці $\{E\}$ входять елементи $A_{i_2 j_2}^I$ і $A_{i_3 j_3}^{II}$, що показують напрям руху лісопродукції з областей — виробників продукції в j -ті країни — споживачі близького (j_2) і далекого (j_3) зарубіжжя. Матриця $\{H\}$ складається з елементів $H_{i_2 j_1}^I$ і $H_{i_3 j_1}^{II}$, що показують виробництво лісопродукції у країнах близького (i_2) і далекого (i_3) зарубіжжя, а

також її надходження (ввезення) в області України.

Таким чином, кожен рядок балансу дає уявлення про регіональну структуру формування лісопродукції окремих областей.

Основне рівняння балансу таке:

$$\sum_{j_1=1}^{n_1} K_{j_1} + \sum_{j_2=1}^{n_2} E_{j_2}^I + \sum_{j_3=1}^{n_3} E_{j_3}^{II} = \sum_{i_1=1}^{n_1} F_{i_1} + \sum_{i_2=1}^{n_2} H_{i_2}^I + \sum_{i_3=1}^{n_3} H_{i_3}^{II},$$

де K_{j_1} — об'єм лісопродукції, що надійшла в j_1 -ту область,

$$K_{j_1} = \sum_{i_1=1}^{n_1} A_{i_1 j_1} + \sum_{i_2=1}^{n_2} H_{i_2 j_1}^I + \sum_{i_3=1}^{n_3} H_{i_3 j_1}^{II};$$

$E_{j_2}^I$, $E_{j_3}^{II}$ — об'єм лісопродукції, що поставляється областями України відповідно у країни близького і далекого зарубіжжя,

$$E_{j_2}^I = \sum_{i_1=1}^{n_1} E_{i_1 j_2}^I, \quad E_{j_3}^{II} = \sum_{i_1=1}^{n_1} E_{i_1 j_3}^{II};$$

F_{i_1} — об'єм лісопродукції, вироблений i_1 -ю областю України та призначений для використання як в самій області, так і за її межами,

$$F_{i_1} = \sum_{j_1=1}^{n_1} A_{i_1 j_1} + \sum_{j_2=1}^{n_2} E_{i_1 j_2}^I + \sum_{j_3=1}^{n_3} E_{i_1 j_3}^{II};$$

$H_{i_2}^I$, $H_{i_3}^{II}$ — об'єм лісопродукції, що ввозиться до України з держав відповідно близького і далекого зарубіжжя,

$$H_{i_2}^I = \sum_{j_1=1}^{n_1} H_{i_2 j_1}^I, \quad H_{i_3}^{II} = \sum_{j_1=1}^{n_1} H_{i_3 j_1}^{II}.$$

Із цього рівняння виводяться інші співвідношення, необхідні для аналізу формування ресурсів лісопродукції в Україні:

$$\sum_{j_1=1}^{n_1} K_{j_1} = \sum_{j_1=1}^{n_1} \sum_{i_1=1}^{n_1} A_{i_1 j_1} + \sum_{j_1=1}^{n_1} \sum_{i_2=1}^{n_2} H_{i_2 j_1}^I + \sum_{j_1=1}^{n_1} \sum_{i_3=1}^{n_3} H_{i_3 j_1}^{II},$$

а також для їх розподілу за регіонами:

$$\sum_{i_1=1}^{n_1} F_{i_1} = \sum_{i_1=1}^{n_1} \sum_{j_1=1}^{n_1} A_{i_1 j_1} + \sum_{i_1=1}^{n_1} \sum_{j_2=1}^{n_2} E_{i_1 j_2}^I + \sum_{i_1=1}^{n_1} \sum_{j_3=1}^{n_3} E_{i_1 j_3}^{II}.$$

На основі цього рівняння можна вивести співвідношення, що характеризує споживання лісопродукції в j_1 -й області України:

$$K_{j_1} = \sum_{i_1=1}^{n_1} A_{i_1 j_1} + H_{j_1}^I + H_{j_1}^{II} \cdot H_{j_1}^I = \sum_{i_2=1}^{n_2} H_{i_2 j_1}^I + H_{j_1}^{II} = \sum_{i_3=1}^{n_3} H_{i_3 j_1}^{II}$$

тобто об'єм лісопродукції, призначений для задоволення потреб цієї області України, дорівнює вивозу продукції з держав близького і далекого зарубіжжя плюс ввезення з інших областей України, плюс розмір самозабезпечення цієї області за рахунок власного виробництва.

Аналогічним чином будується рівняння, що характеризує розподіл лісопродукції, виробленої в i_1 -х областях України:

Таблиця 1

Схема балансу міжрегіональних зв'язків України, що виникають при розподілі лісопродукції

Регіони-постачальники лісопродукції	Регіони-споживачі лісопродукції																
	Області України					Країни близького зарубіжжя					Країни далекого зарубіжжя					F_i	
	$j_1 = 1$	2	...	n_1	$\sum_{j_1=1}^{n_1}$	$j_2 = 1$	2	...	n_2	$\sum_{j_2=1}^{n_2}$	$j_3 = 1$	2	...	n_3	$\sum_{j_3=1}^{n_3}$		
Області України	$i_1 = 1$	A_{11}	A_{12}	...	A_{1n_1}	$\sum_{j_1=1}^{n_1} A_{1j_1}$	E_{11}^I	E_{12}^I	...	$E_{1n_2}^I$	$\sum_{j_2=1}^{n_2} E_{1j_2}^I$	E_{11}^{II}	E_{12}^{II}	...	$E_{1n_3}^{II}$	$\sum_{j_3=1}^{n_3} E_{1j_3}^{II}$	F_1
	2	A_{21}	A_{22}	...	A_{2n_1}	$\sum_{j_1=1}^{n_1} A_{2j_1}$	E_{21}^I	E_{22}^I	...	$E_{2n_2}^I$	$\sum_{j_2=1}^{n_2} E_{2j_2}^I$	E_{21}^{II}	E_{22}^{II}	...	$E_{2n_3}^{II}$	$\sum_{j_3=1}^{n_3} E_{2j_3}^{II}$	F_2

	n_1	A_{n_11}	A_{n_12}	...	$A_{n_1n_1}$	$\sum_{j_1=1}^{n_1} A_{n_1j_1}$	$E_{n_11}^I$	$E_{n_12}^I$...	$E_{n_1n_2}^I$	$\sum_{j_2=1}^{n_2} E_{n_1j_2}^I$	$E_{n_11}^{II}$	$E_{n_12}^{II}$...	$E_{n_1n_3}^{II}$	$\sum_{j_3=1}^{n_3} E_{n_1j_3}^{II}$	F_{n_1}
	$\sum_{i_1=1}^{n_1}$	$\sum_{i_1=1}^{n_1} A_{i_11}$	$\sum_{i_1=1}^{n_1} A_{i_12}$...	$\sum_{i_1=1}^{n_1} A_{i_1n_1}$	$\sum_{i_1=1}^{n_1} \sum_{j_1=1}^{n_1} A_{i_1j_1}$	$\sum_{i_1=1}^{n_1} E_{i_11}^I$	$\sum_{i_1=1}^{n_1} E_{i_12}^I$...	$\sum_{i_1=1}^{n_1} E_{i_1n_2}^I$	$\sum_{i_1=1}^{n_1} \sum_{j_2=1}^{n_2} E_{i_1j_2}^I$	$\sum_{i_1=1}^{n_1} E_{i_11}^{II}$	$\sum_{i_1=1}^{n_1} E_{i_12}^{II}$...	$\sum_{i_1=1}^{n_1} E_{i_1n_3}^{II}$	$\sum_{i_1=1}^{n_1} \sum_{j_3=1}^{n_3} E_{i_1j_3}^{II}$	$\sum_{i_1=1}^{n_1} F_{i_1}$
Країни близького зарубіжжя	$i_2 = 1$	H_{11}^I	H_{12}^I	...	$H_{1n_1}^I$	$\sum_{j_1=1}^{n_1} H_{1j_1}^I$											
	2	H_{21}^I	H_{22}^I	...	$H_{2n_1}^I$	$\sum_{j_1=1}^{n_1} H_{2j_1}^I$											
											
	n_2	$H_{n_21}^I$	$H_{n_22}^I$...	$H_{n_2n_1}^I$	$\sum_{j_1=1}^{n_1} H_{n_2j_1}^I$											
	$\sum_{i_2=1}^{n_2}$	$\sum_{i_2=1}^{n_2} H_{i_21}^I$	$\sum_{i_2=1}^{n_2} H_{i_22}^I$...	$\sum_{i_2=1}^{n_2} H_{i_2n_1}^I$	$\sum_{i_2=1}^{n_2} \sum_{j_1=1}^{n_1} H_{i_2j_1}^I$											
Країни далекого зарубіжжя		H_{11}^{II}	H_{12}^{II}	...	$H_{1n_1}^{II}$	$\sum_{j_1=1}^{n_1} H_{1j_1}^{II}$											
	2	H_{21}^{II}	H_{22}^{II}	...	$H_{2n_1}^{II}$	$\sum_{j_1=1}^{n_1} H_{2j_1}^{II}$											
											
	n_3	$H_{n_31}^{II}$	$H_{n_32}^{II}$...	$H_{n_3n_1}^{II}$	$\sum_{j_1=1}^{n_1} H_{n_3j_1}^{II}$											
	$\sum_{i_3=1}^{n_3}$	$\sum_{i_3=1}^{n_3} H_{i_31}^{II}$	$\sum_{i_3=1}^{n_3} H_{i_32}^{II}$...	$\sum_{i_3=1}^{n_3} H_{i_3n_1}^{II}$	$\sum_{i_3=1}^{n_3} \sum_{j_1=1}^{n_1} H_{i_3j_1}^{II}$											
Разом	K_1	K_2	...	K_{n_1}	$\sum_{j_1=1}^{n_1} K_{j_1}$												

$$F_i = \sum_{j_1=1}^{n_1} A_{i,j_1} + E_i^I + E_i^{II}, E_i^I = \sum_{j_2=1}^{n_2} E_{i,j_2}^I, E_i^{II} = \sum_{j_3=1}^{n_3} E_{i,j_3}^{II},$$

тобто об'єм лісопродукції, призначеної до розподілу, для i_1 -ї області України дорівнює вивозу з цієї області за межі держави плюс вивіз в інші області України, плюс розмір самозабезпечення цієї області за рахунок власного виробництва.

Наведені співвідношення можуть бути використані також для визначення для кожної області

України об'єму ввезення лісопродукції з-за меж держави:

$$K_{j_1} - \sum_{i_1=1}^{n_1} A_{i_1,j_1} = H_{j_1}^I + H_{j_1}^{II}$$

та вивозу її за межі України у країни близького і далекого зарубіжжя:

$$F_{i_1} - \sum_{j_1=1}^{n_1} A_{i_1,j_1} = E_{i_1}^I + E_{i_1}^{II}.$$

Регіональні зв'язки можуть бути проаналізовані за допомогою коефіцієнтів

$$L_{i_1 j_1} = \frac{A_{i_1 j_1}}{K_{j_1}}, L_{i_2 j_1} = \frac{H_{i_2 j_1}^1}{K_{j_1}}, L_{i_3 j_1} = \frac{H_{i_3 j_1}^{\text{II}}}{K_{j_1}},$$

що характеризують участь відповідно i_1 -ї області України, i_2 -ї країни близького та i_3 -ї країни далекого зарубіжжя у формуванні ресурсів лісопродукції j_1 -ї області, а також

$$M_{i_1 j_1} = \frac{A_{i_1 j_1}}{F_{i_1}}, M_{i_2 j_1} = \frac{E_{i_2 j_1}^1}{F_{i_1}}, M_{i_3 j_1} = \frac{E_{i_3 j_1}^{\text{II}}}{F_{i_1}},$$

що визначають участь відповідно j_1 -ї області України, j_2 -ї країни близького та j_3 -ї країни далекого зарубіжжя у використанні ресурсів i_1 -ї області.

Знаючи коефіцієнти взаємозв'язку областей, в перспективі можна розрахувати надходження лісопродукції відповідно з i_1 -ї області України, i_2 -ї країни близького та i_3 -ї країни далекого зарубіжжя в j_1 -ту область:

$$A_{i_1 j_1} = L_{i_1 j_1} \cdot K_{j_1}, H_{i_2 j_1}^1 = L_{i_2 j_1} \cdot K_{j_1}, H_{i_3 j_1}^{\text{II}} = L_{i_3 j_1} \cdot K_{j_1}.$$

Аналогічно визначають використання ресурсів i_1 -ї області України у відповідно j_1 -й області України, j_2 -й країни близького та j_3 -й країни далекого зарубіжжя:

$$A_{i_1 j_1} = M_{i_1 j_1} \cdot F_{i_1}, E_{i_2 j_1}^1 = M_{i_2 j_1} \cdot F_{i_1}, E_{i_3 j_1}^{\text{II}} = M_{i_3 j_1} \cdot F_{i_1}.$$

Коефіцієнти L_{ij} і M_{ij} дають змогу встановити взаємозв'язок між підсумковими частинами балансу K_{j_1} і F_{i_1} та отримати уявлення про територіальні зв'язки. Так, територіальний розподіл лісопродукції, виробленої підприємствами i_1 -ї області, можна розрахувати, знаючи об'єм надходження лісопродукції в j_1 -ту область K_{j_1} , коефіцієнти L_{ij} і M_{ij} :

$$F_{i_1} = \frac{\sum_{j_1=1}^{n_1} L_{i_1 j_1} K_{j_1}}{1 - \sum_{j_2=1}^{n_2} M_{i_1 j_2} - \sum_{j_3=1}^{n_3} M_{i_1 j_3}}.$$

Регіональний баланс можна використовувати також для аналізу забезпеченості потреби окремих областей України в лісопродукції. З цією метою елементи $A_{i_1 j_1}$ по стовпцях, що характеризують надходження лісопродукції в j_1 -ту область, порівнюються з потребою області в лісопродукції (P_{j_1}). При цьому розраховуються коефіцієнти $J_{j_1} = \frac{A_{i_1 j_1}}{P_{j_1}}$, які характеризують ступінь задоволення потреби в лісопродукції, що надійшла з окремих областей України в j_1 -ту область, і

$W_{j_1}^{\text{I,II}} = \frac{H_{j_1}^{\text{I,II}}}{P_{j_1}}$, що характеризують ступінь задоволення потреби за рахунок надходження лісопродукції в j_1 -ту область з регіонів близького і далекого зарубіжжя.

Показники $\{J_{j_1}, W_{j_1}^{\text{I,II}}\}$ характеризують забезпеченість потреби області за рахунок надходження лісопродукції в регіональному розрізі.

Надходження лісопродукції в область може бути зіставлене також із загальним об'ємом надходження лісопродукції з усіх джерел надходження (K , $K = \sum_{j_1=1}^{n_1} K_{j_1}$). Регіональні зв'язки в цьому випадку можна вивчити за допомогою коефіцієнтів $\delta_{j_1} = \frac{A_{i_1 j_1}}{K}$, які характеризують частку лісопродукції, що надійшла в j_1 -ту область, у загальному надходженні, та $v_{j_1}^{\text{I,II}} = \frac{H_{j_1}^{\text{I,II}}}{L_j}$, які характеризують частку лісопродукції, що надійшла з країн близького і далекого зарубіжжя.

Показники $\{\delta_{j_1}, v_{j_1}^{\text{I,II}}\}$ характеризують частку лісопродукції, що надійшла в j_1 -ту область, у загальному надходженні в регіональному розрізі. Для прогнозу міжрегіональних зв'язків, що виникають при використанні лісопродукції, важливо мати значення на прогнозований період. Здійснити прогноз цих коефіцієнтів можна на основі впливу на них основних чинників, що їх визначають. Це можуть бути відстань між регіонами $d_{i_1 j_1}$, коефіцієнт задоволення потреби в l -му виді лісопродукції k_p , сукупність інших чинників, що змінюються пропорційно часу t . У результаті прогноз коефіцієнтів може бути здійснений за даними динамічного ряду на основі залежностей:

$$\begin{aligned} L_{ij} &= L_{ij}(d_{i_1 j_1}, k_l, t); & M_{ij} &= M_{ij}(d_{i_1 j_1}, k_l, t); \\ J_{j_1} &= J_{j_1}(d_{i_1 j_1}, k_l, t); & W_{j_1}^{\text{I,II}} &= W_{j_1}^{\text{I,II}}(d_{i_1 j_1}, k_l, t); \\ \delta_{j_1} &= \delta_{j_1}(d_{i_1 j_1}, k_l, t); & v_{j_1}^{\text{I,II}} &= v_{j_1}^{\text{I,II}}(d_{i_1 j_1}, k_l, t). \end{aligned}$$

Ув'язка показників балансу й побудова його динамічної моделі дають змогу визначити в регіональному розрізі пропорції, що виникають при формуванні лісопродукції за окремими видами, та використовувати їх при прогнозуванні потреби в ній і джерел її забезпеченості за областями та по Україні в цілому.

Така модель дає важливу інформацію не тільки для аналізу, а й для прогнозування територіального розподілу.

Схема балансу регіонально-галузевих зв'язків України, які виникають при розподілі лісопродукції

Регіони, з яких надходить лісопродукція	Галузі економіки, в яких використовується лісопродукція														T_i		
	Галузі економіки України					Галузі економіки країн близького зарубіжжя					Галузі економіки країн далекого зарубіжжя						
	$j_1 = 1$	2	...	n_1	$\sum n$	$j_2 = 1$	2	...	n_2	$\sum n$	$j_3 = 1$	2	...	n_3		$\sum n$	
Області України	$i_1 = 1$	B_{11}	B_{12}	...	B_{1n_1}	$\sum_{j_1=1}^{n_1} B_{1j_1}$	U_{11}^I	U_{12}^I	...	$U_{1n_2}^I$	$\sum_{j_2=1}^{n_2} U_{1j_2}^I$	U_{11}^{II}	U_{12}^{II}	...	$U_{1n_3}^{II}$	$\sum_{j_3=1}^{n_3} U_{1j_3}^{II}$	T_1
	2	B_{21}	B_{22}	...	B_{2n_1}	$\sum_{j_1=1}^{n_1} B_{2j_1}$	U_{21}^I	U_{22}^I	...	$U_{2n_2}^I$	$\sum_{j_2=1}^{n_2} U_{2j_2}^I$	U_{21}^{II}	U_{22}^{II}	...	$U_{2n_3}^{II}$	$\sum_{j_3=1}^{n_3} U_{2j_3}^{II}$	T_2

	n_1	$B_{n_1 1}$	$B_{n_1 2}$...	$B_{n_1 n_1}$	$\sum_{j_1=1}^{n_1} B_{n_1 j_1}$	$U_{n_1 1}^I$	$U_{n_1 2}^I$...	$U_{n_1 n_2}^I$	$\sum_{j_2=1}^{n_2} U_{n_1 j_2}^I$	$U_{n_1 1}^{II}$	$U_{n_1 2}^{II}$...	$U_{n_1 n_3}^{II}$	$\sum_{j_3=1}^{n_3} U_{n_1 j_3}^{II}$	T_{n_1}
	$\sum_{i_1=1}^{n_1}$	$\sum_{i_1=1}^{n_1} B_{i_1 1}$	Σ	...	$\sum_{i_1=1}^{n_1} B_{i_1 n_1}$	$\sum_{i_1=1}^{n_1} \sum_{j_1=1}^{n_1} B_{i_1 j_1}$	$\sum_{i_1=1}^{n_1} U_{i_1 1}^I$	$\sum_{i_1=1}^{n_1} U_{i_1 2}^I$...	$\sum_{i_1=1}^{n_1} U_{i_1 n_2}^I$	$\sum_{i_1=1}^{n_1} \sum_{j_2=1}^{n_2} U_{i_1 j_2}^I$	$\sum_{i_1=1}^{n_1} U_{i_1 1}^{II}$	$\sum_{i_1=1}^{n_1} U_{i_1 2}^{II}$...	$\sum_{i_1=1}^{n_1} U_{i_1 n_3}^{II}$	$\sum_{i_1=1}^{n_1} \sum_{j_3=1}^{n_3} U_{i_1 j_3}^{II}$	$\sum_{i_1=1}^{n_1} T_{i_1}$
Країни близького зарубіжжя	$i_2 = 1$	Q_{11}^I	Q_{12}^I	...	$Q_{1n_1}^I$	$\sum_{j_1=1}^{n_1} Q_{1j_1}^I$											
	2	Q_{21}^I	Q_{22}^I	...	$Q_{2n_1}^I$	$\sum_{j_1=1}^{n_1} Q_{2j_1}^I$											
											
	n_2	$Q_{n_2 1}^I$...	$Q_{n_2 n_1}^I$	$\sum_{j_1=1}^{n_1} Q_{n_2 j_1}^I$											
	$\sum_{i_2=1}^{n_2}$	$\sum_{i_2=1}^{n_2} Q_{i_2 1}^I$	$\sum_{i_2=1}^{n_2} Q_{i_2 2}^I$...	$\sum_{i_2=1}^{n_2} Q_{i_2 n_1}^I$	$\sum_{i_2=1}^{n_2} \sum_{j_1=1}^{n_1} Q_{i_2 j_1}^I$											
Країни далекого зарубіжжя	$i_3 = 1$	Q_{11}^{II}	Q_{12}^{II}	...	$Q_{1n_1}^{II}$	$\sum_{j_1=1}^{n_1} Q_{1j_1}^{II}$											
	2	Q_{21}^{II}	Q_{22}^{II}	...	$Q_{2n_1}^{II}$	$\sum_{j_1=1}^{n_1} Q_{2j_1}^{II}$											
											
	n_3	$Q_{n_3 1}^{II}$	$Q_{n_3 2}^{II}$...	$Q_{n_3 n_1}^{II}$	$\sum_{j_1=1}^{n_1} Q_{n_3 j_1}^{II}$											
	$\sum_{i_3=1}^{n_3}$	$\sum_{i_3=1}^{n_3} Q_{i_3 1}^{II}$	$\sum_{i_3=1}^{n_3} Q_{i_3 2}^{II}$...	$\sum_{i_3=1}^{n_3} Q_{i_3 n_1}^{II}$	$\sum_{i_3=1}^{n_3} \sum_{j_1=1}^{n_1} Q_{i_3 j_1}^{II}$											
Разом	G_1	G_2	...	G_{n_1}	$\sum_{j_1=1}^{n_1} G_{j_1}$												

Територіально-галузевий розподіл лісопродукції наведено на рисунку. Матриця $\{B_{ij}\}$, що складається з елементів B_{ij} , подана в табл. 2. У матриці відображений міжгалузевий розподіл лісопродукції за областями України та її використання в державах близького і далекого за-

рубіжжя. Кожен елемент відображає об'єм лісопродукції, що надійшла з i -ї області в j -ту галузь економіки. Стівпці балансу відображають джерела надходження лісопродукції в окремі галузі економіки України.

Величина B_{ij} по горизонталі характеризує напрям руху лісопродукції з області i в галузь j . Цей самий елемент по вертикалі вказує на джерела забезпечення лісопродукції j -ї галузі України.

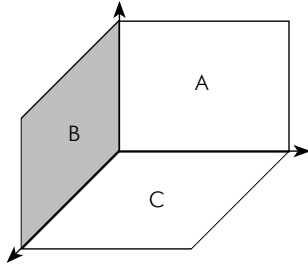


Схема розподілу лісопродукції:

A — міжобласний; **B** — територіально-галузевий;
C — за галузями всередині областей

Матриці $\{U^I\}$, $\{U^{II}\}$ характеризують вивіз лісопродукції з України до країн близького і далекого зарубіжжя.

Матриці $\{Q^I\}$ і $\{Q^{II}\}$ характеризують ввезення до України лісопродукції з регіонів близького і далекого зарубіжжя. Основне рівняння балансу матиме такий вигляд:

$$\sum_{j_1=1}^{n_1} G_{j_1} + \sum_{j_2=1}^{n_2} U_{j_2}^I + \sum_{j_3=1}^{n_3} U_{j_3}^{II} = \sum_{i_1=1}^{n_1} T_{i_1} + \sum_{i_2=1}^{n_2} Q_{i_2}^I + \sum_{i_3=1}^{n_3} Q_{i_3}^{II},$$

де G_{j_1} — об'єм лісопродукції, що надійшла в j_1 -ту галузь економіки України; $U_{j_2}^I$, $U_{j_3}^{II}$ — об'єм лісопродукції, що поставляється областями України в галузі економіки відповідно близького і далекого

зарубіжжя; T_{i_1} — об'єм лісопродукції, виробленої в i_1 -й області України та призначеної для задоволення потреб як галузей економіки України, так і економік держав близького й далекого зарубіжжя; $Q_{i_2}^I$, $Q_{i_3}^{II}$ — об'єм лісопродукції, виробленої в регіонах відповідно близького і далекого зарубіжжя та призначеної для задоволення потреб галузей економіки України.

Регіонально-галузеві зв'язки, що виникають при розподілі лісопродукції, можуть бути проаналізовані за допомогою методики, що використовується при вивченні міжрегіональних зв'язків. Відповідна матриця наведена в табл. 3.

Баланс дає можливість прослідкувати галузеву структуру розподілу лісопродукції в тих областях, куди вона поставляється. Рядки балансу характеризують галузеві розподіли лісопродукції в окремих областях, а стовпці — територіальний розподіл лісопродукції, що надходить в окремі галузі економіки.

Важливим моментом використання даних територіально-галузевих балансів є застосування їх для прогнозування розподілу лісопродукції. За допомогою системи річних балансів можна дослідити динамічні тенденції зміни розподілів і зробити певні висновки про зміну їх параметрів у майбутньому. Динаміка показників дає можливість вивчити зміни в часі коефіцієнтів балансів залежно від місця виробництва лісопродукції та територіально-галузевої потреби.

Таблиця 3

Схема територіально-галузевої диференціації лісопродукції (ресурсів)

Області надходження лісопродукції	Регіони					
	1	2	3	...	n	K
А. Області України						
1	$\tilde{N}_{1,1}$	$\tilde{N}_{1,2}$	$\tilde{N}_{1,3}$...	$\tilde{N}_{1,n}$	K_1
2	$\tilde{N}_{2,1}$	$\tilde{N}_{2,2}$	$\tilde{N}_{2,3}$...	$\tilde{N}_{2,n}$	K_2
...
n	$\tilde{N}_{n,1}$	$\tilde{N}_{n,2}$	$\tilde{N}_{n,3}$...	$\tilde{N}_{n,n}$	K_n
$\sum \tilde{N}$	$\sum_{j=1}^n C_{j,1}$	$\sum_{j=1}^n C_{j,2}$	$\sum_{j=1}^n C_{j,3}$...	$\sum_{j=1}^n C_{j,n}$	$\sum_{j=1}^n K_j$
Z	Z_1	Z_2	Z_3		Z_n	$\sum_{j=1}^n Z_j = \sum_{j=1}^n K_j$

Таким чином, динамічні моделі балансів за звітний період мають велике значення при побудові перспективного балансу, що, у свою чергу, є важливою передумовою побудови науково обґрунтованих прогнозів виробництва й розподі-

лу лісопродукції, оскільки передбачає врахування можливої невідповідності між показниками, що входять до балансу, а отже, забезпечує розроблення заходів, спрямованих на запобігання невідповідності.

Динамічні моделі балансів за звітний період мають велике значення при побудові перспективного балансу, що, у свою чергу, є важливою передумовою побудови науково обґрунтованих прогнозів виробництва й розподілу лісопродукції, оскільки передбачає врахування можливої невідповідності між показниками, що входять до балансу, а отже, забезпечує розроблення заходів, спрямованих на її запобігання.

Динамические модели балансов за отчетный период имеют большое значение при построении перспективного баланса, что, в свою очередь, является важным условием построения научно обоснованных прогнозов производства и распределения лесопродукции, поскольку предусматривает учет возможного несоответствия между показателями, которые входят в баланс, и следовательно, обеспечивают разработку мероприятий, направленных на его предотвращение.

The balances' dynamic models for current period are of great importance at the perspective balance's construction of which in same queue, is important pre-condition of scientifically substantiated prognoses construction of monetary resources forming and use and enables to take into account possible disparity between indexes which are included in balance, and consequently, to develop measures, directed on their prevention.

Надійшла 15 червня 2009 р.

І. С. СЕМЕНЕНКО

Карпатський інститут підприємництва ВНЗ “Україна”

О. С. СЕМЕНЕНКО

Ужгородський національний університет

ФОРМИ І МЕХАНІЗМИ АКТИВІЗАЦІЇ ЄВРОРЕГІОНАЛЬНОГО ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА НА УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКОМУ ПРИКОРДОННІ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 3(22), с. 12–18

Досліджуються шляхи активізації транскордонного співробітництва України та Угорщини. Здійснюється об'єктивний аналіз Карпатського Євроregionу (КЄ) як механізму транскордонного співробітництва; розглядаються пріоритетні напрями розвитку, а також питання реорганізації структури і механізмів функціонування КЄ в контексті розширення Європейського Союзу в останні роки. Здійснюється аналіз ролі в українсько-угорських зв'язках таких ініціатив транскордонного співробітництва, як Інтеррегіо та Ніредьгазької ініціативи.

Дослідження розвитку єврорегіональної співпраці прикордонних територій України та Угорщини є актуальним завданням у контексті сучасного розвитку євроінтеграційного процесу. У зв'язку з масштабним розширенням Європейського Союзу на схід і формуванням нового кордону між ЄС та Україною на початку XXI ст. змінюється формат співпраці як держав, так і їх прикордонних територій.

Роль і значення прикордонних регіонів набувають ключового значення. У цьому сенсі важливим є визначення інструментів інтенсифікації єврорегіонального співробітництва.

Одним із шляхів активізації єврорегіональної співпраці є максимальне використання єврорегіонального досвіду країн Центральної Європи: здійснення уніфікації загальних стандартів, принципів, організаційних структур; реформування інституційно-правового забезпечення політики регіонального розвитку в Україні. Адже, як стверджує один з провідних фахівців з питань регіональної політики, академік НАН України М. І. Долішній: “Розширення Євросоюзу, стратегічні перспективи входження до цієї структури України вимагають зміни ставлення не тільки до

транскордонного і єврорегіонального співробітництва, але й перегляду засад всієї регіональної політики відповідно до вимог ЄС”. Таким чином, розробка сучасної регіональної політики України має базуватися на головних принципах і цілях, притаманних сучасній європейській регіональній політиці [2].

У статті автор спирається на праці таких авторів, як А. Балян, П. Беленький, Є. Кіш, Н. Луцишин, В. Мікловда, Н. Мікула, О. Мрінська, С. Писаренко, які займаються дослідженням різних вимірів транскордонного/міжрегіонального співробітництва.

Дотепер залишаються невивченими проблеми функціонування регіонів України в контексті розширення Європейського Союзу. За нових геополітичних умов має бути переосмислена загальна модель міжрегіонального/транскордонного співробітництва України. Особливої уваги заслуговує активізація транскордонного співробітництва західних прикордонних регіонів України зі східними прикордонними регіонами ЄС — держав Центральної Європи.

Завданням нашого дослідження є визначення форм і механізмів транскордонного співробітництва

тва України та центральноєвропейських держав, зокрема Угорщини, у процесі активізації євро-регіональної взаємодії, визначення тих шляхів посилення співпраці, які сприятимуть євроінтеграційним устремлінням та реальній практиці європейської інтеграції України. Крім того, здійснено об'єктивний аналіз ефективності саме тих ініціатив транскордонного співробітництва, які на сьогодні могли б бути ефективними на українсько-угорському прикордонні.

Методи дослідження базуються на системному загальнотеоретичному осмисленні проблем євро-регіонального транскордонного співробітництва.

1. Шляхи покращання функціонування Карпатського Євrorегіону

Однією з найвищих інституційних форм транскордонного співробітництва є євrorегіони (прикордонні території кількох суміжних держав, які регулюються положеннями Мадридської конвенції про транскордонне співробітництво від 21 вересня 1980 р.).

Мета створення євrorегіонів — зміцнення добросусідських відносин, культурних і господарчих контактів, боротьба з наслідками стихійних лих, охорона історично-культурної спадщини та ін. В Європі євrorегіони стали найбільш результативними прикладами інституціоналізації транскордонного співробітництва.

Асоціацію “Карпатський Євrorегіон” було створено 14 лютого 1993 р. у м. Дебрецен (Угорщина), де міністри закордонних справ Угорщини, Польщі, України прийняли декларацію, в якій наголошувалось, що “створення Карпатського Євrorегіону сприятиме значному зростанню дружби та процвітання країн даного регіону, а також гарантуватиме активне використання принципів Акта Конференції з питань безпеки та Співробітництва у Європі (Гельсінкі, 1975), Паризької Хартії Нової Європи (Париж, 1990) та інших документів. Створення Карпатського Євrorегіону спрямує зусилля Ради Європи та Європейського Союзу на розвиток регіонального співробітництва” [10]. Карпатський Євrorегіон не є юридичною особою; це транскордонна асоціація прикордонних адміністративних районів України, Польщі, Словаччини, Угорщини та Румунії. Карпатський Євrorегіон охоплює територію 141485 кв. км, де мешкають понад 14 млн населення.

Пріоритетними напрямками євrorегіональної співпраці були визначені наступні [1, 225]:

- розвиток сучасної економічної структури регіону, збільшення припливу іноземного

капіталу, спільне використання енергетичних ресурсів, вироблення програм регіонального розвитку, виробництво конкурентоспроможної продукції;

- гармонійний розвиток людської інфраструктури;
- розвиток системи охорони здоров'я, соціального та культурного захисту;
- вироблення спільної політики щодо охорони довкілля, різнобічний розвиток туризму, розвиток транспортного зв'язку на території Карпатського Євrorегіону, подолання проблеми недостатньо розвиненої інфраструктури;
- зміцнення європейського та атлантичного співробітництва.

Особливостями цього регіону є низький рівень його економічного розвитку порівняно із середніми національними показниками, нерозвинена транспортна та комунікаційна інфраструктура, що не сприяє взаємовигідному економічному співробітництву.

Координаційним органом КЄ став Карпатський фонд, мета якого — зміцнення добросусідських відносин і соціальної стабільності у прикордонних областях Угорщини, Польщі, Румунії, Словаччини, України шляхом надання фінансової та технічної допомоги проектам, які відчутно сприяють розвитку громад по обидва боки державних кордонів, покращують якість життя у населених пунктах сільських місцевостей Карпатського Євrorегіону.

Характерними особливостями роботи асоціації “Карпатський Євrorегіон” є проведення конференцій, семінарів, міжнародних виставок, зустрічей підприємців, організація культурних і спортивних заходів.

Два останні етапи розширення Європейського Союзу визначили новий статус цієї асоціації. Адже, по-перше, тепер транскордонне співробітництво України з Угорщиною, Польщею, Словаччиною (з 2004 р.) та Румунією (з 2007 р.) здійснюється безпосередньо на нових спільних східних кордонах ЄС. Внаслідок цього транскордонне співробітництво центральноєвропейських країн з Україною перетворилось із стосунків “другого ешелону” на взаємини ЄС та України як безпосереднім сусідом першого порядку. По-друге, якщо раніше транскордонне співробітництво України з Угорщиною, Польщею, Словаччиною та Румунією було переважно справою дво- або багатосторонніх відносин держав Центральної і Східної Європи (ЦСЕ), то нині воно вийшло поза

межі вузького регіонального формату і перетворилося на форму відносин України не лише з окремими країнами ЦСЄ чи їх об'єднаннями, а й з Євросоюзом у цілому.

Європа регіонів як формування цілісної Європи потребує саме посилення ролі і відповідальності регіонів. Особливе значення в цьому сенсі набувають прикордонні регіони.

Але, незважаючи на нові перспективи, останнім часом, навпаки, спостерігається стагнація діяльності асоціації “Карпатський Єврорегіон”. Причинами цього явища можуть бути наступні:

- перманентний процес розширення і зміни статусу окремих територій;
- закономірна повільність інституалізації асоціативного утворення, діяльність структурних частин якого повинна прилаштовуватися до змін у національних законодавствах країн — учасниць Єврорегіону;
- змінюваність представників країни у керівних органах асоціації;
- послідовні “хвилі” позитивного чи негативного ставлення до ідеї єврорегіоналізації з боку центральних органів влади;
- відсутність стратегічного підходу до бачення перспектив розвитку Карпатського Єврорегіону;
- структури єврорегіонів, в яких беруть участь українські адміністративно-територіальні одиниці, дуже схожі та утворені виходячи лише з інтересів регіональних органів влади, а тому не здатні виконувати функції незалежного посередника для пересічних громадян, які бажають брати участь у транскордонному співробітництві і розвитку міжетнічної співпраці [7].

Таким чином, в умовах пошуку альтернативи розвитку Карпатського Єврорегіону в його структурі і механізмі функціонування необхідно здійснити наступні зміни [5]:

1. Практика дії асоціації “Карпатський Єврорегіон”, створеної “згори” на принципах міждержавного, а не міжрегіонального співробітництва, не виправдала себе. Органам самоврядування України — обласним і сільським радам потрібно надати реальні, а не декларативні повноваження в тих напрямках співпраці, які вони можуть реалізувати на практиці.
2. Необхідною є розробка спільних концепцій розвитку прикордонних регіонів України з прилеглими прикордонними територіями центральноєвропейських країн. Саме

прикордонні регіони України та Угорщини демонструють приклад погодження та координації концепцій соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів, що, врешті-решт, мало наслідком формування цілісного, науково обґрунтованого документа — Концепції спільного розвитку прикордонних територій України та Угорщини, яка була схвалена у 2003 р. регіональними органами влади Закарпаття та Саболч-Сатмар-Берег.

3. Нагальною є активізація участі прикордонних областей України у створенні більш прагматичних дво- чи тристоронніх єврорегіонів з прикордонними регіонами сусідніх держав, що також створює можливість використовувати вже у наступні роки міжнародну фінансову допомогу в реалізації проектів територіального соціально-економічного розвитку.

На сьогодні важливою є докорінна трансформація структури Карпатського Єврорегіону чи формування нових альтернатив транскордонної кооперації на західному прикордонні України (у тому числі на українсько-угорському прикордонні). Потрібно створювати серйозні виконавчі структури, які б мали програми дій. Адже, зважаючи на надвелику територію Карпатського Єврорегіону, централізовано керувати ним дуже складно. Цього можна досягнути шляхом розукрупнення раніше створених об'єднань. Інтереси Закарпаття в Карпатському Єврорегіоні більше збігаються з інтересами прилеглих до нього територій Румунії та Угорщини. Тож було б доцільно створити єврорегіон у рамках існуючого, або й зовсім новий [3].

2. Нові інституційні форми міжрегіональної кооперації між Україною та Угорщиною

З метою розбудови та розвитку транскордонного співробітництва на рівні місцевих органів самоврядування України, Угорщини та Румунії, розробки та реалізації конкретних транскордонних проектів співробітництва в рамках Карпатського регіону 6 жовтня 2000 р. в місті Ніредьгаза (Угорщина) було підписано міжнародну трилатеральну угоду “Інтеррегіо” про транскордонне співробітництво Закарпатської області (Україна) та області Саболч-Сатмар-Берег (Угорщина), а також Сату-Марського повіту (Румунія). Угода спрямована на реалізацію тих завдань, які відображені у відповідних міжурядових двосторонніх українсько-угорських, угорсько-румунських, українсько-румунських міждержавних договорах.

Метою транскордонного співробітництва в рамках “Інтеррегіо” на прикордонних територіях України, Угорщини та Румунії було визначено планування та реалізацію розвитку в конкретних напрямках [8]:

- 1) спільний кордон та інфраструктури, які належать до нього;
- 2) Європейський транспортний коридор (автодороги, залізниця та ін.), а також розбудова інфраструктури прикордонних регіонів;
- 3) охорона природи, навколишнього середовища та водних ресурсів;
- 4) економіка та іноземний туризм;
- 5) збереження спільної культурної спадщини населення прикордонних регіонів;
- 6) освіта та культура.

Враховуючи положення Спільної концепції з територіального розвитку для транскордонного співробітництва областей Сатмар та Саболч-Сатмар-Берег (1998), Концепції розвитку Саболч-Сатмар-Березької області, її програму стратегічного територіального розвитку (2000), Програми соціально-економічного розвитку Закарпаття на 2001–2004 рр. (2000), Програми розвитку транспортної інфраструктури та логістики підприємницької зони м. Загонь та його територій (2001), Програми та концепції розвитку угорсько-румунського прикордонного регіону (2000), Концепції спільного розвитку прикордонних територій України та Угорщини (2003), а також спільні інтереси, сторони — органи місцевого самоврядування у 2003 р. головним завданням визначили розробку Концепції спільного розвитку прикордонних територій України, Угорщини та Румунії — Інтеррегіо, а в якості прикордонного регіону визначаються цільові території областей Саболч-Сатмар-Берег (Угорщина), Сатмар (Румунія) та Закарпаття (Україна). Засадами підготовки Концепції також слугують суспільно-економічні, природно-географічні та історичні взаємозв'язки трьох областей, необхідність вирішення аналогічних проблем.

Інтеррегіо підтримує, координує, організує та розвиває розробку та реалізацію транскордонних проектів і програм. Інтеррегіо підтримує ті проекти та програми міст і сіл, які відповідають інтересам розвитку транскордонних територій Інтеррегіо. Для розроблення спільних проектів і програм кожен з учасників створює робочі групи, а для координації всієї роботи учасники визначають своїх уповноважених. Проекти, розроблені робочими групами, обговорюються та приймаються на нараді керівників — учасників органів місце-

вого самоврядування. Підготовлені двосторонні проекти в рамках Угоди підтримуються кожним учасником Інтеррегіо, а також учасники надають допомогу один одному в рамках Угоди для підготовки та реалізації проектів.

Загальною метою Інтеррегіо, як і Концепції розвитку угорсько-румунсько-українського прикордонного регіону, є економічний та суспільний розвиток угорсько-румунсько-українського прикордонного регіону, сприяння суспільному згуртуванню, підвищенню якості життя місцевого населення за умов максимального використання наявних можливостей транскордонного співробітництва. Загальна мета визначає, що кінцевою метою розвитку є стимулювання транскордонного співробітництва, а також забезпечення умов для співробітництва. Покращання відповідної якості життя населення є основною умовою для конкурентоспроможного господарства, яке, враховуючи сучасні та майбутні зміни — внаслідок вступу до Європейського Союзу — у господарській політиці, значною мірою може стати визначальною опорою прикордонного регіону, зважаючи на сприятливе геополітичне положення регіону та його роль в якості міжнародного мосту між Сходом і Заходом. Водночас посилення суспільного згуртування можливе передусім за умов збереження традиційних, природних і культурних цінностей цього прикордонного регіону.

Наведемо довгострокові цілі Інтеррегіо [8]:

1. Формування конкурентоспроможної економіки, здатної до розвитку та заснованої на спільних перевагах, розвиток наявних переваг. Для осіб, які проживають у прикордонному регіоні, зі створенням конкурентоспроможного господарства, що є основною умовою якісного покращання життя, вбачається реальністю забезпечення відповідної кількості та якості робочих місць. Систематизація внутрішніх ресурсів свідчить про те, що в цьому регіоні розвиток господарства надто повільний. Так, ВВП на душу населення в регіоні є нижчим за загальнодержавні показники, а щодо показників ЄС спостерігається значне відставання. Наявною проблемою є також те, що до регіону не надходить потужний іноземний капітал, необхідний для модернізації.
2. Збереження природних і культурних цінностей, створення здорового та привабливого довкілля. Збереження стану навколишнього середовища та його покращання має сприятливий вплив як на рівень життя

населення, так і на розвиток різних галузей господарства. Геополітичне розташування прикордонного регіону є сприятливим, оскільки виконує роль міжнародного мосту Схід — Захід.

3. Розширення транспортної інфраструктури регіону і транспортної мережі, враховуючи розбудову транспортного коридору ЄС. Тут особливу увагу слід приділити розвитку транзитних транспортних магістралей та привабливості сфери економічних послуг уздовж цих магістралей, а також з метою покращання місцевої економіки слід приділяти увагу і розвитку місцевої інфраструктури.
4. Посилення транскордонного співробітництва, формування єдиного, добре функціонуючого механізму узгодження локальних і центральних ініціатив, створення інституційної бази для ефективного розвитку транскордонного співробітництва. Підготовка до успішного використання можливостей у зв'язку зі вступом в ЄС, а також регулювання наслідків різнотерміновості вступу України й Угорщини до ЄС, що визначає необхідність розвитку інституційної системи, обміну досвідом, обміну програмами за умов сприяння співробітництву. Для того, щоб цей прикордонний регіон став конкурентоспроможним, поряд із розвитком економічних, інфраструктурних і людських ресурсів необхідно посилити ідентичність регіону з метою його привабливості для зовнішніх інвесторів.

11 вересня 2003 р. на спільній австро-угорській зустрічі було прийнято рішення про заснування так званої Ніредьгазької ініціативи [9].

Ніредьгазька ініціатива та її інституційна структура — Фонд ЄвроКліп-ЄвроЗв'язок відіграють важливу роль і визначають практичне втілення регіонального рівня зовнішньої політики Угорщини як у сучасній східній політиці Європейського Союзу (концепція “Ширша Європа”), так і в угорсько-українських зв'язках (насамперед у транскордонному співробітництві).

Для підтримки інтеграції, розвитку зв'язків і співробітництва між Європейським Союзом та східними сусідами Фонд ЄвроКліп-ЄвроЗв'язок організовує і підтримує конференції, заходи навчання, підвищення кваліфікації. Тематика цих заходів, що були проведені впродовж 2004 р., багатогранна — це проблемні питання адміністрування, роботи органів самоврядування, питання

туризму, охорони довкілля, перетину кордону, питання національних меншин, соціального партнерства, інформатики, історії, обміну інформацією та пошуків партнерів для реалізації спільних проектів, питання демократії, самоврядування, досвіду органів самоврядування Європейського Союзу та ін.

Геополітичні зміни внаслідок розширення ЄС на схід вимагають формування транскордонних відносин за європейськими стандартами. Транскордонне співробітництво між Україною (не членом ЄС) і Угорщиною, Польщею, Словаччиною та Румунією (членами ЄС) має здійснюватися згідно з європейськими нормами і принципами в контексті формування і реалізації науково обґрунтованих спільних концепцій розвитку прикордонних територій сусідніх держав. На сьогодні актуальними є не тільки прямі наслідки розширення ЄС, що впливають на розвиток транскордонних зв'язків, а й проблеми активізації форм міжрегіональної взаємодії за умов розширення євроінтеграційного процесу. Стосовно українсько-угорського прикордоння важливо відзначити наступні рекомендації з питань впливу розширення ЄС на транскордонне співробітництво між Україною та Угорщиною:

короткострокові:

- завершення технічної реконструкції малих, спрощених пунктів перетину українсько-угорського кордону і надання їм міжнародного статусу;
- розробка спільних проектів соціально-економічного розвитку, спільної стратегії охорони довкілля двох держав за європейськими нормами;
- максимально можлива лібералізація візового режиму між Україною та Угорщиною в організаційному та фінансовому аспекті;
- створення мережі центрів та агентств регіонального чи територіального розвитку з метою поширення інформації, навчання та розроблення спільних комплексних концепцій соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів.

середньострокові:

- реалізація транскордонного співробітництва України з Угорщиною згідно з європейськими нормами і принципами (насамперед це стосується активізації діяльності саме територіальних громад та органів самоврядування прикордонних регіонів);
- ефективна реалізація вже прийнятої та погодженої Концепції спільного розвитку прикордонних регіонів України та Угорщи-

ни, а також розробка малих проектів щодо реалізації концепції за кошти ЄС;

- активізація роботи щодо використання технічно-фінансової допомоги за програмами ЄС;

довгострокові:

- створення економічної бази транскордонного співробітництва як цілеспрямоване формування транскордонних регіонів європейського зразка;
- формування малих двох-трьох латеральних єврорегіонів між Україною та Угорщиною, а також з іншими прикордонними регіонами ЦСЕ;
- погодження і координація стратегічних концепцій соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів України та Угорщини.

Таким чином, вищою інституційною формою транскордонного співробітництва є єврорегіон. За умов розширення Європейського Союзу 2004 та 2007 р. статус єврорегіонів Євросоюзу, розташованих на новому східному кордоні ЄС, набуває стратегічного значення.

З огляду на розширення та наближення кордонів ЄС має бути посилена транскордонна/міжрегіональна співпраця українських регіонів з регіонами сусідніх держав — учасниць ЄС.

Незважаючи на конкретні рішення центральних органів влади України стосовно розвитку єврорегіонального руху, суттєвих зрушень у діяльності єврорегіонів за участю української сторони впродовж останніх років не відбулось. Єврорегіони не змогли адаптуватися до нових умов роботи та вийти за рамки переважно декларативно-політичного співробітництва.

У цьому сенсі особливо важливим є досвід єврорегіональної політики сусіда України першого порядку та рівноправного члена ЄС — Угорщини, де формування та реалізація єврорегіональної політики відбувалися як за умов набуття євростандартів, так і за умов використання національних особливостей розвитку регіонів країни.

Участь західних прикордонних регіонів України в єврорегіональному співробітництві на сьогодні потребує якісних змін. Актуальним є створення нової системи єврорегіонального співробітництва України. Така форма єврорегіональної співпраці, що охоплює українсько-угорське прикордоння, як Карпатський Єврорегіон, потребує сьогодні докорінних змін організаційних механізмів свого подальшого існування та інструментів розвитку співпраці з європейськими структурами.

Підвищення ефективності діяльності єврорегіонів можливо лише за умов розширення повноважень регіональних органів влади, розроблення науково обґрунтованих спільних стратегій та концепцій єврорегіонального співробітництва, виконаних за європейськими стандартами.

Першим реальним кроком на шляху до активізації транскордонного співробітництва на українсько-угорському прикордонні стала розробка Концепції спільного розвитку прикордонних регіонів і транскордонного співробітництва України та Угорщини (Закарпатської та Саболч-Сатмар-Берег областей) та Стратегії розвитку транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні на 2003–2011 рр.

Пошуки активізації форм міжрегіональної взаємодії вже за умов розширення євроінтеграційного процесу набувають для України ключового значення, адже ефективний євроінтеграційний розвиток прискорить набуття членства України в Європейському Союзі.

Важливими кроками на цьому шляху є формування на українсько-угорському прикордонні нових інституційних форм міжрегіональної кооперації, таких ініціатив економічної співпраці, як Інтеррегіо та Ніредьгазька ініціатива, з метою досягнення цілей концепції добросусідства ЄС та розбудови міжрегіональних контактів у контексті реалізації інтересів прикордонних регіонів.

Сучасні виклики європейської інтеграції, зокрема процеси “східного” розширення Європейського Союзу, вимагають модифікації форм і механізмів єврорегіонального транскордонного співробітництва держав Центральної Європи та України, у тому числі транскордонної/міжрегіональної співпраці регіонів України та Угорщини.



Література

1. *Баян А. В.* Міжрегіональне, транскордонне співробітництво України за умов розширення Європейського Союзу (на прикладі прикордонних регіонів України та Угорщини). — Ужгород: Ліра, 2005.
2. *Долішній М. І.* Актуальні завдання регіональної політики України в сучасних умовах // Регіональна економіка. — 2003. — № 3 — С. 30–31.
3. *Економічний форум у Львові: від союзу країн — до союзу регіонів // Дзеркало тижня.* — 2002. — № 39(414). — 12–18 жовт.
4. *Кіш Є.* За стандартами транскордонної взаємодії (Перше десятиліття єврорегіональної співпраці) // Політика і час (Київ). — 2003. — № 10. — С. 79–84.

5. Кіш Є. За програмою сусідства. Транскордонне співробітництво України після східного розширення Європейського Союзу // Політика і час (Київ). — 2004. — № 12. — С. 27–34.

6. Кіш Є. Розширення Європейського Союзу: вплив на відносини України з центральноєвропейськими сусідами. — К., 2004.

7. Лендел М. Досвід Карпатського Єврорегіону: поштовх до переосмислення моделі транскордонного співробітництва // На шляху до Європи. Український досвід єврорегіонів:

Проект Київ. центру Ін-ту Схід — Захід / За ред. С. Максименка. — К.: Логос, 2000. — С. 60.

8. A Magyar-Román-Ukrán Interrégió közös fejlesztési koncepciója. Kárpátaljai Megyei Tanács. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési Tanács. Szatmár Megyei Tanács. 2003. június. Nyiregyhaza.

9. Joint Hungarian-Austrian paper on future EU-Ukraine relations. — 2003. — Sept. 11.

10. Kárpátok Eurorégió: Alapító dokumentumok. — Debrecen, 1993. — Febr. 14.

За умов розширення Європейського Союзу 2004 та 2007 р. статус єврорегіонів Європейського Союзу, розташованих на новому східному кордоні ЄС, набуває стратегічного значення. З огляду на це має бути посилена транскордонна/міжрегіональна співпраця українських регіонів з регіонами сусідніх держав — учасниць ЄС, особливо з Угорщиною. Проте участь західних прикордонних регіонів України в єврорегіональному співробітництві на сьогодні потребує якісних змін. У зв'язку з цим потрібні нові шляхи покращання функціонування Карпатського Єврорегіону та нові інституційні форми міжрегіональної кооперації між Україною та Угорщиною.

В условиях расширения Европейского Союза 2004 и 2007 г. статус еврорегионов Европейского Союза, расположенных на новой восточной границе ЕС, приобретает стратегическое значение. С учетом этого должно быть усилено приграничное/межрегиональное сотрудничество западных украинских регионов с регионами соседних стран — участниц ЕС, особенно с Венгрией. Однако участие западных приграничных регионов Украины в еврорегиональном сотрудничестве сегодня требует качественных изменений. В связи с этим необходимы новые пути улучшения функционирования Карпатского Еврорегиона и новые институтские формы межрегиональных коопераций между Украиной и Венгрией.

Under the condition of European Community growing 2004 and 2007 the European Community regions status on its Eastern borders acquires the strategic significance. Due to it the transfrontier/interregional cooperation between the Ukrainian regions and the neighbouring European Community country — members, Hungary, in particular, should be strengthened. However, the participation the Western Ukrainian frontier regions in the European cooperation acquires qualitative changes. Therefore, the article enlightens the ways and means of the Carpathian region functioning improvement and the new institutional forms of the interregional cooperation between Ukraine and Hungary have been shown.

Надійшла 8 червня 2009 р.

ЕКОНОМІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ЯК ДОСВІД ГАРМОНІЗАЦІЇ КОНКУРЕНТНИХ ЕНЕРГЕТИЧНИХ СТРАТЕГІЙ І РЕСУРС МІЖНАРОДНОЇ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 3(22), с. 19–26

Розглянуто теоретико-методологічні стратегії економічної дипломатії як сукупність концепцій і підходів та узагальнення різноманітних аспектів практичної дипломатичної діяльності в енергетичному конфлікті РФ — Україна. Такими теоріями, зокрема, є концепції багатостороннього партнерства, світосистем, сучасні теорії стратегій міжнародної торгівлі, операціоналізації ресурсної концепції диверсифікації.

У наш час паливно-енергетичний комплекс (ПЕК) України переживає поворотний момент свого розвитку, який проходить в контексті нових явищ економічного середовища: глобалізація ринку газу, перетворення природного газу в суттєвий фактор міжнародної, а в майбутньому й глобальної енергетичної безпеки. Спостерігається тенденція посилення співпраці провідних країн — виробників газу, створення міжнародних консорціумів за участю як виробників, так й споживачів газу. В таких умовах економічного життя вітчизняний ПЕК має отримати державну підтримку через дипломатію.

Теоретико-методологічною основою сучасної економічної дипломатії є сукупність концепцій і підходів, в яких аналізуються та узагальнюються різноманітні аспекти практичної дипломатичної діяльності в торговельно-економічній, інвестиційній, енергетичній та інших сферах. Такими теоріями, зокрема, є концепції асиметрії міжнародних відносин, багатостороннього партнерства (БСП), світових систем, сучасні теорії стратегій міжнародної торгівлі, операціоналізації ресурсної концепції диверсифікації. Сучасна економічна дипломатія, механізм реалізації її цілей, завдань за своєю структурою є різноманітною і включає в себе національну (економічна дипломатія окремих країн), регіональну (інтеграційні об'єднання), глобальну (міжнародні організації, форуми, самі-

ти), енергетичну, а також офіційну і неофіційну, дво- та багатосторонню, кожній з яких притаманні свої функції, засоби і методи реалізації поставлених завдань.

Енергетична дипломатія виникла як механізм подолання сучасних технологічних викликів світовому паливно-енергетичному комплексу і дефіциту паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР). У структурі споживання ПЕР домінуючими є ресурси органічного походження (понад 94 %). На частку нафти припадає близько 40 % сукупного світового енергоспоживання, і цей показник, на думку аналітиків, буде незмінним упродовж найближчих 20 років. Згідно з прогнозом, виробничі потужності видобутку нафти досягнуть рівня 101,5 млн барелей у день до 2010 р., а до 2025–2030 рр. становитиме близько 125–130 млн барелей, чи 6,5–6,8 млрд тонн [2]. Близько 88 % нафти використовують для виробництва різного виду палива, а близько 12 % — продукції непаливного призначення (мастила, нафтобітуми) [5, 5]. Зараз кількість продуктів, отриманих з нафти, нараховує більше 80 тис. найменувань [4, 404].

Розрахунки Міжнародного Енергетичного Агентства свідчать про те, що значення нафти та газу зростатиме. Виробництво енергії за рахунок газу до 2010 р. зросте на 240 %. Понад 30 % світової енергетичної потреби до 2030 р. буде покриватися за рахунок використання природного газу.

Стратегія глобалізації бізнесу енергетичних компаній базується на кількох складових: наявність ресурсної бази, засобів й технології доставки сировини й продуктів переробки на ринки, доступ до цих ринків, у тому числі віддалених [6].

Військово-політичні акції щодо захисту енергетичних інтересів на Близькому Сході, на Каспії, Кавказі, енергетична дипломатія ОПЕК, маневри щодо доступу до ПЕР в Арктиці є прикладом збереження пріоритетності енергетичного фактора світової політики. Виявом цих подій був конфлікт РФ з Україною з приводу газопостачання.

Газовий конфлікт був коротким за часом, проте з довгостроковими наслідками. Під загрозою опинилась інфраструктура поставок ПЕР. Основним опонентом на Каспійському, Чорному морі, в Арктиці для країн Заходу є Російська Федерація. У наш час, коли відбувається політичний й економічний переділ світу, РФ опинилась у певній ізоляції. Її природні геополітичні союзники — колишні союзні республіки СРСР, країни ЦСЄ — у багатьох випадках проводять антиросійську прозахідну політику. В економічній та політичній ситуації РФ фактично має єдиний засіб впливу на світовий політичний процес — це конкурентна перевага в галузі ПЕР. Асиметрія, з точки зору геополітичної аналітики РФ, сприймається як адекватна відповідь на виклики в іншій системі координат, що часто не збігається з характером загрози: у відповідь на політичний тиск вживаються заходи економічного впливу, і навпаки. У даному конкретному випадку з газовим протистоянням Російська Федерація зробила миттєві кроки, що підтвердили статус РФ як “геополітичного лідера”. Це була відповідь Україні на її військово-стратегічну співпрацю з НАТО та підтримку Грузії в операціях проти Південної Осетії.

З 60-х років минулого століття концепція асиметрії використовувалась міжнародниками та військовими спеціалістами для аналізу конфліктів між розвиненими країнами й такими, що розвиваються. Вивченням парадоксу асиметричних конфліктів займалися Е. Макк, А. Еррігін-Тафт, М. Фішерклер, З. Мао, Г. Мером. В їхніх працях повторювалась думка про те, що успіх в таких кампаніях залежить не тільки від силових потенціалів противників, а й від взаємодії військових факторів з політичними, від психологічних та ідеологічних параметрів ситуації. Для досягнення перемоги необхідна підтримка цілей з боку суспільної думки воюючих країн — їх легітимація. Цей фактор є вирішальним як для сильної, так і для слабкої країни.

Проте абсолютної легітимації практика газових симетрій РФ — Україна не мала. З точки зору дипломатії такі заходи є також сумнівними й небезпечними для людей. Загальновідомим фактом є те, що газотранспортна інфраструктура є зношеною. Тому відключення України від газомаршрутів могло спричинити значні аварії, чого навряд чи бажали у РФ. Загрозу становила можливість каскадних катастроф, у результаті яких РФ та Україна були б неспроможні виконати зобов'язання перед європейськими споживачами газу. Постраждали б інтереси РФ, України, третіх осіб. Подібний стан крайньої зношеності інфраструктури добре відомий. Стан напрацювання свого ресурсу у газогонів такий, що певний час обладнання ще може працювати, проте в умовах непередбачених виключень та включень, коли різко змінюється рівень тиску, можуть початися руйнівні процеси. Такий стан справ, коли активно качається та перекачується газ, а інвестування в ремонт та переобладнання не відбувається, спостерігається і в РФ, і в Україні. Політика отримання прибутку без вкладання в розвиток є спільною проблемою для обох країн. За цим фактом стоїть більш складна проблема — напрацювання стратегій й програми стосовно ПЕР в РФ та Україні. Формально програми є, проте їх наукова відповідність вимогам економічного середовища та управління є сумнівною.

Увагу спостерігачів привертає той факт, що європейсько-американські відносини переживають ключовий перехідний період: ЄС прагне змінити свій залежний статус і стати рівноправним актором світового політичного процесу, що яскраво виявилось в конфлікті РФ — Грузія. Ще яскравіше, на нашу думку, певні розбіжності у поглядах на світ цих суперпотуг виявилися в поточній фінансовій кризі. Проблеми на фондових ринках відбуваються у зв'язку з різними обставинами і не завжди відбивають реальний стан економіки. Критичним фактом у цих подіях є те, що на кожній стадії уряди реагують гірше, слабше, ніж очікувалося, що породжує недовіру, а особливо у сфері ПЕР.

Виходячи з такої парадигми завдань дипломатії держава має враховувати баланс інтересів власних підприємств і дбати про власну економічну безпеку. На нашу думку, важливим висновком про наслідки конфлікту РФ — Україна є розуміння того, що дипломатія обох країн не захищає інтереси своїх підприємств. Відомо, що основний масі підприємств загрожують насамперед внутрішні чинники, а на стратегічно важливі підприємства

(яким є ПЕК) можуть впливати зовнішні загрози. У цій сфері навряд чи можна бути задоволеним тією підтримкою, яку підприємство отримало від держави. Поспішне підписання будь-яких міжнародних угод без консультації з підприємцями, без прорахування їх потреб змушує зайвий раз ставити питання про те, чи не поспішаємо ми з членством і партнерством з міжнародними інститутами. Адже ми абсолютно не маємо програм етапності входження, врахування інтересів наших людей, інтересів наших підприємств.

Саме тому Туреччина, Алжир, Норвегія виграли від українсько-російського газового конфлікту. Через територію Туреччини, як відзначають деякі експерти, проходить альтернативний українському маршруту транзит газу, який видобувається в Каспійському морі і країнах Близького Сходу. І це підвищує шанси Анкари на вступ до Євросоюзу, який переляканий надмірною залежністю від поставок палива через Україну. Алжир під час “газової суперечки” між Москвою і Києвом різко збільшив танкерні постачання до Туреччини, яка, у свою чергу, висловила готовність збільшити експорт газу для країн ЄС. Європейський експортер палива Норвегія також залишився “в плюсі”. Її нафтогазові компанії оголосили про рекордні об’єми продажів газу за кордон і підписали довгострокові контракти. Крім того, сприятливі перспективи з’явилися у таких європейських нафтогазових гігантів, як Shell, BP і “Форгаз”. Вони виробляють скраплений газ, який в перспективі може розглядатися як замітник трубопровідного газу [7].

Звичайно, сучасний дослідник в умовах конспіраційного протистояння має постійно діагностувати, як трансформуються й змінюються цілі керівництва власної країни і практика прийняття стратегічних рішень, концептуальні засади стратегій та політики урядів і паралельно — як змінюються основи й принципи організації світового економічного простору зі спробою чіткого визначення конкретного актора переорганізації світу в цілому.

Для подальшого аналізу звернемося до наукового погляду на поняття стратегії, політики. Що таке стратегія? Одного загально визнаного визначення стратегії не існує. Відомо, що деякі вчені й практики розглядають процес визначення цілей й завдань як невід’ємну частину стратегії, а інші їх чітко розмежовують. У цій сфері ефективних на всі випадки рецептів не існує, як і в інших сферах діяльності, однак є конструктивні орієнтації. Стратегія — це патерн, чи план, який інтегрує

головні цілі організації, її політику й дії в певне погоджене ціле. Правильно сформульована стратегія дає змогу впорядковувати обмежені ресурси організації на основі внутрішньої компетентності, передбачення змін у зовнішньому середовищі й можливих контрдій опонентів.

Цілі (чи завдання) визначають, які результати мають бути досягнуті, однак практично нічого не говорять про те, коли саме. Стратегія необхідна тоді, коли ви маєте справу з розумним опонентом, дії якого можуть суттєво вплинути на результат ваших дій. Проте особливо гостра в ній потреба, коли йдеться про винятково важливі рішення, які приймаються на найвищому рівні [10].

Однак спеціалісти з теорії ігор можуть зауважити, що для рішення, яке приймається на найвищому рівні (наприклад, при відключенні газу), достатньо було розроблених, скоординованих планів й програм. Проте тій особі, яка протистоятиме таким рішенням, буде уже необхідною ціла система нових концепцій, справжня стратегія. Проте в газових конфліктах РФ та України ми не спостерігали такої послідовності, а відчували спонтанність, викликану взаємною антипатією та особистим небажанням компромісу з боку лідерів. Асиметричні стратегії міжнародних акцій у нашому випадку не були забезпечені науковим обґрунтуванням.

Стратегії можуть розглядатися як апіорні заяви, які спрямовують діяльність, чи як апостеріорні узагальнення минулих дій. Однак незалежно від того, виникає такий патерн попередньо й потім на його основі свідомо плануються наступні дії, або він являє собою результат аналізу потоку рішень, саме на їх основі й формуються справжні стратегії. А зміни з таких схем не залежно від того, чи знаходять вони відбиття в офіційних документах чи ні, й є тим, до чого мають звертатися особи, які приймають рішення, якщо вони прагнуть зрозуміти справжній стан речей.

Так що ж таке політика, стратегія й програма стосовно ПЕК? Політика у сфері енергетики — це визначення взаємовідносин різних соціальних груп, які так чи інакше пов’язані з ПЕК; визначення мети, завдань, форм й загального змісту діяльності держави у сфері енергетики. Стратегія — це система широкомасштабних рішень й напрямків діяльності, послідовна реалізація яких дає змогу досягти основних цілей державної й енергетичної політики. Іншими словами, політика ставить завдання, а стратегія забезпечує їх виконання. Що стосується галузевих програм у сфері енергетики, то вони являють собою конкретизований й де-

талізований план реалізації енергетичної стратегії в тій чи іншій галузі. Це факти із зарубіжного досвіду. Так, наприклад, формується енергетична політика США, ФРН, Польщі, Бразилії. Планування вимагає значних напрацювань і вивчення можливостей входження в конкурентне середовище енергетики, механізмів організації функціонування енергетичних ринків та етапності їх реалізації. Тут недопустимі ні неадаптовані до соціальних реалій стратегії, ні застарілі місцеві підходи. Перехід до стійкого розвитку ПЕК неможливий за відсутності послідовності й стабільності. В умовах, коли країни Східної Європи й Прибалтики розробляють єдину енергетичну стратегію і запрошують до співучасті Україну в практиці диверсифікації ресурсів, питання стабільності ПЕК є надзвичайно вагомим фактором.

Хоча, на нашу думку, поспішати Україні із союзами не треба. Свою думку ми можемо підтвердити посиланням на нерозробленість концепції диверсифікації. Важливим елементом побудови стратегії диверсифікації є врахування понять конкурентоспроможності й конкурентних переваг. Таким чином, основний акцент переноситься від традиційного аналізу, заснованого на економії від розмаїття, до пошуку показників, які характеризують взаємодію фірми й споживачів її продукції. Вже доведено, що “стратегічний” зв’язок бізнесу всередині компанії є важливішим від її ринкової (продуктової) зв’язаності [1]. Окремі вчені вважають, що важливим елементом аналізу динамічних здібностей диверсифікації є вміння фірми успішно конкурувати, переконавши існуючі й розгортати нові ресурси у протистоянні новим конкурентним викликам [12]. Тобто і країна, і фірма в сучасних турбулентних умовах мають розуміти свій інтерес і не створювати довгострокові не вигідні конфігурації партнерства, не використовувати стратегію багатостороннього партнерства без розуміння її специфіки.

Концепція багатостороннього партнерства отримала в останні роки визнання, особливо в контексті міжнародного розвитку. Державні діячі й представники міжурядових організацій, бізнесмени, дипломати називають БСП кращим, можливо, навіть єдиним способом залагодити конфлікти, задовольнити запити міжнародної спільноти у переговорах. Однак рівень популярності у цьому випадку не збігається з рівнем розуміння даного феномена і однозначності в трактуванні.

Так, у документах ООН під партнерством розуміють “добровільну співпрацю між суб’єктами, представлену як державою, так і не пов’язаними

з нею інститутами, при якій всі учасники домовляються про досягнення спільної мети чи виконання конкретної задачі й сумісного подолання несприятливих факторів, а також нести солідарну відповідальність, надавати на взаємній основі ресурси й знання й спільно користуватися досягнутими результатами” [8].

Деякі вчені критикують таке визначення БСП, мотивуючи це проблематичністю практичного втілення та необхідністю конкретизації понять “засновані на співпраці”, “сумісно подолати”, “несприятливі фактори” (share risks), “довіра”, “спільні цінності”, “взаємна звітність” [11]. Пропонуються такі основні принципи підходу до БСП: включення у процес необхідних учасників; чітке визначення цілей та ролей; участь/поділ влади; підзвітність; стратегічний вплив [9]. У ході газових конфліктів ця рекомендація не працювала, як і стратегії.

Важливим моментом для дипломатії є вибір регіону й країни для зовнішньоекономічної співпраці, що впливає на формування стратегії. Такий вибір має й зворотний характер, коли фактично відбувається зміна ролі держави як основного елементу зовнішнього середовища бізнесу. Якщо раніше корпорація могла розглядати умови, що визначаються економічною політикою уряду, як даність, то зараз вона та її конкуренти можуть розглядати інституційне середовище держави як фактор, яким можливо управляти за рахунок вибору прийнятої юрисдикції. ТНК, ННК почали розміщати бізнес у країнах з прийнятним політико-правовим середовищем. Виникла конкуренція юрисдикцій та правових інструментів регулювання цивільних, торгових, комерційних відносин. Тепер, якщо держава прагне залучити ресурси та кошти, вона повинна мати відповідне правове регулювання, особливо в галузі ПЕР. На практиці корпоративна стратегія може помітно диверсифікуватися, і, що особливо важливо, сам по собі вибір між гармонізацією й конкурентною юрисдикцією відбувається в умовах прямого й опосередкованого впливу корпоративних структур [3]. Тобто перед Україною стоїть питання адаптації світового досвіду для свого енергетичного та економічного законодавства з метою забезпечення власної безпеки на світових ринках засобами дипломатії.

Економічна дипломатія XXI століття вимагає відкритості, орієнтованості на випереджуючі дії й лідерство у вирішенні актуальних питань світогосподарського розвитку. Сучасною дипломатією ініціюються й обслуговуються значні

проекти, які торкаються глобальних, регіональних й секторальних проблем, інтеграційної практики, безпекової стратегії. Підходи до питань енергетичної безпеки залежать від державних ресурсів та інтересів. Однією з життєво важливих умов існування й розвитку суспільства є його надійне енергопостачання. ПЕК, який виконує функції енергопостачання, є сектором народного господарства, тому умови його функціонування й розвитку суттєво залежать від загального стану економіки. Специфіку ПЕК складають його значна капіталоемність, інерційність й високий ступінь ризиків при оцінюванні інвестиційних проектів. Аналітична база для формування управлінських рішень і стратегій у сфері макроенергетичної політики ґрунтується на загальному евристичному аналізі взаємодії й синтезі результатів кількісних досліджень багатьох окремих аспектів взаємодії енергетики та економіки. На нашу думку, адекватність синтезу цих аспектів могла б суттєво підвищити ефективність пропонуваніх цінових, податкових, інвестиційних, зовнішньоторговельних, дипломатичних стратегій, а також соціальну спрямованість політики держави в ПЕК для задоволення інтересів усіх економічних суб'єктів.

Аналітики виокремлюють п'ять основних напрямів синтезу: 1) промислово розвинені країни-нетто імпортери; 2) найбільші країни — експортери ПЕР; 3) найбільші ринки, що активно розвиваються і мають підвищений попит на ПЕР; 4) країни-нетто імпортери ПЕР із середнім рівнем доходу; 5) країни-нетто імпортери ПЕР з низьким рівнем доходів. Наведемо основні визначальні характеристики цих груп та їх пріоритети у сфері енергетичної безпеки.

1. Промислово розвинені країни-нетто імпортери ПЕР характеризуються тим, що ВВП на душу населення складає 10065 дол.; високий рівень споживання енергії на душу населення (понад 3000 кг умовного палива у рік); спостерігаються тенденції до зниження енергоємності; зростання розриву між пропозицією й попитом на енергоносії всередині країни — темпи попиту зростають повільніше від розрахункового темпу зростання у світі (1,7 %) до 2003 р.; розвиток енергетичної інфраструктури (тобто електрикою забезпечено практично все населення); коливання цін на ПЕР мають відносно слабкий вплив (наприклад, при зростанні ціни 1 тонни нафти на 10 дол. ВВП знижується лише на 0,5 %).

Пріоритетами у сфері енергетичної безпеки для цих країн є забезпечення надійності поста-

чання ПЕР; диверсифікація джерел постачання ПЕР; забезпечення безпеки енергетичної інфраструктури; застосування нових технологій для зниження рівня залежності від імпорту ПЕР.

2. Найбільші країни — експортери ПЕР мають різний рівень ВВП на душу населення — від 260 (Чад) до 52 тис. дол. (Норвегія); велику різницю в рівні споживання енергії на душу населення — від 262 кг умовного палива у рік (Конго) до 6888 кг (Катар); різноспрямованість трендів енергоємності; достатні запаси ПЕР (переважно вуглеводів) потребують здебільше розвитку інфраструктури експорту енергоресурсів; економіка розвивається циклічно і залежить від рівня коливання світових цін на ПЕР (наприклад, зростання ціни 1 тонни нафти на 10 дол. призвело до зростання ВВП в Анголі на 30 %).

Пріоритетами у сфері енергетичної безпеки для цих країн є закріплення на світових ринках; диверсифікація ринків експорту ПЕР; сприяння інвестуванню в інфраструктуру й розробку ресурсів. Для найменш розвинених у цій групі країн: забезпечення базової потреби населення в ПЕР; стимулювання активного попиту на послуги паливно-енергетичного комплексу.

3. Найбільші ринки, що активно розвиваються і мають підвищений попит на ПЕР, характерні для країн з різним рівнем ВВП на душу населення — від 620 (Індія) до 6770 дол. (Мексика); велику різницю в рівні споживання енергії на душу населення — від 514 кг умовного палива у рік (Індія) до 2425 кг (Південна Африка); різноспрямованість трендів енергоємності; темпи попиту перевищують розрахункові річні світові темпи зростання (1,7 %) до 2030 р. (наприклад, у 2003 р. у Китаї попит зріс на 14 %); стрімке зростання інфраструктури енергетичного сектора всередині країни, хоча рівень її розвитку ще достатньо високий (наприклад, 57 % населення в Індії і 34 % населення у Південній Африці не забезпечені електрикою); коливання цін на енергоносії справляє відносно значний вплив на економіку й домашнє господарство (наприклад, при зростанні ціни 1 тонни нафти на 10 дол. ВВП знижується на понад 0,5 % залежно від розміру країни й енергоємності).

Пріоритетами у сфері енергетичної безпеки для цих країн є можливість задовольнити зростаючий попит на імпортні ПЕР; диверсифікація ринків експорту ПЕР; сприяння інвестуванню в інфраструктуру й розробку ресурсів; застосування нових технологій для зниження залежності від імпорту ПЕР; забезпечення базової потреби насе-

лення в ПЕР, стимулювання активного попиту на послуги ПЕК.

4. Країни-нетто імпортери ПЕР із середнім рівнем доходу характеризуються різним рівнем ВВП на душу населення — від 826 до 10065 дол.; у більшості країн рівень споживання енергії на душу населення є близьким до середньосвітового — 1631 кг умовного палива у рік; різноспрямованість трендів енергоємності; темпи попиту перевищують розрахункові річні світові темпи зростання (1,7 %) до 2030 р.; недостатньо розвинена інфраструктура енергетичного сектора (наприклад, понад 10 % населення не забезпечені енергією); коливання цін на енергоносії справляє відносно значний вплив на економіку й домашнє господарство (наприклад, при зростанні ціни 1 тонни нафти на 10 дол. ВВП знижується на понад 0,5 % залежно від розміру країни й енергоємності).

Пріоритетами у сфері енергетичної безпеки для цих країн є можливість задоволення зростаючого попиту на імпортні ПЕР; сприяння інвестуванню в інфраструктуру й розробку ресурсів; забезпечення базової потреби населення в ПЕР; стимулювання активного попиту на послуги ПЕК.

5. Країни-нетто імпортери ПЕР з низьким рівнем доходів характеризуються низьким рівнем ВВП на душу населення — менше 826 дол. і рівнем споживання енергії на душу населення — 500 кг умовного палива у рік, очікується тенденція зростання енергоємності, а темпи зростання попиту перевищують світові (1,7 %) до 2030 р.

У таких країнах недостатньо розвинена інфраструктура енергетичного сектора (наприклад, понад 30 % населення не забезпечені енергією); коливання цін на енергоносії справляє відносно значний вплив на економіку й домашнє господарство (наприклад, при зростанні ціни 1 тонни нафти на 10 дол. ВВП знижується на понад 0,75 %). Пріоритетами у сфері енергетичної безпеки для цих країн є можливість задоволення зростаючого попиту на імпортні ПЕР; сприяння інвестуванню в інфраструктуру й розробку ресурсів; забезпечення базової потреби населення в ПЕР; стимулювання активного попиту на послуги ПЕК.

У межах цієї кваліфікації енергоємність ВВП України у три — п'ять разів перевищує показники розвинених країн. Така ситуація значно обмежує конкурентоспроможність вітчизняної продукції на світових ринках, стримує розвиток національної економіки, створює залежність України від імпортованих енергоносіїв, що за-

грожує економічній, енергетичній та й загалом національній безпеці [3]. Очевидно, для зниження енергоємності ВВП необхідно здійснити структурну перебудову національної економіки, забезпечивши розвиток галузей економіки, наближених до кінцевих споживачів, передусім сфери послуг, торгівлі, зв'язку (потребують менше проміжного споживання енергоресурсів) і галузей промисловості, що забезпечують розвиток наукоємної високотехнологічної продукції. Зменшення складової промисловості ВДВ та збільшення складової ВДВ послуг, як і розвиток неенергоємних галузей промисловості, дасть змогу зберегти обсяги ВВП при зменшенні споживання енергоресурсів, що відповідно позначиться на зменшенні енергоємності ВВП та більшій самостійності ПЕК України, а також додасть впевненості дипломатам.

На міжнародному рівні спостерігається перехід дипломатії, зокрема економічної, на якісно новий ступінь розвитку — на “партнерство світосистем”. Уявлення про політику, як рух світосистем, — це сприйняття соціально світу як комплексу взаємодіючих цілісних, холічних самогенеруючих систем у своїй історичній динаміці. Для отримання надбань системи у вигляді відкритості, світових технологій, фінансів, зв'язків необхідно пережити процес упровадження в цей організм, який швидше є механізмом відбору для молодих держав. Ця система існує давно, а тому місця тут уже зайняті. Але варто наголосити, що в концепції Валлерстайна не враховано важливий момент. Цивілізація (чи світосистема) більше схожа на машину, ніж на організм. Багато її деталей існують відносно незалежно й можуть бути вставлені в інший механізм з іншим призначенням. Глобальні товари, інструменти їх просування і позиціонування є уніфікованими і не враховують національних особливостей.

Таким механізмом є взаємопов'язаність проблеми вартості ПЕР з нестабільністю долара. Вирішення проблеми енергетичної безпеки залежить від стабільного постачання ПЕР, подорожчання вартості ПЕР на світових біржах з одночасною нестабільністю долара й фінансових дериватів. У такому контексті енергоносії, ПЕР й сама електроенергія “прив'язуються” до систем споживання й локального виробництва. При певних умовах вони можуть бути показником вартості долара. Не долар визначає вартість електроенергії, будучи лише засобом обміну й платежу, а електроенергія дозволяє вираховувати продуктивну виробничу потужність промислових систем економіки

різних країн, будучи засобом визначення економічної потужності даної країни. З цієї точки зору в умовах нестабільності долара постачання енергоносіїв у країни світу стає важливою гарантією стабільності, особливо у випадку системної кризи світової фінансової доларової системи.

Іншими словами, єдина система газопостачання (ЄСГ) стає гарантом стабільності для України. Вона є основою газової промисловості країни й становить собою єдиний технологічний комплекс. Завдяки централізованому управлінню й розгалуженості конфігурації ЄСГ характеризується високою надійністю й здатністю забезпечувати безперервний цикл постачання газу від свердловини до кінцевого споживача як при пікових сезонних навантаженнях, так і при позапланових і відключеннях, що було продемонстровано у 2006, 2008, 2009 р. У наш час ЄСГ вважається однією з найбільш ефективних й надійних енергетичних систем у світі. У таких умовах ми маємо підтримувати працездатність своєї ЄСГ й дорожити цим надбанням техніки та людського розуму як елементом регіональної співпраці.

Спостерігається практично повна перебудова структури світового газового і нафтового ринку, а слідом й фінансового. Така зміна мала забезпечити суттєве підвищення його диверсифікованості й гнучкості при застосуванні різноманітних інструментів. Трансформація ринку йшла у цьому напрямі під тиском розширення видів товарообмінних операцій, які обслуговували все нові сегменти ринку. Операції зазнали певної еволюції: від довгострокових контактів до одноразових угод з наявною нафтою (ринок “spot”), а далі форвардні та ф'ючерсні операції. Ця динаміка відображає зміни від угод здебільше з реальною нафтою до операцій переважно з “паперовою” нафтою. Доля операцій фактичної поставки нафти й нафтопродуктів складає 1–2 % загальної кількості біржових угод. Решту складають угоди з хеджування та спекулятивні операції з нафтою. У наш час об'єм операцій з паперовою нафтою в сотні раз перевищує не тільки рівень її фізичної наявності, а й рівень її фактичного добування. Спеціалісти вважають, що 570 барелей нафти, проданих на біржах щорічно, були реально забезпечені одним реально допустимим барелем. Ціни, заявлені публічно, є спекулятивними і не є тими цінами, за якими нафта щодня продається відповідно до довготривалих контрактів. Ці операції відбивають певний механізм формування і маніпулювання не тільки цінами, а й формування геополітичних інтересів засобами енергодип-

ломатії. Економічні інтереси на світових ринках переплелися з політичними.

У рамках гео економічної парадигми ресурси, якими ще володіє українська економіка, розглядаються як елементи “великого конструктора” і використовуються для створення й розгортання на території України інфраструктури з обслуговування грошово-кредитних і виробничо-інвестиційних комплексів глобальної економіки. Це означає, що в основу економічної стратегії України слід покласти конкретні проекти створення умов для відкриття міжнародних банків, офшорних механізмів з обслуговування їх діяльності, податкових гаваней і вільних економічних зон, збереження й розвиток трансконтинентальної трубопроводної, транспортної та телекомунікаційної інфраструктури, формування сучасного портового і складського господарства та ін. Відповідно ці проекти потребуватимуть розроблення відповідного фінансово-економічного законодавства, що регулюватиме міжнародний транзит, діяльність митних і податкових служб, банківської системи та інших фінансово-інвестиційних інституцій в Україні.

У світлі стратегії розгортання на території України інфраструктури з обслуговування грошово-кредитних і виробничо-інвестиційних механізмів глобальної економіки інакшими бачаться і моделі забезпечення національної безпеки, передусім економічної. Паралельно виникає принципово інше замовлення на послуги зовнішньоекономічного відомства України. Останнє, зокрема, має припинити геополітичні спекуляції та подбати, щоб сформовані в Україні елементи інфраструктури з обслуговування глобальної економіки було включено в європейську й міжнародну систему безпеки.

Практика врегулювання конфліктів початку ХХІ ст. надалі може призвести до серйозних змін усієї системи міжнародних відносин, заснованих на центральній ролі ООН і Ради Безпеки ООН. У таких умовах ЄС шукатиме можливі дипломатичні заходи врегулювання відносин з РФ. У зв'язку з цим перманентна криза російсько-українських газових відносин буде не вигідною для України. Це значною мірою стимулюватиме створення газового ОПЕК, штовхатиме до інтеграції й глобалізації виробників ПЕР.



Література

1. Бухвалов А. В., Катькало В. С. Современные трактовки стратегий диверсификации // Рос. журн. менеджмента. — 2008. — Т. 6, № 1. — С. 57–64.
2. Коржубаев А. “Всемирная” нефть и “локальный” уголь // Нефть России. — 2004. — № 2. — С. 7–12.
3. Лір В. Е. Енергетична складова конкурентоспроможності економіки України // Електроенергетика України: стратегія ефективності: Матеріали конф. (8 черв. 2001 р., м. Київ). — К., 2001.
4. Лоран Э. Нефть: ложь, тайны, махинации. — М.: СТО-ЛИЦА-ПРИНТ, 2007.
5. Степанов А. В., Горюнов В. С. Ресурсно-сберегающая технология переработки нефти. — К.: Наук. думка, 1993.
6. Стратегия развития газовой отрасли: стенограмма круглого стола ОАО “Газпром”, 4 апр. 2007 г. — <http://www.combienergy.ru/stat901p11.html>
7. Bush J. Lessons from the Russian Gas dispute. — Business Week, 2009. — Jan. 21.
8. Caplan Ken. The Purist’s Partnership: Debunking the Terminology of Partnerships in Partnership // Partnership Matters: Current Issues in Cross-Sector Collaboration, Issue 1. — The Copenhagen Center, 2003. — P. 31–35.
9. Fernandez E. L. Las estrategias de diversificación de las empresas electricas (Electric Utilities Diversification Strategies). — Madrid (Spain): Editorial Civitas / Electra de Carbayin, 2000. — 249 p.
10. Minzberg H., Lampel B., Quinn J. B., Ghoshal S. The strategy Process: Concepts, Context, Cases. — 4th Ed. — Washington: Prentice Hall, 2002. — 489 p.
11. Multi-stakeholder Workshop on Partnership and UN-Civil Society / Pocantico Conf. Center of the Rockefeller Brothers Fund. (10–12 Febr. 2004). — Tarrytown; New York. Relationships. — http://www.unngls.org/orf/pocantico_final.doc
12. United Nations. Enhanced cooperation between. The United Nation and all relevant parties, in particular the private sector / Report of the Secretary-General, 2003. — A/58/150.
13. Wernerfelt B. From critical resources to corporate strategy // Journ. of General Management. — 1989. — № 14. — P. 4–12.

Газовий конфлікт між РФ та Україною має серйозні та довгострокові наслідки для європейського енергетичного ринку. Деякі фундаментальні факти конфлікту лишаються суперечливими. Особливо помітна відсутність здатності економічної дипломатії використовувати сучасні надбання економічної та політичної теорії. Потенційні газові проблеми означають, що і після кризи такі теми, як енергетична безпека, диверсифікація газових джерел і солідарність держав, ще тривалий час будуть пріоритетними у програмах економічної дипломатії Росії, України, ЄС.

Газовый конфликт РФ — Украина будет иметь серьезные и длительные последствия для европейского энергетического рынка. Некоторые фундаментальные факты конфликта остаются противоречивыми. Особенно заметно отсутствие способности экономической дипломатии использовать современные достижения экономической и политической теории. Потенциальные газовые проблемы означают, что и после кризиса такие темы, как энергетическая безопасность, диверсификация газовых источников и солидарность государств, еще длительное время будут приоритетными в программах экономической дипломатии России, Украины, ЕС.

The natural gas dispute between Russia and Ukraine has been serious with lasting implications for the European energy market. Some fundamental facts about the dispute are controversial. Especially economic diplomat's ability to use modern economic and political theories. Potential of the gas problems means that issues such as energy security, diversification of energy sources and member state solidarity will be on the economy diplomat agenda, as well as relations between Russia, Ukraine and the EU in the aftermath of the crisis.

Надійшла 27 червня 2009 р.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНАЛІЗУ ТА ЕКСПЕРТИЗИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ В УМОВАХ ФУНКЦІОНУВАННЯ АІАС “ДЕРЖБЮДЖЕТ”

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 3(22), с. 27–33

Розкриваються методологічні проблеми інформатизації бюджетного процесу в Україні, досвід застосування автоматизованої інформаційно-аналітичної системи “Держбюджет” Міністерства фінансів України в бюджетному процесі, а також методологічні проблеми організаційно-технічного забезпечення аналізу та експертизи державного бюджету з використанням комп’ютерної технології обробки даних.

Методологічні та організаційні проблеми впровадження інформаційних технологій у бюджетний процес, а також використання комп’ютерних технологій обробки даних при здійсненні контрольних повноважень, при виконанні органами державного фінансового контролю, Рахункової палати, фахівцями-експертами інших державних і недержавних установ аналітичної та експертної роботи щодо державного і місцевих бюджетів досліджуються вітчизняними науковцями в різних аспектах, пов’язаних з удосконаленням державного управління бюджетними ресурсами країни та їх цільовим використанням, недопущенням правопорушень та зловживань з бюджетними коштами на всіх рівнях функціонування бюджетної системи України.

Розглянемо історично методологічні та організаційні проблеми впровадження засобів інформатизації в бюджетний процес в Україні, з’ясуємо та визначимо шляхи їх вирішення, а також методологію використання комп’ютерних технологій обробки даних при здійсненні контрольних повноважень, виконанні аналітичної та експертної роботи фахівцями державних і недержавних експертних установ, пов’язаної з формуванням, розглядом, виконанням та наданням звітності про виконання державного і місцевих бюджетів України.

Інформатика і бюджетний процес

Термін “інформатика” було вперше введено у наукову термінологію французькими вченими на початку 70-х років минулого століття. В англomовних країнах паралельно використовується термін “комп’ютерна наука”, що має аналогічний зміст. Інформатика — це наука, що вивчає структуру і загальні властивості інформації, а також загальні закономірності її створення, передання та використання у різних сферах діяльності і суспільства [3].

Інформатику можна розглядати, з одного боку, як фундаментальну природну науку, що вивчає структуру і загальні властивості інформації, питання, пов’язані з процесами збирання, передання, перетворення і використання інформації. Вона формулює єдині, загальні закони обробки інформації для різних сфер діяльності людини. Ці закони носять загальнонауковий характер та єдині у своїх виявах для різних галузей наукових знань.

З іншого боку, інформатика має яскраво виражений прикладний характер, пов’язаний з функціонуванням цілком конкретних інформаційних технологій і систем, орієнтованих на задоволення прикладних інформаційних потреб суспільства. У цьому значенні інформатика формулює цілком конкретні методи і правила проектування і

створення систем обробки інформації, технології використання цих систем для розв’язання прикладних задач автоматизації рутинних обчислювальних і логічних процедур. З точки зору предметної галузі інформатика — це наука, що вивчає комп’ютери, принципи їх побудови, роботу і практичне застосування при обробленні інформації. Крім цього, інформатика включає в себе питання теоретичних і практичних аспектів проектування обчислювальних систем, електроніки, математики і логіки [3].

Ядром інформатики як прикладного науково-го напрямку є інформаційна технологія — організована сукупність конкретних технічних і програмних засобів, за допомогою яких з високою швидкістю виконуються різні операції, розподіл даних та забезпечується можливість доступу до джерел інформації (баз даних) незалежно від місця їх розташування.

Прикладною метою інформатики є розробка ефективніших методів використання інформаційних потоків і визначення шляхів оптимізації процесів практичного використання інформації для прийняття оптимальних управлінських рішень керівником відповідного рівня.

Поняття “інформаційна технологія” та “інформаційна система” тісно пов’язані між собою,

оскільки “інформаційна система” — це деяка організована сукупність різних інформаційних технологій, орієнтованих на безпосередні потреби конкретного споживача цих технологій. Автоматизовані інформаційні системи — це системи, робота яких характеризується наявністю як ручних операцій (як правило, при введенні первинної інформації), так і автоматичних, що виконуються за допомогою засобів обчислювальної техніки [3]. Їх застосування в бюджетному процесі дає змогу ефективніше забезпечувати оперативність, підвищувати обґрунтованість та ефективність управлінських рішень щодо підготовки проекту бюджету, оптимального розподілу і використання бюджетних коштів, здійснювати контроль за їх використанням та своєчасно надавати звітність про виконання бюджету.

Інформатизація бюджетного процесу в Україні — це процес застосування досягнень інформатики для підтримки і вдосконалення бюджетного процесу на всіх його етапах. У сукупності методологічно для цілей інформатизації етапи бюджетного процесу в Україні відповідно до вимог Бюджетного кодексу України можна подати у вигляді таблиці [1].

Перші спроби інформатизації процедур бюджетного процесу в Україні були зроблені ще в

Коротка характеристика етапів бюджетного процесу

Термін	Проект бюджету на наступний рік (складання, затвердження)	Бюджет поточного року (виконання)	Бюджет на минулий рік (звіт)
1	2	3	4
Січень	Підготовка попереднього прогнозу основних макропоказників економічного і соціального розвитку на наступний рік (Мінекономіки) Розробка основних напрямів бюджетної політики на наступний рік (Мінфін, Кабмін) Підготовка проекту заходів, що мають забезпечити реалізацію основних засад бюджетної політики в проекті державного бюджету на наступний рік, та бюджетного календаря щодо складання проекту державного бюджету на наступний рік (Мінфін)	Виконання тимчасового розпису державного бюджету на I квартал поточного року (Мінфін Держказначейство, головні розпорядники) Складання розпису державного бюджету на поточний рік (Мінфін, головні розпорядники) Затвердження кошторисів бюджетних установ і організації (розпорядники бюджетних коштів)	Складання оперативного звіту про виконання зведеного та державного бюджету за минулий рік (Держказначейство)
Лютий	Здійснення попередніх оцінок доходів проекту зведеного і державного бюджетів на наступний рік та державних заборгованостей і погашення основної суми боргу (фінансування) державного бюджету (Мінфін) Розробка попередніх показників видатків проекту зведеного і державного бюджетів на наступний рік (Мінфін)		
Березень	Подання до Кабінету Міністрів України пропозицій щодо показників проекту зведеного та державного бюджетів на наступний рік. Формування міжбюджетних взаємовідносин та необхідних структурних заходів щодо доходної та видаткової частини бюджету (Мінфін)		Розгляд підсумків виконання зведеного і державного бюджетів за минулий рік на засіданні Кабінету Міністрів (Мінфін)

Закінчення табл.

1	2	3	4
Квітень	Розгляд і схвалення загального обсягу доходів, видатків і фінансування проекту бюджету та меж видатків головним розпорядником (Кабінет Міністрів)		Підготовка детального звіту про виконання зведеного та державного бюджетів за минулий рік для подання Верховній Раді України (Мінфін)
Травень	Доведення до головних розпорядників узгоджених Кабінетом Міністрів України бюджетних меж на наступний рік (Мінфін)		
Червень	Підготовка бюджетних запитів та подання Міністерству фінансів України (головні розпорядники) Уточнення прогнозу основних макропоказників економічного і соціального розвитку на наступний рік (Мінекономіки) Розгляд, узгодження бюджетних запитів виходячи з прогнозу бюджетних ресурсів на наступний рік (Мінфін, головні розпорядники)		
Липень	Розробка проекту Закону України “Про Державний бюджет України на наступний рік” (Мінфін)		
Серпень	Подання Кабінету Міністрів України проекту Закону України “Про Державний бюджет України на наступний рік” з необхідними роз’ясненнями (Мінфін)	Оцінка очікуваного виконання бюджету поточного року виходячи з підсумків виконання бюджету за перше півріччя (Мінфін)	
Вересень	Подання проекту Закону України “Про Державний бюджет України на наступний рік” до Верховної Ради України (Кабінет Міністрів)		
Жовтень	Розгляд проекту Закону України “Про Державний бюджет України на наступний рік” (Верховна Рада України)		
Листопад	Доопрацювання проекту Закону України “Про Державний бюджет України на наступний рік” з урахуванням схвалених Верховною Радою України пропозицій (Кабінет Міністрів, Мінфін, головні розпорядники)	Оцінка очікуваного виконання бюджету поточного року виходячи з підсумків виконання бюджету за 9 місяців поточного року (Мінфін)	
Грудень	Прийняття Закону України “Про Державний бюджет України на наступний рік” (Верховна Рада України) Складання тимчасового розпису державного бюджету на I квартал наступного року (Мінфін)	Аналіз виконання бюджету поточного року (щомісяця)	

1998 р. Міністерством фінансів України до виконання цього завдання були залучені фахівці представництва компанії “Varents Group” в Україні, які діяли в рамках програми “Фіскальні реформи”, цілями та змістом якої було сприяння проведенню в Україні фіскальної реформи і створення інфраструктури державних фінансів.

У результаті було отримано певне програмне забезпечення, яке складалося з кількох розрізаних програм, кожна з яких супроводжувалась окремо і не забезпечувала достатній рівень автоматизації та захисту інформації. Проте було набуто певного досвіду. Саме набутий досвід і технічне переоснащення фінансових органів України дозволили розпочати розробку нового більш функціонального програмного забезпечення, яке б характеризувалося дотриманням наступних принципів:

- розподіленості з виокремленням серверної та клієнтської частини програмного забезпечення;
- підвищеної захищеності інформації;
- застосування розвинених засобів аналітичної обробки даних;
- уніфікованості;
- підвищеної надійності;
- повноти охоплення процедур бюджетного процесу.

Всі ці технологічні принципи були закладені в основу розробки автоматизованої інформаційно-аналітичної системи “Держбюджет” (далі — АІАС “Держбюджет”). Автоматизована система “Держбюджет” — це інформаційно-аналітична система підтримки бюджетного процесу, яка стала ефективним інструментом для забезпечення

оперативної та узгодженої підготовки матеріалів до проекту Закону України “Про Державний бюджет України на 2002 рік” і наступні роки. Загалом АІАС “Держбюджет” складається з клієнтської частини, робочого місця адміністратора, сервера застосувань та основного сервера баз даних. Клієнтська частина взаємодіє безпосередньо тільки із сервером застосувань.

Розроблена система постійно вдосконалюється, проте вже зараз вона встановлена в усіх структурних підрозділах Міністерства фінансів України, відповідних підрозділах у регіонах, у головних розпорядників бюджетних коштів, які беруть участь у бюджетному процесі, та охоплює всі найголовніші його напрямки.

Багаторівневе програмне забезпечення АІАС “Держбюджет” — це розподілена система доступу до бази даних. Вона вимагає наявності:

- 1) сервера бази даних (БД), який забезпечує функціонування бази даних та виконання ним безпосередньої обробки запитів користувачів;
- 2) сервера застосувань, який складає програмне забезпечення проміжного типу;
- 3) набору клієнтських програмних засобів.

Сервер застосувань призначений для організації централізованого під’єднання клієнтів системи до сервера баз даних, а також для побудови звітів і ведення системного журналу.

Програмний комплекс АІАС “Держбюджет” складається з двох частин, кожна з яких включає кілька програмних компонентів:

- а) програмне забезпечення центрального рівня:
 - комплекс для формування пропозицій у розрізі головних розпорядників коштів;
 - комплекс для складання проекту Державного бюджету України;
 - комплекс для складання розпису доходів, фінансування та асигнувань;
 - комплекс для аналізу виконання Державного бюджету України;
- б) програмне забезпечення для головних розпорядників коштів:
 - комплекс для формування пропозицій у розрізі головних розпорядників коштів;
 - комплекс для складання бюджетних запитів;
 - комплекс для виконання розпису асигнувань.

На сьогодні АІАС “Держбюджет” забезпечує наступне:

- складання проекту державного бюджету на плановий рік (формування прогнозу доходів

бюджетів, фінансування державного бюджету, міжбюджетних трансфертів, видатків місцевих бюджетів, розрахунок граничних обсягів видатків, формування бюджетних запитів розпорядниками коштів, формування пропозицій структурних підрозділів Міністерства фінансів до текстової частини проекту Закону про державний бюджет, пояснювальної записки до проекту державного бюджету розвитку, аналіз пропозицій Комітету Верховної Ради України з питань бюджету до показників проекту державного бюджету);

- складання тимчасового розпису та розпису державного бюджету (формування щомісячного прогнозу доходів, фінансування, міжбюджетних трансфертів державного бюджету, розрахунок щомісячних обсягів видатків, складання розпису головними розпорядниками, внесення змін до розпису);
- аналіз виконання бюджету (комплекс звітності на основі планових (розпис і зміни до нього) та фактичних (щоденних, щомісячних даних від Держказначейства про виконання доходної та видаткової частин Державного бюджету) показників);
- звітність (у тому числі на основі аналітичних матеріалів щодо видатків зведеного, державного та місцевих бюджетів).

Основні завдання, які було вирішено внаслідок упровадження АІАС “Держбюджет”:

- удосконалено процес підготовки проекту державного бюджету на основі забезпечення багатоваріантного підходу до його складання, розроблено аналітичні моделі для порівняння варіантів;
- стандартизовано та автоматизовано процес збирання показників для розроблення пропозицій до проекту державного бюджету, складання проекту бюджету та розпису бюджету;
- уніфіковано процес автоматизованої підготовки документів розпорядниками коштів та обміну інформацією між головними розпорядниками коштів і Міністерством фінансів;
- сформовано інтегровану базу даних бюджетної інформації в частині складання і розпису бюджету, забезпечено єдині методологічні принципи формування і використання цієї інформації спеціалістами центрального апарату Міністерства фінансів;

- забезпечено реалізацію єдиних принципів формування і використання бюджетної інформації та оперативний доступ до бази даних фахівців Міністерства фінансів.

Захист інформації від несанкціонованого втручання в АІАС “Держбюджет” забезпечується тим, що клієнти мають доступ до сервера застосовуваних, де адміністратор цього сервера та баз даних встановлює відповідні режими доступу до інформації.

За рахунок використання програмного забезпечення проміжного рівня – сервера застосовуваних забезпечується ефективна взаємодія з центральною базою даних багатьох користувачів. Сервер застосовуваних бере на себе логіку управління потоком даних, дозволяє керувати запитами користувачів та результатами цих запитів, розмежуванням доступу, збереженням цілісності даних. Використання сервера застосовуваних дає змогу впровадити централізовану спільну для всіх клієнтів логіку та надати клієнтам інтерфейсу до стандартних функцій системи.

Організаційно-технічне забезпечення експертизи та аналізу Державного бюджету України з використанням комп’ютерної технології обробки даних

Під час проведення уповноваженим фахівцем експертизи чи аналізу Державного бюджету України, місцевих бюджетів, здійснення відповідних контрольних заходів, пов’язаних з виконанням як бюджетних процедур, так і бюджету в цілому, він має провести відповідне дослідження за відповідною програмою. Зміст програми дослідження залежить передусім від мети такого дослідження, а також від питань, на які фахівець-експерт повинен дати відповідь [4; 6].

Так, наприклад, коло питань, що їх може вирішувати судово-бухгалтерська експертиза бюджетних відносин, залежить від конкретних фактів порушень, виявлених під час ревізій і перевірок, які стали предметом розслідування правоохоронних органів чи розгляду судом та потребують застосування спеціальних знань у сфері економіки, бухгалтерського обліку та бюджетного законодавства. Ці питання формуються слідчими (судами) і визначають подальші дії експерта при проведенні відповідного дослідження та обсяг досліджуваних ним документів, матеріалів перевірок і ревізій та ін. [6].

Питання, які ставляться на розгляд судово-бухгалтерської експертизи, по суті можуть бути однакові як для ревізорів, так і для експертів, од-

нак вони різні за формою. Це пояснюється характером завдань, які стоять перед ревізорами та експертами, їх різним процесуальним становищем, у тому числі обов’язками: ревізори встановлюють, чи мали місце порушення та які саме, визначають розмір матеріальних збитків, а експерти проводять дослідження для перевірки та документального підтвердження тільки тих порушень, відносно яких перед ними слідством (судом) конкретно поставлені питання та надані відповідні документи на паперових носіях чи в електронному вигляді.

Досліджуючи питання формування бюджету та його виконання відповідним державним органом чи бюджетною установою, фахівцем-експертом, службовим особам органів державного фінансового контролю також доводиться передбачати у програмі дослідження використання необхідної інформації, яка міститься в електронному вигляді (кошториси, звіти, довідники, бухгалтерські реєстри, розрахункові банківські документи та ін.). Доступ до такої інформації, користування засобами електронного зберігання та обробки інформації, а також її належне документування фахівцем-експертом чи службовою особою органу державного фінансового контролю, на наше тверде переконання, має здійснюватися за відповідними правилами, що випливають із вимог чинного законодавства України та відповідних стандартів, що регламентують питання роботи з відповідними електронними базами даних і знань.

Слід зазначити, що основні методологічні засади вживання контрольних заходів в умовах електронного зберігання і обробки інформації, яка підлягає дослідженню під час проведення експертизи, ревізії чи перевірки, визначаються Стандартом державного фінансового контролю № 5, який затверджено наказом Головки КРУ України від 9 серпня 2002 р. № 168 [5].

Цей Стандарт контролю визначає загальні засади вживання контрольних заходів щодо суб’єктів господарювання, які застосовують засоби електронного зберігання і обробки інформації у фінансово-господарській діяльності, при веденні бухгалтерського обліку та складанні фінансової звітності.

Основним принципом застосування норм Стандарту є необхідність дотримання режиму спеціальних обмежень, установлених законодавством, передусім при роботі з таємною інформацією.

Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади самостійно розробляють методичні

прийоми вживання контрольних заходів в умовах електронного зберігання і обробки інформації з огляду на специфіку загальних способів та методичних прийомів фінансового контролю, які ними застосовуються відповідно до законодавства, та дотримання вимог щодо збереження інформації від несанкціонованого втручання та спотворення її.

Норми стандарту поширюються на суб'єкти господарювання, які застосовують засоби електронного зберігання і обробки інформації, в частині їх зобов'язань щодо забезпечення вживання суб'єктами державного фінансового контролю контрольних заходів.

Основні методологічні засади доступу і користування засобами електронного зберігання та обробки інформації суб'єкта господарювання

Службові особи суб'єктів державного фінансового контролю під час вживання контрольних заходів мають право користуватися засобами електронного зберігання та обробки інформації, що застосовуються суб'єктами господарювання в процесі здійснення фінансово-господарської діяльності, ведення бухгалтерського обліку і фінансової звітності. Під час вживання контрольних заходів вони можуть використовувати службові портативні засоби електронного зберігання та обробки інформації.

Інформація в електронному вигляді суб'єкта господарювання може переноситися на портативні засоби електронного зберігання та обробки інформації або на інші власні носії електронної інформації службової особи суб'єкта державного фінансового контролю лише з відома керівника суб'єкта господарювання та в подальшому використовуватися виключно в рамках контрольного заходу [5].

Службові особи суб'єкта господарювання, на якому проводиться контрольна перевірка, зобов'язані забезпечити посадових осіб суб'єктів державного фінансового контролю доступом до своїх засобів електронного зберігання та обробки інформації, що міститься в цих засобах суб'єкта господарювання. Службова особа суб'єкта державного фінансового контролю перед початком вживання контрольного заходу повинна впевнитися у достовірності і цілісності інформації, що

міститься в засобах електронного зберігання та обробки інформації суб'єкта господарювання, яка підлягатиме опрацюванню.

Службова особа суб'єкта державного фінансового контролю повинна мати необхідні знання і досвід роботи з електронною обчислювальною технікою, електронними інформаційними ресурсами та програмним забезпеченням і дотримуватися встановлених технічних правил користування.

Службові особи суб'єктів державного фінансового контролю повинні дотримуватися вимог оперативності та економічності при використанні обчислювальної техніки та електронних ресурсів обробки даних суб'єкта господарювання.

Для оформлення службовими особами суб'єктів державного фінансового контролю офіційної та додаткової документації за результатами контрольних заходів, проведених в умовах застосування суб'єктом господарювання засобів електронного зберігання та обробки інформації, необхідна для документування інформація переноситься на паперові носії та належним чином завіряється власним підписом службової особи та підписами керівника та інших відповідальних осіб суб'єкта господарювання.



Література

1. Бюджетний кодекс України від 21 червня 2001 р. №25 42-III // Уряд. кур'єр. — 2001. — № 131.
2. Довідник працівника державної контрольно-ревізійної служби. — Т. 3. — К.: Дія, 2002. — 582 с.
3. Кульгін М. Технологія корпоративних мереж "Енциклопедія. — СПб.: Пітер, 2000. — 700 с.
4. Про результати аналізу формування і надання з Державного бюджету України місцевим бюджетам трансфертів та стан міжбюджетних розрахунків у 2003–2004 роках: Затв. постановою Колегії Рахункової палати України від 27 черв. 2004 р. №17-2. — К.: Рахункова палата України, 2004. — Вип. 16.
5. Стандарти державного фінансового контролю за використанням бюджетних коштів, державного і комунального майна: Затв. наказом Головки КРУ України від 9 серпня 2002 р. № 168; зареєстр. в М-ві юстиції України від 17 вересня 2002 р. № 756/7044.
6. Судово-експертна діяльність: Довідник для суддів / За ред. С. Р. Станік, Л. М. Горбунової, О. Г. Пушенка, Л. М. Голоченко. — К.: Вид. дім "Ін Юре", 2001.

В історичному аспекті висвітлено проблемні питання побудови АІАС “Держбюджет”, методологічні принципи бюджетного процесу, які були закладені в основу її побудови та розвитку, а також завдання, які вона має вирішувати в бюджетному процесі України. Досліджено і запропоновано відповідні методологічні підходи до використання результатів комп’ютерної технології обробки даних бюджетів усіх рівнів як при здійсненні контрольних повноважень, так і при виконанні аналітичної та експертної роботи.

В историческом аспекте освещены проблемные вопросы построения АИАС “Госбюджет”, методологические принципы бюджетного процесса, которые были положены в основу ее построения и развития, а также задачи, которые она призвана решать в бюджетном процессе Украины. Исследованы и предложены соответствующие методологические подходы к использованию результатов компьютерной технологии обработки данных бюджетов всех уровней как при осуществлении контрольных полномочий, так и при выполнении аналитической и экспертной работы.

In article in historical aspect are taken up problem questions of construction of automatically information analytical system “Hosbudge”, methodological principles of budgetary process which have been put in a basis of its construction and development, and also a problem which it is called to solve in budgetary process of Ukraine. By the author are investigated and offered corresponded methodological approaches to use results of data processing computer technology of budgets at all levels both at realization of control powers, and at performance of analytical and expert work.

Надійшла 10 червня 2009 р.

Н. Н. ЮСЕФ

ГАРАХАНЛУ ФАРНАЗ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ЕКОНОМІЧНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 3(22), с. 34–37

Близький Схід багатий ресурсами і ринками, які становлять величезний інтерес для України. З року в рік зростає товарообіг України з країнами регіону, і він був би ще більший, якби Київ грав на близькосхідному майданчику системно.

Сьогодні Близький і Середній Схід став одним з ключових центрів формування нової геополітичної та гео економічної системи світу. Це зумовлено кількома чинниками. По-перше, зростає роль Близького Сходу у глобальній енергетичній системі. Ця роль відзначається довгостроковою стабільністю. За оцінками доповіді Центра стратегічних і міжнародних досліджень (Вашингтон, США) “Енергетичне майбутнє Близькосхідного регіону” (березень 2004 р.), Близький Схід продовжуватиме відігравати домінуючу роль на світовому ринку нафти впродовж щонайменше двох наступних десятиліть, незважаючи на всі можливі структурні зміни. По-друге, на початку XXI ст. істотно зросло значення геостратегічних, гео економічних, сировинних, людських ресурсів Близькосхідного регіону для використання цих ресурсів у геополітичному суперництві провідних центрів світової політики, насамперед США та Євросоюзу.

Впродовж 2004 р. головним завданням України щодо реалізації близькосхідного напрямку зовнішньополітичного курсу було закріплення ролі активного учасника геополітичних і гео економічних процесів на Близькому та Середньому Сході, а також подальше зміцнення відносин з близькосхідними країнами. Для України, яка вже визначила своїм головним стратегічним орієнтиром курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію, основним на нинішньому етапі є його наповнення практичними рішеннями та діями. Зазначене цілком стосується також питань коор-

динації та співпраці України у регіоні Близького та Середнього Сходу зі Сполученими Штатами, Євросоюзом і трансатлантичним співтовариством загалом. Досвід останніх років засвідчує, що Україна перетворилася на помітного учасника світової політики на Близькому Сході завдяки насамперед своєчасному та достатньо кваліфікованому врахуванню потреб та особливостей політики трансатлантичної співдружності у зазначеному регіоні й переведенню їх у свої зовнішньополітичні ініціативи та дії.

Стратегія економічного та соціального розвитку України на 2004–2015 рр. “Шляхом європейської інтеграції” розглядає ринки Близького Сходу як найперспективніші для збуту української продукції машинобудівного комплексу та металопрокату, надання науково-технічних і будівельних послуг. Стратегія визначає, що у цих державах Україна могла б взяти активну участь у будівництві насамперед об’єктів виробничої інфраструктури — мостів, доріг, шляхопроводів, портів, аеродромів, залізниць, великих енергетичних і промислових об’єктів. Перспективним є розширення співробітництва з країнами близькосхідного регіону у військово-технічній сфері, спільне впровадження українських технологій з подальшим спільним освоєнням національних і регіональних ринків.

Чому Близький Схід цікавий і важливий для України? Передусім завдяки тій ролі, яку він грає в сучасній системі міжнародних відносин. Абсолютно очевидно, що той, хто грає на Близькому

Сході, стикається тут з інтересами багатьох країн у цьому регіоні. Це близькосхідна нафта і ринки, це вихід далі до Центральної Азії, Південної Азії, Середземномор'я.

У нашій країні, скажімо, традиційно роль Близького Сходу і таких країн, як Сирія, Туреччина, Ліван, Єгипет, Іран, недооцінюється. Скажімо, дуже мало людей знають, що товарообіг з Туреччиною вже перевищив 3 млрд дол., і лише цього року збільшився на 39%. Торгівля із Сирією вже давно перевищила 1 млрд дол. Ліван в Україні — це взагалі тера інкогніта, про яку згадують лише в контексті нестабільності, що періодично там виникає.

На Близькому Сході дуже великий економічний потенціал, навіть якщо взяти лише чинник нафти. Якщо враховувати арабський ринок, то він охоплює країни із загальною чисельністю у 300 млн людей, між якими є угода про вільну торгівлю. Будь-який товар, який має сертифікат про те, що він вироблений, наприклад, у Сирії або в іншій арабській державі, може просуватися вільно по всіх арабських країнах. Таким чином, це відкритий ринок.

Україна дуже близька до цього регіону, вона знаходиться на кордоні з Туреччиною, а Туреччина є частиною цього регіону, вона грає велику роль в економічному, політичному і культурному житті цього регіону, якщо ми говоримо лише про арабський світ.

Історичні відносини, як і духовні, між нашими країнами дуже близькі, тому Україна має великий економічний та культурний потенціал, щоб безпосередньо брати участь в житті цього важливого регіону.

Потенційними інтересами України щодо Ізраїлю є можливе сприяння з боку останнього в залученні інвестицій з джерел, контрольованих єврейськими фінансовими колами, в отриманні новітніх технологій та ноу-хау, у використанні лобістського потенціалу єврейської діаспори у США в інтересах України. Але реалізація означених інтересів залишатиметься в осяжній перспективі проблематичною. Сподівання на отримання значних коштів з боку світових фінансових структур на цей час не є досить виправданими. Ізраїльські інтереси щодо України полягають у запобіганні розширенню співробітництва України з ісламськими країнами, у розвитку нових ринків збуту власної продукції відповідно до стратегії розширення експорту. Щодо Ізраїлю важливо дотримуватися толерантної і виваженої позиції, розвивати відносини лише на двосторонній основі з

врахуванням потенційних можливостей, не виходячи за межі арабо-ізраїльського мирного процесу. Україна має враховувати ставлення до Ізраїлю з боку провідних країн Європи, які демонструють більш збалансовану позицію в арабо-ізраїльському протистоянні. Протидія з боку Ізраїлю та США щодо конкретних проектів співпраці України з ісламськими країнами може враховуватися лише за умов компенсації у вигляді адекватної фінансової допомоги чи пільгових кредитів.

Посилення співпраці України з Туреччиною та Ізраїлем не повинно сприяти її втягуванню у проамериканський військово-політичний трикутник, що формується в регіоні, оскільки це завдасть шкоду відносинам з іншими країнами Близького Сходу.

З країн Близькосхідного регіону до проєвропейської парадигми найбільш близьким є Єгипет, за ініціативи якого і був розпочатий середземноморський діалог. Єгипет — один з лідерів арабо-ісламського світу, але на відміну від інших арабських держав він займає більш виважену і помірковану позицію у відносинах з міжнародним співтовариством. Головними рисами цього курсу є орієнтація на власні національні інтереси та балансування між різними політико-ідеологічними схемами орієнтацій, що мають вплив у регіоні. Зацікавленість Єгипту в партнерстві з Україною зумовлена прагненням знайти в її особі надійного й рівноправного партнера в реалізації власних інтересів як щодо європейського світу, так і в аспекті вирішення проблем регіону.

Спираючись на розвиток партнерських відносин з Єгиптом та здобувши підтримку європейських країн (Франція, Італія), Україна здобуває шанс включитися в середземноморський діалог, який має аналог в системі ЧЕС, де Єгипет є спостерігачем. В обох випадках маємо периферійні економічні зони західноєвропейської сфери тяжіння, а в перспективі вони можуть бути більш інтегровані між собою. Отже, йдеться про розробку стратегії формування загальної зони економічного співробітництва від Гібралтару до Кавказу під егідою ЄС, яка разом з транспортною системою “Великого шовкового шляху” утворила б простір, сприятливий для реалізації українських інтересів.

Офіційний товарообіг між Україною і Сирією вже досяг 800 млн дол. Наприклад, це більше, ніж Україна має зиск від торгівлі з іншими арабськими країнами разом. А неофіційно цей товарообіг уже перевищив 1 млрд дол.

Наприклад, Ліван імпортував з України, за останніми даними, за минулий рік товарів на суму

близько 120 млн дол. Передусім сюди входять напівфабрикати, арматура, сухе молоко. Водночас український імпорт з Лівану складає лише близько 1 млн. дол. Але на сьогодні за допомогою офіційних делегацій і роботи посольств уже організована рада бізнесменів між Україною і Ліваном, щоб поліпшити ситуацію.

До Києва також приїжджала ліванська делегація. З Торговельно-промисловою палатою вже було підписано низку угод, які запрацюють, коли стане стабільнішою економічна ситуація. На сьогодні Європа та Америка не потребують товарів українських виробників. Чому? Тому що у них є своє виробництво, та й ситуація нині на світовому ринку змушує кожену країну захищати своїх виробників. А Близький Схід — це той регіон, який сьогодні міг би прийняти і працювати з виробниками, наприклад, українських заводів і фабрик, які пропонують доступні ціни. Країни Близького Сходу через політичну нестабільність, війни прагнуть сьогодні до дешевших, але якісніших товарів.

Ще один не менш важливий аспект — це посилення особистих контактів між українцями і жителями арабських країн, у тому числі Лівану. У Лівані, наприклад, є близько 1,5 тис. змішаних шлюбних союзів. Це свідчить про те, що зміцнюються не лише політичні, економічні, а й родинні стосунки.

Сьогодні в Україні працюють багато арабських бізнесменів. З їхніх підприємств можна виокремити “Автолюкс” — одну з найбільших транспортних компаній в Україні, “Середземноморські авіалінії”, Морозівську птахофабрику, є також бізнес у сфері нерухомості і будівництва. Але нестабільна політична ситуація всередині України значно гальмує позитивні тенденції, що намітилися, в розвитку відносин з арабськими країнами. Україні потрібно стабілізувати ситуацію всередині країни, визначити свою позицію щодо внутрішніх і зовнішніх питань і розвивати свою економіку.

Порівняно з іншими державами Близько-східного регіону відносини з Іраном вирізнялися найбільшою інтенсивністю, масштабністю й різноманітністю форм співробітництва. Іранською стороною неодноразово наголошувалося, що вона готова постачати нафту й газ до України. Взаємодоповнюваність наших економік, відносна територіальна близькість, перспектива освоєння іранського ринку і виходу до південних транспортних мереж, безумовно, роблять вигідним іранський напрям зовнішньоекономічних зв'язків і для

державних компаній України, і для приватного підприємництва.

Незважаючи на загалом успішний розвиток ірано-українських відносин, слід зазначити, що кінець 90-х років позначився певним охолодженням у відносинах між Києвом і Тегераном, причиною якого слугувала відмова української сторони постачати харківські турбіни для Бушерської АЕС. Такий крок Україна зробила під жорстким тиском з боку США та Ізраїлю. Відмовившись від поставок турбін Ірану, Україна, за різними оцінками, втратила від 400–500 млн дол. (при оцінюванні враховували факт потреби Бушерської АЕС у чотирьох енергоблоках) до 1,4 млрд дол. (з огляду ще й на втрачену можливість приєднання до інших енергетичних контрактів в Ірані).

Напруження в ірано-українських відносинах було подолано лише нещодавно. Цьому сприяли зустрічі на найвищому рівні між керівництвом України та Ірану у 2005 р. Варто зазначити, що товарообіг між Україною та Іраном з 500 тис. дол. у 1992 р. зріс до 443 млн у 2004 р., а в 2006 р. склав приблизно 595 млн дол. При цьому обсяги українського експорту до Ірану в 40 разів перевищують показники імпорту з цієї країни.

Слід також зазначити, що своєрідним індикатором поглиблення українсько-іранської взаємодії у зазначених сферах стало посилення зацікавленості ділових кіл обох країн у взаємному спілкуванні та прискоренні динаміки економічної активності на ринках наших країн. Про це свідчить проведення спільних бізнес-форумів, конференцій та семінарів.

У цілому залучення до спільних з іранською стороною економічних проектів, що потребують довгострокової співпраці, використання сприятливих умов поживавлення товарообміну, активізації приватнопідприємницької взаємодії ділових кіл обох країн, визначення загальних господарських інтересів у регіональних вимірах — усі ці напрями українсько-іранської співпраці становлять надійний фундамент розбудови двостороннього партнерства на рівні стратегічної взаємозацікавленості.

Україна поки ще не має деталізованої концепції своїх національних інтересів на Близькому Сході, хоча значною мірою сьогодні вони вже окреслені. Проглядаються й ключові елементи структури системи національних близькосхідних інтересів, які визначаються безпосередніми економічними потребами країни і необхідністю забезпечення її національної безпеки.



Література

1. Внешняя политика Украины на Ближнем Востоке. — <http://glavred.info/archive/2008/07/14/135742-0.html>
2. Кулагина Л. М., Ахмедов В. М. Иран выходит из изоляции // Иран: ислам и власть: Сб. статей. — М., 2001. — С. 149–163.
3. Таровський М. Втрачені перспективи України на Близькому Сході. — <http://ua.glavred.info/print/articles/13580.ppt> (06.08.08).
4. Украина-иранские отношения // Украина и Ближний Восток. — <http://www.middleeast.org.ua/ukr/iran.htm>
5. Украина-турецкие отношения // Украина и Ближний Восток. — <http://www.middleeast.org.ua/ukr/turkey.htm>
6. Швед В. Близькосхідна політика України у контексті сучасного геополітичного протистояння на Близькому Сході // Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки — 2004. — http://www.niss.gov.ua/book/2004_html/013.htm

Національні інтереси України на Близькому Сході вимагають першочергового розвитку економічних відносин з країнами регіону, що визначається традиційними (з часів СРСР) торговельно-економічними зв'язками, значним обсягом товарних ринків та їх відносною невибагливістю, щорічно зростаючим товарообігом із стійким позитивним для України сальдо, перспективами реалізації продукції військово-технічного призначення і ремонту військової техніки та озброєння радянських зразків, наявністю запасів енергетичних ресурсів, можливостями участі в реалізації перспективних проектів розвитку інфраструктури цих країн, надання транзитних послуг для руху їх товарів як на європейські ринки, так і у зворотному напрямку.

Национальные интересы Украины на Ближнем Востоке требуют первоочередного развития экономических отношений со странами региона, который определяется традиционными (со времен СССР) торгово-экономическими связями, значительным объемом товарных рынков и их относительной непритязательностью, ежегодно растущим товарооборотом со стойким позитивным для Украины сальдо, перспективами сбыта продукции военно-технического назначения и ремонта военной техники и вооружения советских образцов, наличием запасов сырья и энергетических ресурсов, возможностями участия в реализации перспективных проектов развития инфраструктуры этих стран, предоставления транзитных услуг для движения их товаров как на европейские рынки, так и в обратном направлении.

National interests of Ukraine on Near east require primary development of economic relations with the countries of region which is determined traditional trade and economic connections, considerable volume of commodity markets and their relative unpretentiousness, by annually growing commodity turnover with proof positive for Ukraine balance, prospects of sale the products of the military-technical setting and repair of military technique and armament of soviet standards, by the presence of supplies of raw material and power resources, possibilities of participating in realization of perspective projects of development of infrastructure of these countries, grants of transit services, for motion of their commodities both to the European markets and in retrograde.

Надійшла 15 червня 2009 р.

**ФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ ДИНАМІКИ
ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ**

Обґрунтовано роль методології статистичного аналізу як інструменту ефективного управління. Наведено методіку факторного аналізу динаміки ефекту та ефективності в розподілі економічної системи за регіонами та видами економічної діяльності.

За сучасних умов економічного розвитку об'єктивно висуваються нові вимоги до статистичної науки і практики, щоб статистика стала дійовим інструментом ефективного управління.

Обґрунтування управлінських рішень щодо підвищення економічної ефективності ґрунтується на комплексі складових статистичного забезпечення управління — від побудови сучасної системи показників до факторного аналізу динаміки, взаємозв'язків тощо. Одним з таких аспектів є статистичне оцінювання динаміки обсягу ефекту та рівня ефективності в розподілі за регіонами та видами економічної діяльності.

Мета нашого дослідження — висвітлення методичних положень факторного аналізу динаміки обсягу ефекту та рівня ефективності під впливом основних складових цих категорій, врахування змін у структурі економічної системи в розподілі за регіонами та видами економічної діяльності. При цьому виокремлюються горизонтальний розріз аналізу, який дозволяє здійснити порівняльну оцінку рівня інтенсифікації економічного розвитку в цих розподілах, та вертикальний розріз — для відбиття ролі окремих структурних категорій у формуванні ефекту під впливом основних факторів.

Серед завдань управління соціально-економічного розвитку першочерговим є забезпечення підвищення економічної ефективності, тобто досягнення найвищих результатів з найменшими витратами живої та уречевленої праці, або зниження сукупних витрат на одиницю продукції. На це має бути спрямована економічна політика держави — система економічних цілей,

завдань і засобів досягнення поставленої мети, а також діяльність органів державної влади та управління щодо її реалізації. Це висуває нові вимоги до статистики як дійового інструменту інформаційно-аналітичного забезпечення вирішення завдань управління.

Обґрунтування управлінських рішень щодо підвищення економічної ефективності базується практично на повному комплексі складових статистичного забезпечення управління — від побудови інформаційної бази, системи статистичних показників, класифікації та групувань до методичного забезпечення обґрунтування економічних рішень.

У складі останнього значна роль належить факторному аналізу динаміки обсягу ефекту та рівня ефективності під впливом зміни окремих складових цих категорій на кінцевий результат у розподілі економічної системи за регіональними та іншими ознаками.

Поняття “ефект” означає дію, результат, наслідок чогось. Ефект буває двох видів: виробничий — продукція та господарський прибуток. Макроекономічними показниками ефекту є ВВП, ВРП, ВНД та ін. У категорії “витрати” виокремлюють поняття “ресурси”, або авансовані витрати (необоротні та оборотні засоби, ресурси праці), та поточні витрати (нарахована амортизація, вартість спожитих у процесі виробництва сировини, матеріалів, палива тощо).

Під показниками ефективності розуміють відношення ефекту до витрат для його одержання.

Позначимо ефект як результат літерою P , витрати — B , тоді рівень ефективності $E = P/B$.

Факторний аналіз динаміки обсягу ефекту здійснюється за формулами:

$$\begin{aligned} & \otimes P_B (B_u - B) E ; \\ & \Delta P_E = (E_1 - E_0) B_1 ; \\ & \Delta P = P_1 - P_0 = \Delta P_B + \Delta P_E . \end{aligned}$$

Факторний аналіз динаміки рівня ефективності:

$$\begin{aligned} \Delta E_P &= \frac{P_1 - P_0}{B_1} ; \\ \Delta E_B &= \frac{P_0}{B_1} - \frac{P_0}{B_0} ; \\ \Delta E &= E_1 - E_0 = \Delta E_P + \Delta E_B . \end{aligned}$$

У процесі аналізу і прогнозування економічної системи як певної економічної структури суспільства важливо виокремити параметри відповідних

підсистем і вивчити закономірності та тенденції їх зміни під впливом основних факторів. У даному випадку виокремлені розподіли системи за регіонами, видами економічної діяльності та комбінаційним, який об'єднує два попередні. Такий підхід має велике значення для диференційованого порівняльного аналізу динаміки ефекту. Всередині цих груп можуть бути виокремлені інші групування, зокрема підприємств.

Такий диференційований підхід дає змогу відобразити діалектику розвитку економіки та нові відношення у процесі зміни ефекту та ефективності в системі взаємозв'язку динаміки окремих груп та економічної системи в цілому.

Наведемо методичні положення з фактичного аналізу динаміки ефекту та ефективності. Вхідна інформація для аналізу наведена в табличному алгоритмі (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл ефекту та ефективності за областями та видами економічної діяльності

Область	Вид економічної діяльності	Базовий період			Звітний період		
		P_0	B_0	E_0	P_1	B_1	E_1
А	а						
	б						
	с						
Разом							
В	а						
	б						
	с						
Разом							
Усього							

Схема факторного аналізу динаміки обсягу ефекту та ефективності наведена в табл. 2.

Таблиця 2

Факторний аналіз динаміки обсягу ефекту

Область	Вид економічної діяльності	Абсолютний розмір зміни обсягу ефекту		
		за рахунок зміни обсягу витрат ΔP_B	за рахунок зміни ефективності ΔP_E	Загальний обсяг зміни ΔP
А	а	$\{a_{ij}\}$		W_1
	б			W_2
	с			W_3
	разом			W_4
Б	а			W_5
	б			W_6
	с			W_7
	разом			W_8
Усього		V_1	V_2	$\sum W_i = \sum W_j$

На основі отриманих абсолютних даних здійснюється вертикальний та горизонтальний розрізи аналізу, що є базою оцінювання інтенсифікації розвитку або збільшення ефекту за рахунок ефективного використання витрат.

Горизонтальний аналіз здійснюється на основі коефіцієнтів $L_{ij} = a_{ij} / W_i$. Вони показують частку приросту обсягу ефекту за рахунок окремих факторів у наведених розподілах. При цьому рівень інтенсифікації характеризує співвідношення $\Delta P_E / \Delta P$.

Вертикальний розріз аналізу здійснюється за формулою $B_{ij} = a_{ij} / V_j$. Вони характеризують роль окремих підрозділів економіки у формуванні динаміки ефекту за рахунок окремих факторів.

Аналогічна методика факторного аналізу динаміки рівня ефективності (виключаючи вертикальний розріз аналізу).

За результатами аналізу розробляють управлінські рішення, зокрема стосовно обґрунтування необхідності структурних змін в економічній системі, вибору сценарію прогнозних структур ефективно-орієнтовної економіки під впливом основних чинників та умов розвитку, підвищення ефективності та інтенсифікації виробництва на основі зниження витратоємкості та ін.

Таким чином, в умовах трансформаційної економіки зростає актуальність використання статистичних методів в обґрунтуванні управ-

лінських рішень, зокрема стосовно підвищення економічної ефективності. При цьому має враховуватися взаємозв'язок показників ефективності з утвореними його складовими.

Запропонована методика дає змогу використати методи факторного аналізу динаміки:

- обсягу ефекту за рахунок зміни рівня ефективності та обсягу витрат;
- рівня ефективності за рахунок зміни обсягів ефекту та витрат;
- рівня інтенсифікації економічного розвитку.

Використання запропонованої методики в комбінаційному розподілі за регіонами та видами економічної діяльності є базою розробки управлінських рішень, спрямованих на зростання економічної ефективності.



Література

1. Головач А. В., Захожай В. Б., Головач Н. А. Статистичне забезпечення управління економікою. — К.: КНЕУ, 2005. — 333 с.
2. Економічна теорія. Політекономія / За ред. В. Д. Базилевича. — К.: Знання-Прес, 2008. — 719 с.
3. Статистика / За ред. С. С. Герасименка. — К.: КНЕУ, 2000. — 465 с.

Ефективне управління економікою зумовлює необхідність використання статистичних методів факторного аналізу динаміки обсягу ефекту та рівня ефективності в розподілах, притаманних економічній системі, з метою розроблення управлінських рішень на різних рівнях управління економікою.

Эффективное управление экономикой обуславливает необходимость использования статистических методов факторного анализа динамики объема эффекта и уровня эффективности в распределениях, присущих экономической системе, с целью разработки управленческих решений на разных уровнях управления экономикой.

Efficient control of economy causes necessity of use of statistical methods of the factorial analysis of dynamics of volume of effect and efficiency level for the distributions inherent in economic system for working out of administrative decisions at different levels of management of economy.

Надійшла 2 червня 2009 р.

ІНВЕСТИЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ ПІД ВПЛИВОМ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 3(22), с. 41–48

Аналізується трансформація світової економічної системи в епоху глобалізації, досліджується вплив процесів, що відбуваються, на економіку України.

Світовий фінансовий ринок становить складну, внутрішньоструктуровану систему. Хоча єдина, загальноприйнята класифікація цієї системи на сьогодні ще не склалася, найчастіше виокремлюють чотири головні елементи світового фінансового ринку – валютний ринок, ринок боргових зобов'язань, ринок титулів (або прав) власності та ринок похідних фінансових інструментів (деривативів). У протилежному випадку вони є учасниками ринку боргових зобов'язань. Залежно від часових параметрів реалізації майнових прав розрізняють грошовий ринок (короткі терміни купівлі-продажу короткострокових боргових інструментів) і ринок капіталів (тривалі терміни купівлі-продажу довгострокових боргових зобов'язань та акцій).

У вітчизняній економічній літературі зазначається, що глобалізація економіки впливає на розвиток держав, які трансформують спосіб виробництва. Цей вплив, як засвідчує світова практика перетворень, має односторонній, уніфікований характер, який не передбачає врахування національних, історичних, географічних особливостей, причому роль суб'єктів господарювання вже визначена. Держава має розробляти умови, регулювати суспільні процеси, але не втручатися у виробництво. Інші суб'єкти мають активно впливати на суспільне виробництво на ліберальних принципах. Однак вивірені та добре працюючі моделі й механізми у розвинених країнах виявляються недієздатними в умовах системної трансформації, коли існуючий неефективний спосіб виробництва активно трансформується, ставлячи суспільство перед вибором: виживати

будь-якими методами (у тому числі неправовими, антидержавними, антисоціальними) чи взагалі припинити господарську діяльність. Крім того, загальновідомо, що не всі економіки, які застосовують ринковий спосіб господарювання, мають високий рівень розвитку.

У цих умовах трансформаційні процеси надзвичайно посилили роль теорії, яка б адекватно відбивала складність перетворень, що відбуваються у різних державах. Практика показала, що економічні перетворення у постсоціалістичних країнах не відповідають традиційній економічній теорії. Це зумовило потребу в розробленні особливої теорії трансформаційних процесів перехідної економіки, яка забезпечила б комплексний міждисциплінарний аналіз сукупності об'єктивних і суб'єктивних чинників, що характеризують її феномен. Це забезпечує транзитологія – загальна теорія перехідних процесів, його закономірностей, механізмів, алгоритмів переходу до нового господарського механізму [5, 9–10] з урахуванням глобального впливу на національну економіку.

Одним з об'єктів дослідження транзитології є глобалізація та її вплив на економіку і механізми управління різних країн. Розглянемо особливості впливу глобалізації на процеси управління інвестиційною діяльністю в умовах системної трансформації в Україні.

Важливе місце у транзитології посідає комплексний підхід до аналізу господарських процесів в умовах глобалізації, що приводить до необхідності дослідження особливостей реформування крізь призму виживання, трансформації й роз-

витуку. Як вважають науковці, для України всі ці проблеми актуальні, оскільки, якщо вона не інтегрується в європейські, світові політичні та економічні структури впродовж 5–10 років, то не матиме історичної перспективи як незалежна держава [2, 7]. Розглядаючи ці проблеми в аспекті української державної незалежності, слід зазначити, що всі вони взаємопов'язані, причому цей зв'язок не має лінійного характеру. Для формування нового способу виробництва в Україні важливо врахувати позитивний і негативний історичний досвід, пов'язаний з трансформацією господарських процесів, дослідити їх характер та особливості, типи та вектори руху і з урахуванням результатів досліджень формувати власний механізм державного управління господарським розвитком. Вітчизняні економісти, аналізуючи світовий досвід, виокремлюють три етапи, які вирізняються мірою втручання держави в економіку.

Перший етап спрямовувався на широке регулювання економічних процесів: розмірів і формування інвестицій; обсягів державних витрат; темпів зміни реальної зарплати; рівня зайнятості; розподілу доходів; формування сукупного попиту; рівня виробництва; сальдо платіжного балансу. Держава застосовує виключно економічні й правові важелі.

Другий етап передбачав обмеження функцій втручання держави в розвиток економіки шляхом передання їх суто ринковим механізмам. Держава на цьому етапі регулює зайнятість населення, стабільність цін, сальдо платіжного балансу, темпи економічного розвитку.

Ці два етапи невелика група високорозвинених країн пройшла у 30–80-ті роки і нині перебуває на третьому етапі.

Третій етап характеризувався подальшим зменшенням втручання держави в діяльність господарських суб'єктів. Держава зосереджується лише на найважливіших стратегічних завданнях: контролі над інфляцією, досягненні нової якості зростання в його широкому розумінні. У цей етап вступили такі країни, як США, Японія, Франція та ін. [8, 210–211].

Упродовж трансформаційного періоду держава постачає економіку грошовими коштами; забезпечує потреби населення в суспільних товарах; регулює процеси, які не охоплені ринковими відносинами; здійснює соціальний захист населення; перерозподіляє фінансові ресурси [8, 210–211].

Аналіз світового досвіду структуризації функцій державного впливу на економіку за тривалий

історичний період заслуговує на увагу з огляду застосування його в Україні. Однак він не охоплює явища, пов'язані з трансформацією функцій держави в умовах глобалізації. З одного боку, ідеологи глобалізації прогнозують звуження функцій національних держав, а в перспективі — їх повне зникнення і підпорядкування економіки єдиному світовому урядові (наддержаві), з іншого — формується держава-корпорація, що основним інструментом впливу вважає політику домінування, в якій діють відмінні від ринкових закони. Такою державою-корпорацією у наш час вважають себе США.

Важливе значення у трансформаційний період має застосування ефективних методів трансформації. У світі відомі два методи трансформації: “шокова терапія” і “градуалізм” [6, 45]. Шокова терапія передбачає проведення радикальних реформ у найкоротші терміни [6, 63] і побудована на основі чіткого плану реформ, відхилення від якого може “призвести до деформації економічної поведінки суб'єктів господарювання”. Наприклад, економіка Польщі зазнала трансформації “шоковою терапією”, програма якої називалася “планом Бальцеровича” [1].

Градуалізм має на меті “поступовий, поетапний перехід до ринку, пов'язаний з високими соціальними витратами і може призвести до непередбачуваних наслідків аж до відновлення старої системи” [5, 20]. Ці два методи спрямовують вектор трансформації тільки у бік переходу до ринкових механізмів регулювання суспільного виробництва. Інші, власні моделі розвитку навіть не розглядаються, апріорі вважаючи високу ефективність ринкових механізмів раз і назавжди для всіх країн. Побудова власної господарської системи, яка відмінна від ринкової, у перехідних економіках навіть не розглядається.

У 70–80-х роках ХХ ст. стратегія відкритої економіки США, результати якої виявилися після Великої депресії, зазнає наступної трансформації — багато галузей промисловості США стали відчувати реальну загрозу з боку потужних іноземних конкурентів, зростає дефіцит торговельного балансу, знижується питома вага економіки США в загальному обсязі світової економіки. Відтоді міжнародна економічна безпека стала одним із пріоритетних напрямів національної й міжнародної стратегії США [2, 18]. Ці науковці вважають, що зміст трансформації економіки США є характерним для всіх країн [2]. У наш час кожна держава зазнає тієї чи іншої трансформації, тому, на їхню думку, вона є глобальною. Наприклад,

глобального характеру у країнах Східної Європи набула “приватизація” та інтернаціоналізація виробництва і капіталу.

Проте, як справедливо зазначається в багатьох вітчизняних і зарубіжних публікаціях, загострюються проблеми економічної, соціальної безпеки, оскільки глобалізаційні процеси відбуваються в умовах конкуренції, яка ще більше поглиблює соціально-економічні суперечності. За цих умов надзвичайно актуальними стають процеси макроекономічного регулювання національних господарств, що зумовлює необхідність переходу до нового теоретико-методологічного рівня науки державного управління. Трансформація господарської системи потребує адекватного реформування механізмів управління суспільним виробництвом.

Світова економіка на початку ХХІ ст. знову зазнає трансформації, об’єктивний аналіз якої має виявити особливості її здійснення та на цій базі розробити науково-теоретичні засади нової системи управління в Україні, тому слід виокремлювати особливості сучасної трансформації світової економіки, охарактеризувати її якісні відмінності від колишніх перетворень. Інвестиційний процес трансформується разом із соціально-економічними системами господарювання шляхом органічної та неорганічної модернізації. Як відомо, органічна модернізація відбувалася на Заході, в її основу були покладені власні соціально-економічні, політичні, духовні передумови, що відповідали потребам суспільного розвитку і продуктивно розв’язували наявні проблеми та суперечності, не порушуючи спадковості соціально-економічного розвитку певної держави. Така модернізація відбувалася поступово, впродовж тривалого історичного періоду.

Неорганічна модернізація, що відбувалась у країнах Східної і Південної Європи, Азії, Латинської Америки, спричинена не внутрішніми передумовами, а зовнішнім впливом. Внутрішні передумови там не визріли, а існуючі механізми розв’язання проблем і суперечностей порушували єдність суспільства та спадковість розвитку. Стимулом для неорганічної модернізації є виклик, який Захід кидає своїми досягненнями в економічній, геополітичній, інформаційній та інших сферах. Така модернізація називається наздоганяючою [10, 14]. За цими ознаками в Україні відбувається неорганічна модернізація економіки наздоганяючого типу, яка порушила спадковість розвитку в процесі розв’язання проблем і суперечностей адміністративно-командної системи

господарювання. Практика трансформаційних процесів показує, що їх ефективність не є загальною. Причиною зривів є не традиційна господарська культура чи повільні темпи реформування, а руйнація існуючого механізму без утворення нового.

Новий механізм управління будувався на основі ринкових самоорганізуючих інструментів, що ускладнювалося через відсутність досвіду діяльності у суб’єктів господарювання та бажання побудувати новий лад за власними уподобаннями та уявленнями, без урахування історичного світового й вітчизняного досвіду. Крім того, характер модернізації наздоганяючого типу зазнає зворотного впливу від механізму управління трансформаційним процесом, у якому відсутні інструменти прогнозування проблем та розробки запобіжних механізмів. Механізм управління трансформаційного періоду спрямовується на розв’язання тих проблем, які вже виявлені і серйозно загрожують стабільності соціально-економічного розвитку. Це не дає ніяких надій на досягнення рівня розвитку споживання, властивого високорозвиненим країнам, і зумовлює спрямування управлінської парадигми на випереджальний розвиток, суть якого полягає в тому, що держава має формулювати і ставити свої цілі, прогнозувати майбутні проблеми розвитку та розробляти механізми їх запобігання, а не здійснювати державне управління на основі ліквідації уже наявних проблем та повторювати ефективно діючі механізми, що утворювалися в інших історичних умовах для досягнення своїх цілей. Ці та інші особливості трансформаційного періоду слід врахувати в Україні при побудові нової системи державного управління.

Дослідження особливостей розвитку господарських систем і механізмів управління ними слід почати з характеристики впливу глобалізації на трансформацію процесу інвестування, в якому мета інвестування є його системоутворюючим елементом. В умовах глобалізації мета інвестування, як уже зазначалося, зазнає кардинальної трансформації, суть якої полягає в отриманні максимального прибутку всіма можливими методами за принципом “гроші не пахнуть”. Самодостатність процесу отримання прибутку поза виробництвом матеріальних благ деформує рушійну силу ринкового способу господарювання.

У традиційних суспільствах, де багатство не пов’язане з працею і господарською підприємливістю, як писав В. Зомбарт, будь-яка жага до грошей задовольнялась за межами процесу виробництва благ, їх транспортування переважно за

рахунок торгівлі благами. Люди вибирають важку роботу у рудниках, шукають скарби, займаються алхімією і всяким чаклунством, щоб здобути гроші, оскільки їх *неможливо здобути в рамках звичайного господарювання* (виділено у процесі дослідження) [9, 15]. В Україні відсутні досвід і умови добування грошей в “рамках звичайного господарювання”, тому вдалися до приватизації державної власності, яка нагромаджувалась упродовж десятиліть багатьма поколіннями. Це призвело до нелегітимності новоутвореної власності на засоби виробництва, що є сьогодні постійним чинником політизації і дестабілізації суспільного розвитку.

Усі складові інвестиційного процесу зазнають кардинальних змін. Глобальний вплив на інвестиційний процес здійснюється у двох протилежних напрямках: інтеграційного розвитку інвестиційного потенціалу та його дезінтеграції й зменшення. Інвестиційний потенціал зростає за допомогою створення нових організаційних форм (ТНК, стратегічні інвестиційні альянси та ін.). Дезінтеграційні процеси спричиняються загостренням конкурентної боротьби на світовому ринку, розвивається монополізм у нових його формах, наприклад, застосування високих технологій тільки на внутрішньо корпоративному рівні. Крім того, інвестиційний процес зазнає вирішального впливу загальної цивілізаційної трансформації способу виробництва — історичної поразки та зникнення СРСР з політичної карти світу. Незважаючи на низьку ефективність соціалістичного способу виробництва, існування двох світових систем позитивно впливало на цивілізаційний розвиток завдяки конкуренції. Зникнення СРСР утворило монополію одного способу виробництва на основі ліберальних принципів господарювання, що вже негативно позначилося на характері розвитку світової економіки (поширення нееквівалентного обміну між державами та дестабілізація економічного розвитку).

Кардинальній трансформації зазнають засоби виробництва на основі застосування інновацій та формування інформаційно-інтелектуальних засобів виробництва. Деякі українські автори досить оптимістично характеризують зміни світового виробництва, що зумовлюються глобалізацією економіки. Ніщо не може існувати автономно, а державні кордони набувають переважно політичного значення. Весь світ стає реальним або потенційним клієнтом фірми, й одночасно будь-яка фірма є реальним або потенційним конкурентом. Це призводить до необхідності боротися

за клієнта у всьому світі. Глобальна трансформація організації процесу виробництва й реалізації продукції подвійно впливає на суб'єктів: з одного боку, розширюються можливості досягнення успіху, з іншого — збільшуються ризики. Для прикладу наводяться, як взірець, успіхи компанії Amazon.com., яка впродовж трьох років продала книг із свого офісу в Сіетлі 2 млн осіб із 160 країн світу [11].

Інновація як постійне вдосконалення засобів виробництва та систем соціально-економічного управління застосовувалася в умовах ринку тривалий історичний час і була ефективним інструментом у ринковій конкурентній боротьбі для отримання надприбутків, який в останні десятиліття набув високих темпів розвитку. Й. Шумпетер дав системну характеристику інновацій в умовах ринку [14, 328]. Він зазначив, що інновація як інструмент монопольної боротьби зумовлювала руйнування попиту на частину продукції, що вироблялася за старими технологіями, а також трансформацію виробничих зв'язків та підвищення трансакційних витрат, спричиняла економічні кризи.

Важливе значення в конкурентній боротьбі має правильне визначення базисних інновацій, які визначалися ринком. Так, неможливо було передбачити, що роль базисної інновації на ринку буде відведена комп'ютеру. Навіть у США у 80-ті роки пріоритет віддавався іншим виробництвам, а Білл Гейтс усередині 90-х років вважав створення програмних продуктів для Інтернету безперспективним напрямом бізнесу, свідомо передавши ініціативу Netscape [15, 10].

В останні десятиліття поняття “інновації” зазнало кардинальних змін. Воно класифікується не як філософія одного творчого акту, а як складний суспільний механізм, зумовлений народженням нових процесів виробництва й випуском нових виробів. Це призвело до трансформації лінійної моделі науки і технологій “інтерактивною моделлю інновацій” [14]. Носієм інновацій слугує інформатизація, яка на основі комп'ютерних технологій та світових мереж Інтернету перетворюється на глобальну продуктивну силу. Деякі автори оптимістично оцінюють можливості глобальної інформатизації, якій надається статус бази постіндустріальної ери, покладаються надії на те, що вона відкриє шлях до глобального виживання та скоординованого розвитку на основі вищої системи цінностей порівняно із цінностями необмеженого споживання [2, 51].

Критична оцінка можливостей глобальної інформатизації потребує відповіді на запитання:

“Якого ступеня має досягти інформатизація, щоб розв’язувати нагальні проблеми сучасного цивілізаційного розвитку?” Відповіді на це запитання немає ні в теоретичному, ні в практичному аспектах. Інновації та інформатизація процесу інвестування, що здійснюються на глобальному рівні, розгортаються в умовах загострення глобальної конкуренції, мета якої — перемогти конкурента, а не формувати систему нових цінностей, які мають прийти на зміну, з одного боку, безмежному споживанню, а з іншого — обмеженим ресурсам їх забезпечення.

Трансформація засобів виробництва, в основу якої покладені інновації, що оптимізуються глобальною інформатизацією, на сучасному етапі загострення глобальної конкурентної боротьби перетворює систему матеріального виробництва на глобальну взаємозалежну модель. *Володіння окремими високими технологіями, які здатні кардинально змінити уявлення про межі технологічної ефективності, є необхідною, але недостатньою умовою забезпечення конкурентоспроможності.* Глобалізація інформаційного простору забезпечує підвищення ефективності окремих технологій, якщо вони включені у світові виробничі мережі. У світі їх уже утворено десятки тисяч і формується мережева економіка. Але в умовах конкурентної боротьби з’являються інші мотиви та механізми глобальних суб’єктів — володарів світових інформаційних мереж, які використовують їх нові властивості усередині транснаціональних корпорацій і не спрямовують їх на об’єднання глобальних зусиль щодо розв’язання невідкладних проблем людства.

Інноваційні трансформації відбуваються постійно, а суспільне виробництво потребує певного порядку розвитку, який встановлює умови стабільності та змінності. Це забезпечує інституціоналізм [4], встановлюючи формальні та неформальні канали комунікацій для політико-економічних відносин, які в процесі функціонування переходять у культурні форми національної свідомості та національної ідентичності. Інституціоналізм має завжди розв’язувати суперечності між стабільністю господарських умов і змінністю інновацій та стимулювати інноваційну діяльність суб’єктів господарської діяльності. У періоди протистояння двох способів виробництва — капіталістичного й соціалістичного ця проблема розв’язувалась успішно, оскільки вони стабілізували архетипи інноваційної діяльності у підсвідомості громадян країн протилежних союзів держав.

Сучасний етап трансформації засобів виробництва характеризується становленням глобальної взаємодії, спрямованої на досягнення цілей глобальних суб’єктів. Процес виробництва будь-якого продукту виходить за межі національних кордонів. Особливої інтеграції процес виробництва набуває у транснаціональних та міжнародних корпораціях, коли сировина видобувається в одних країнах, обробляється в інших, деталі виготовляються у третіх, складання виробів — у четвертих, а продаж продукції — по всьому світу [7, 12].

Крім засобів виробництва, глобальної трансформації зазнає робоча сила. В економічній літературі [7, 193] аналізується трансформація робочої сили, яка в умовах постіндустріального суспільства набуває нових властивостей. Зазначається, що в результаті глобальної економічної еволюції людина стала не тільки основним елементом продуктивних сил і виробничих відносин, а й головною метою виробництва, правда, підкреслюється, що це недостатньо розкрито ні в теорії, ні на практиці. Очевидно, що об’єктивно людина має бути основною метою виробництва, що фрагментарно набуває свого підтвердження у постіндустріальній економіці, але в умовах ринкової системи господарювання це неможливо, оскільки такою метою уже є прибуток. Людина стала головною продуктивною силою, здатною забезпечити перемогу у конкурентній боротьбі на ринку. Отже, постіндустріальна економіка не може розв’язати суперечності між тим, що людина має бути метою виробництва, а насправді такою метою є одержання дедалі більшого прибутку, за величиною якого оцінюється конкурентоспроможність тієї чи іншої корпорації.

Глобальної трансформації зазнає зайнятість робочої сили. Д. Гейдж, головний управляючий Sun Microsystems, зазначає: “На нас може працювати хто завгодно і скільки завгодно; нам не потрібна віза для наших закордонних співробітників...Уряди та їх численні постанови для працездатного населення планети більше нічого не варті. Він просто наймає тих, хто йому потрібен... вони будуть працювати доти, поки здатні... Ми наймаємо людей за допомогою комп’ютера, вони працюють на комп’ютерах, і комп’ютер їх звільняє” [12, 19].

Важливою складовою в розкритті особливостей інвестиційного процесу є дослідження характеру глобальних трансформацій інвестиційних ресурсів. На початку XXI ст. у результаті становлення інформаційно-інтелектуальної еконо-

міки відбувається кардинальна трансформація політекономічної основи інвестиційних ресурсів. Приватна власність на засоби виробництва, яка відіграла провідну роль у ринковій системі господарювання, звільняє місце приватній власності на інформацію. В інформаційно-інтелектуальній економіці вирішальну роль відіграє суб'єкт, який володіє базами даних, має алгоритми їх оброблення та використання у виробничих, бізнесових, соціально-економічних процесах.

Змінилось уявлення про ефективність застосування інвестиційних ресурсів у розширеному відтворенні, що найбільш очевидно демонструється у співвідношеннях прибутку, який отримується від продажу промислової продукції. Наприклад, продаж 1 кг продукції, що виробляється із застосуванням різних видів інвестиційних ресурсів, забезпечує прибуток [12, 25–26]:

- сирової нафти — 0,020–0,025 дол. США;
- авіаційної техніки — близько 1 тис. дол.;
- наукоємного продукту із застосуванням інформатики й електроніки — 5 тис. дол., а величина доданої вартості при виробництві суперкомп'ютерів досягає 1700 %.

Становлення інформаційно-інтелектуальної економіки характеризується небаченим розвитком мережі Інтернет. Інтелектуальні ресурси людинивикористовуютьсязнайбільшоюефективністю через розвиток комп'ютерів нового покоління, які виконують трильйони операцій за секунду, що дає змогу перейти до управління суспільно-господарськими процесами в режимі реального часу на основі вчасної, повної та об'єктивної інформації та застосуванні технологій на випередження.

Вартість інтелектуального ресурсу сучасного розвиненого суспільства, за експертними оцінками, перевищує вартість основних фондів традиційних галузей індустрії. Інтелектуальний ресурс має три складові: людський, структурний і споживчий [14, 33–34].

У національній та світовій літературі сукупність знань, практичних навичок і творчих можливостей працівників компанії (організації), застосованих для виконання поточних завдань, визначають як людський капітал. До складових людського капіталу відносять також моральні цінності компанії, культуру праці й загальний підхід до справи [13, 34].

Людський капітал, на думку американських учених, становить близько 70 % багатства економіки США. При підвищенні рівня освіченості на 10 % продуктивність праці зростає на 8,6 %, тоді

як за такого самого збільшення акціонерного капіталу — не більш ніж на 4 % [13, 34].

Якісно новим явищем, що визначає характер інформаційно-інтелектуальної економіки, створює його основу, є структурний ресурс. Він зароджується внаслідок лавиноподібного ускладнення процесів господарювання, зумовленого необхідністю координувати та враховувати мільйони техніко-технологічних, виробничих, ринкових, соціально-економічних параметрів і вчасно й ефективно реагувати на їх динамічні зміни. Звідси забезпечення оптимальної взаємодії багатьох кількісних і якісних параметрів можливе тільки на основі високих технологій у сфері державного управління.

Складовими структурного ресурсу є алгоритми, програмне забезпечення, засоби комунікації, торговельні марки, патенти та ін. Від структурного ресурсу залежить ефективність використання всіх ресурсів компанії, організації, всього суспільства, тобто він практично відіграє роль основної ланки [5].

В умовах становлення інформаційно-інтелектуальної економіки докорінних змін має зазнати правовий ресурс. Світова практика засвідчила, що надто часті зміни законодавства, яке регулює залучення іноземних інвестицій, призводить до зменшення загальних ресурсів трансформації економіки. Законодавство, яке регулює інвестиційний процес в інформаційно-інтелектуальній економіці, має відзначитися стабільністю та забезпечувати національному виробникові ефективну участь у внутрішньому та зовнішньому господарських процесах, сприяти максимальній ініціативі виробничої, науково-дослідної та іншої діяльності.

Цільова єдність інвестиційних ресурсів виявляється в гуманітарному вимірі, тому основна мета господарської діяльності — створення гідних умов життя людей. Рівень гуманітарного розвитку суспільства є основною метою і ресурсом соціально-економічного розвитку. Гуманітарний вимір зазвичай характеризується рівнем фізичного і психічного здоров'я суспільства, його соціальним благополуччям, моральністю, психологічною єдністю, гуманітарною активністю, інтелектуальним розвитком, духовністю [13, 118].

Важливу роль у наданні інвестиційним ресурсам цивілізаційних ознак відіграють духовність нації, суспільна мораль, які є особливими ресурсами, бо їх рівень визначає благополуччя та стабільність суспільного розвитку. Особливість духовності полягає в тому, що її засади є незмін-

ними впродовж кількох тисяч років з моменту їх оприлюднення. До духовно-морального ресурсу, як вирішального у соціально-економічному розвитку, завжди звертаються вчені різних епох. У 1904 р., наприклад, Макс Вебер простежив зв'язок між протестантською етикою і "духом капіталізму". Протестантизм утворив систему цінностей, що сприяла розвитку капіталізму. Відповідно до ідеї аскетизму протестанти мали нагромаджувати капітал не для споживання, а для розширення виробництва. Ідея індивідуальної свободи віросповідання стала основою індивідуальної економічної та політичної свободи і започаткувала розвиток політико-економічної філософії індивідуалізму [7].

Необхідно відзначити провідну роль включення протестантами духовно-моральних ресурсів у господарську діяльність епохи становлення та розвитку капіталізму. Зауважимо, що наука не має технологій, які забезпечили б відтворення духовного ресурсу. Вона просто використала технології формування духовно-моральних ресурсів, утворених до епохи протестантизму. У цьому сенсі сучасна наука на початку XXI ст. нічим не відрізняється від науки XVI-XX ст. Духовно-моральні ресурси можливо відтворити тільки за допомогою духовних технологій, які вже відомі і не змінюються у часі й просторі. Наука може тільки використати їх у процесі суспільного господарювання. Без їх глобального застосування у господарській діяльності цивілізаційне зростання неможливе, незважаючи на глобальні алгоритми та комп'ютеризовані мережі, які забезпечують небачену до цього часу високу ефективність використання природних ресурсів, утворення відтворюваних необмежених інвестиційних ресурсів, оскільки все це стримується неефективними та конкурентними відносинами суб'єктів господарювання.

Отже, аналіз трансформації інвестиційних ресурсів в епоху зародження інтелектуально-інформаційної економіки засвідчив, що в суспільному виробництві відбувається поступовий перехід від обмежених, невідтворюваних ресурсів до відтворюваних, які значно пом'якшують суперечності минулої епохи. Безмежні потреби в умовах ринку залишаються, але у структурі інвестиційних ресурсів з'являються ресурси, властивість яких полягає у самовідтворенні, що робить їх невичерпними. Трансформація відносин суб'єктів господарювання на глобальному рівні супроводжується суперечливими тенденціями, що зумовлюються метою глобалізації — побудувати універсальне співтовариство, яке управляється світовим уря-

дом. Якщо таке співтовариство будувати на принципах свободи особистості, відповідальності, гуманізму, мобілізації національних соціально-економічних організмів на ліквідацію глобальних проблем людства як базових засад цивілізаційного зростання, то воно справді має історичну перспективу. Але названі цивілізаційні принципи побудови нового світового порядку виявилися під загрозою. Найбільший ідеологічний противник СРСР З. Бжезинський стурбовано констатує, що у найбільш свідомих колах західного суспільства з'являється історична тривога і, можливо, навіть песимізм... з приводу наслідків закінчення холодної війни. Замість нового світового порядку, побудованого на консенсусі й гармонії, явища, які, як здавалося, були минулим, раптом стали майбутнім [3, 251].

Таким чином, глобалізаційний вплив на національну економіку зумовлює потребу в піднесенні до нового рівня механізму державного управління процесом шляхом вкладання капіталу у розширене відтворення, оскільки ринковий процес самоорганізації й саморегулювання господарських відносин неспроможний за короткий період розв'язати триєдине завдання, пов'язане з виживанням, трансформацією й розвитком національної економіки.



Література

1. Бальцерович Л., Гелб А. Макроэкономическая политика при переходе к рынку: опыт трех лет // МЭиМО. — 1995. — № 3. — С. 100-117.
2. Белорус О. Г., Лукьяненко Д. Г. и др. Глобальные трансформации и стратегии развития: Монография. — К.: Ориане, 2000. — 424 с.
3. Бжезинский З. Великая шахматная доска: Господство Америки и его геостратегические императивы. — М., 1998.
4. Богданов А. А. Текстология: Всеобщая организационная наука. — М., 1989. — Кн. 2.
5. Бодров В. Г. Трансформация экономических систем: концепции, модели, механизмы регулирования та управління: Навч. посіб. — К.: Вид-во УАДУ, 2002. — 104 с.
6. Бодров В. Г. Державні та ринкові регулятори економічного оновлення // Україна: поступ у XXI століття: Наук.-метод. посіб. — К.: Вид-во УАДУ, 2002.
7. Глобализация: человеческое измерение. — М.: Моск. гос. ин-т междунар. отношений; Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2002. — 112 с.
8. Економічне зростання України: стан та чинники забезпечення: Зб. наук. пр. / Кол. авт.: Л. М. Борщ (кер.), М. О. Скоромнюк, Р. М. Аргуманов та ін. — К.: Логос, 2003. — 620 с.

9. Зомбарт В. Буржуа. Этюды по нравственной истории современного экономического человека. — М., 1994.
10. Иноземцев В. Л. Пределы “догоняющего” развития. — М.: ЗАО “Изд-во “Экономика”, 2000. — 295 с.
11. Куриляк В. Нова економіка у світовому та українському вимірах // Вісн. Акад. екон. наук України. — 2002. — № 1. — С. 95–115.
12. Мартин Г.-П., Шуман Х. Западня глобалізації: атака на процветание и демократію: Пер. с нем. — М.: Издат. дом “АЛЬПИНА”, 2001. — 335 с.
13. Марчук Є. К. Україна: нова парадигма поступу. — К.: Аваллон, 2001. — 216 с.
14. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: Стат. зб. / Держкомстат України. — К., 2005. — 360 с.
15. Проблеми становлення інноваційної політики в Україні / І. П. Макаренко, О. М. Трофимчук, В. П. Кузьменко та ін.; За ред. І. П. Макаренко. — К.: УІДНСіР: Ін-т еволюц. економіки, 2004. — 123 с.

Сучасна економіка характеризується поступовим переходом від невідтворених ресурсів до відтворених. Значний вплив на цей перехід справляють процеси економічної глобалізації, що вимагають значного розвитку державних інвестиційних механізмів.

Современная экономика характеризуется постепенным переходом от невозпроизводимых ресурсов к воспроизводимым. Значительное влияние на этот переход оказывают процессы экономической глобализации, требующие значительного развития государственных инвестиционных механизмов.

The modern economy is characterized by gradual transition from non-reproducible resources to reproducible. Significant influence on this transition is rendered with the processes of economic globalization demanding significant development of the state investment mechanisms.

Надійшла 22 червня 2009 р.

**УПРАВЛЕНИЕ ИНВЕСТИЦИЯМИ
ПО ДИВЕРСИФИКАЦИИ ТРАНЗИТНЫХ
ГАЗОТРАНСПОРТНЫХ СИСТЕМ
(НА ПРИМЕРЕ РОССИИ И УКРАИНЫ)**

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 3(22), с. 49–53

Исследованы трансмагистральные газопроводы Украины и России, рассмотрены проекты по транспортировке российского газа в Европу через территорию Украины и в обход ее. Проанализированы возможные пути диверсификации снабжения газа в Украину. Проведено сравнение разных проектов газоснабжения Украины по экономическим и финансовым показателям, а также целесообразности их реализации.

В последние годы все большую актуальность приобретают вопросы энергетической безопасности Украины, все острее возникает проблема гарантированного газоснабжения страны, что делает важным рассмотрение и реализацию новых трансмагистральных проектов в обход Российской Федерации. Россия также пытается за счет Европы и других стран диверсифицировать свои экспортные пути для сокращения зависимости от Украины по транзиту газа. В то же время Украина имеет вполне определенные цели по диверсификации источников получения газа и изучению других возможностей его транзита. Стимулом диверсификации для Украины является фактор значительного повышения цены на газ главными сегодняшними поставщиками (Россией и Туркменистаном) до европейского уровня и увеличения транзитного тарифа. Объективным фактором для этого является колебание мировых цен на газ. Но главным фактором все-таки остается монопольное положение России относительно снабжения Украины и Европы собственным газом, а также относительно транзита в Украину туркменского газа. Как показывают события первой половины января 2009 г., таким монопольным положением главного поставщика газа в Европу Россия в жестких формах воспользовалась в своих геополитических целях, прекратив на время поставки газа в Украину и Европу.

В данной статье исследуются следующие задачи:

- рассмотрение проектов диверсификации российских экспортных путей;
- исследование, поиск и анализ основных альтернативных проектов по газоснабжению Украины в обход России;
- сравнительный анализ экономических показателей инвестирования диверсификационных проектов по транспортировке газа в Украину.

Официально Российская Федерация и ОАО “Газпром” объявили о цели России снизить ее зависимость от транзитных стран, в том числе Украины. Россия сократила объем газа, который проходит транзитом через Украину, в 1999 г., когда Ямало-Европейский трубопровод начал поставлять российский газ в Западную Европу. Транснациональный газопровод “Ямал – Европа” проходит по территории четырех стран – России, Белоруссии, Польши и Германии. В настоящее время общая протяженность газопровода составляет более 2 тыс. км. Здесь действуют 14 компрессорных станций (далее КС), из которых на территории России находятся 3, в Белоруссии и Польше – по 5, в Германии – 1 КС. Строительство газопровода началось в 1994 г. в приграничных районах Германии и Польши, однако уже в 1996 г. первые участки магистрали были введены

в эксплуатацию. После введения в строй в 2006 г. последней КС газопровод “Ямал — Европа” вышел на проектную мощность — 33 млрд куб. м. В 2006 г. по газопроводу экспортировано более 30 млрд куб. м газа, причем существуют планы увеличить этот объем до более чем 60 млрд куб. м в год [1, 59].

Другим альтернативным путем является трубопровод “Голубой поток” стоимостью 3,4 млрд дол. США, который соединяет Россию с Турцией через Черное море. Магистральный газопровод “Голубой поток” предназначен для прямых поставок российского газа в Турцию, минуя страны-транзитеры. Общая протяженность сухопутных и морского участков газопровода составляет 1213 км — от района Изобильное в Ставропольском крае к Анкаре в Турции. Подводный отрезок магистрали проложен по дну Черного моря на глубинах до 2150 м. Протяженность подводного участка составляет 393 км. Строительство газопровода было завершено в декабре 2002 г. В феврале 2003 г. начались промышленные поставки газа по газопроводу. В 2006 г. по “Голубому потоку” было поставлено более 7 млрд куб. м газа, в 2005 г. — 5,1 млрд куб. м. Планируется, что в 2010 г. “Голубой поток” выйдет на проектную мощность — 16 млрд куб. м газа в год [1, 60].

Кроме этих альтернативных газопроводов, в январе 2004 г. Россия приняла решение о сооружении Североевропейского газопровода (известного под названием “Северный трубопровод “Трансгаз”). В 2005 г. Газпром приступил к строительству газопровода, трасса которого пройдет по дну Балтийского моря в страны Западной Европы. Морской участок “Северного потока” протяженностью около 1200 км пройдет через акваторию Балтийского моря от бухты Портовая (район г. Выборг) к побережью Германии (район г. Грайфсвальд). Ввод первой нити “Северного потока” в эксплуатацию намечен на 2010 г., второй — на 2012 г., выход на проектную мощность — к 2016 г.

Если она будет выполнена, то морской трубопровод стоимостью 5,7 млрд дол. и мощностью 27,5 млрд куб. м в год даст “Газпрому” возможность обойти территорию Белоруссии и Украины и открыть новый путь для экспорта российского газа на рынки Западной Европы. Между тем Россия продолжает полагаться на Украину относительно предоставления ей услуг по транспортировке газа в Европу.

Наряду с этими проектами Россия планирует строительство еще одного газопровода “Южный поток”. Морская часть газопровода, протяжен-

ность которого составит около 900 км, а максимальная глубина заложения — более 2000 м, пройдет по дну Черного моря от российского берега (КС “Береговая”) к болгарскому. Затем трасса газопровода будет проложена по территории Болгарии. В январе 2008 г. были подписаны межправительственные соглашения о сотрудничестве в рамках проекта “Южный поток” с Болгарией и Сербией [1, 60].

Теоретически российские планы диверсификации не обязательно повлияют на украинский транзит газа негативным образом, если Россия увеличит свои объемы экспорта (как через Украину, так и в ее обход) для удовлетворения прогнозируемого спроса в Европе. Однако, к сожалению, “Газпром” осуществляет очень мало инвестиций в разработку новых месторождений и увеличение добычи газа на действующих месторождениях. Если российскому газовому сектору удастся профинансировать свои масштабные, запланированные в обход Украины трубопроводы, то он не сможет столь значительно увеличить объемы добычи для того, чтобы удовлетворить как местный спрос, так и увеличивающиеся потребности в экспорте, вот тогда транзит газа через Украину может уменьшиться.

Кроме России (47,65 трлн куб. м), наиболее весомые доведенные до добычи запасы природного газа имеют Иран (28,13 трлн куб. м), Катар (25,36 трлн куб. м), Алжир (4,5 трлн куб. м) и Нигерия (5,21 трлн куб. м). Другие поставщики имеют запасы одного порядка с Украиной (доведенные до добычи запасы Украины 1,10 трлн куб. м) [6]. Но экспортные возможности Ирана пока еще почти не задействованы, поэтому вся его добыча идет на собственное потребление. Экспортные возможности Норвегии и Нидерландов не являются настолько весомыми, чтобы удовлетворить в будущем потребности такого мощного потребителя, как Западная Европа. Кроме того, существующие мощности газопроводов этого направления полностью задействованы, поэтому в случае реализации этого варианта снабжения в Украину нужно будет их наращивать. Страны Северной Африки (Алжир, Ливия, Египет) также имеют рынки сбыта в Западной Европе, поэтому обеспечение газом Украины будет проходить в условиях значительной конкуренции.

Таким образом, Украина, кроме российского газа, может реально надеяться только на альтернативные поставки газа из Ирана, Туркменистана (доведенные запасы — 2,86 трлн куб. м) и, возможно, Узбекистана (1,87 трлн куб. м), Казахстана

(3,00 трлн куб. м) и Азербайджана (1,35 трлн куб. м). Но для этого необходимо значительно наращивать добычу и расширять транспортную инфраструктуру в большинстве из этих стран. В условиях значительного роста цены на природный газ реальной альтернативой его доставки в Украину трубопроводным транспортом может также стать транспортировка сжиженного природного газа метановозами. Соответствующая инфраструктура для этого в газодобывающих странах развивается, что позволяет расширить географию снабжения как для продавцов, так и для потребителей газа, улучшить условия для развития рынков газа.

В июле 2005 г. Украина и Иран подписали Меморандум о взаимопонимании по строительству трубопровода, который транспортировал бы иранский газ в Украину и дальше в Европу. Обе страны в настоящее время предусматривают проведение технико-экономического обоснования этого трубопровода, который бы дал возможность транспортировать около 20 млрд куб. м газа через один из двух возможных путей: Иран — Армения — Грузия — Россия — Украина — Европа или Иран — Армения — Грузия — Черное море — Украина — Европа. Однако здесь имеются существенные геополитические, экономические и технические проблемы, которые подвергают сомнению реализацию этого проекта из-за большого расстояния и очень высоких расходов: согласно предварительным оценкам, стоимость проекта составляет 5–10 млрд дол., поэтому встает вопрос об экономической жизнеспособности трубопровода. К тому же финансирование этих проектов остается проблемным [4, 229].

В будущем в основных странах — поставщиках газа прогнозируется значительный рост добычи и соответственно экспорта природного газа. Например, добыча в Иране до 2010 г. вырастет до 140–180 млрд куб. м, а экспорт до 65–100 млрд куб. м, в Туркменистане добыча вырастет до 120 млрд куб. м, а экспорт — до 60–100 млрд куб. м, в Казахстане соответственно добыча — до 70 млрд куб. м, а экспорт — до 24–29 млрд куб. м.

Среди возможных путей диверсифицированного снабжения газа в Украину можно рассматривать следующие:

Газ Ирана. Варианты построения газотранспортных коридоров:

- 1) Иран — Азербайджан — Грузия — Черное море — Украина;
- 2) Иран — Армения — Грузия — Черное море — Украина;
- 3) Иран — Турция — Черное море — Украина;

- 4) Иран — Турция — Болгария — Румыния — Украина.

Газ Туркменистана:

- 1) Туркменистан — Узбекистан — Казахстан — Россия — Украина — существующий вариант поставок газа.

Варианты строительства газотранспортных коридоров:

- 2) Туркменистан — Каспийское море — Азербайджан — Грузия — Черное море — Украина;
- 3) Туркменистан — Иран — Турция — Черное море — Украина;
- 4) Туркменистан — Иран — Турция — Болгария — Румыния — Украина.

Варианты 3 и 4 могут быть реализованы для увеличения объемов снабжения газа из Ирана.

Газ Норвегии и Нидерландов. Возможны поставки через Германию и Польшу и дальше до Украины с достройкой соответствующей ветви газопровода или по схеме замещения российского газа.

Сжиженный природный газ. Источники поставок — Алжир, Ливия, Катар и другие страны (поставка танкерами — метановозами). Для этого нужно построить терминал (например, в Одессе или Очакове) для приема танкеров и регазификационный завод, хранилище газа и газопровод к общей газопроводной системе, а также зафрахтовать или построить танкеры. Важный вопрос, который также нужно будет решать, — это проход турецких проливов танкерами-метановозами, учитывая, что проход их нужно будет организовать в обратном направлении относительно основных нефтяных перевозок.

Кроме наличия запасов газа в странах-поставщиках и необходимых объемов поставок, важное значение имеют стоимость строительства транспортных коридоров и транспортные тарифы, а также прогнозные цены для потребителей. В идеале для энергобезопасности Украины необходимо, чтобы объемы импорта из одного источника не превышали трети потребления, т. е. примерно 10–20 млрд куб. м.

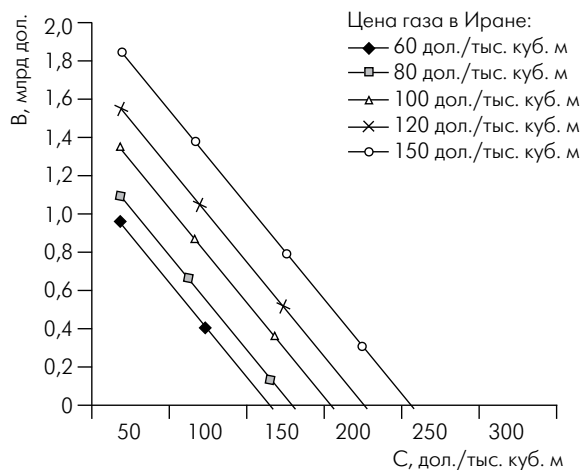
Строить газопровод из Ирана или Туркменистана ради таких объемов нецелесообразно, потому что это будет слишком дорого для Украины. Поэтому к этим проектам необходимо привлекать европейские страны, что будет гарантировать увеличение объемов поставок газа в Европу. В данном случае Украина сможет получать доходы от транзита газа. Возможные объемы поставок газа в Европу из Ирана и Туркменистана составят примерно 50 млрд куб. м.

Строительство газопровода из возможных районов поставок газа в Украину — это достаточно дорогой проект, принимая во внимание необходимость прокладки газопроводов по дну Черного и, возможно, Каспийского морей, а также в сейсмически активных зонах (Иран, Турция, особенно зона Анатолийского разлома, и район Кавказа).

Стоимость реализации газотранспортного коридора Иран — Украина, по оценкам специалистов, может составить — 12,0–13,0 млрд дол. [2]. Для того чтобы проект был экономически эффективным, транспортные тарифы должны быть достаточно высокими — не меньше 2,5 дол. за 1 тыс. куб. м на 100 км (суша) и 4,5–5,0 дол. за 1 тыс. куб. м на 100 км (море) [5]. Получается, что для Украины транспортные расходы должны составить не меньше 8,0 дол. за тыс. куб. м [3, 80].

В случае поставок в Украину норвежского газа цена его для Украины будет достаточно высокой по сравнению с нынешней ценой газа из Туркменистана. Цена такого газа для потребителей Украины значительно возрастет.

Зависимость дополнительных расходов B на закупку диверсифицированного газа (сравнимые с закупкой таких же объемов газа в России) от цены российского газа C приведена на рисунке. Как видно из этого рисунка, при соответствующих условиях диверсификация может стать экономически выгодной.



Дополнительные расходы Украины на диверсификацию газотранспортных систем (в сравнении с покупкой тех же объемов газа в России) [3, 81]:

объемы импорта газа из Ирана — 10 млрд куб. м;
 транспортные расходы — 8,0 дол./тыс. куб. м;
 транспортный тариф средний $T_{cp} = 2,5$ дол./тыс. куб. м на 100 км

Не менее важным вопросом является цена иранского (или туркменского) газа в Европе. Она будет определять конкурентоспособность этого транспортного коридора, потому что без европейской составляющей реализация этого проекта будет просто нереальной. Имея несколько источников снабжения, европейские страны в ближайшей перспективе не согласятся платить за диверсификацию значительную цену.

Следует учитывать, что угроза непредсказуемого российского доминирования относительно импорта газа в страны ЕС на фоне снижения темпов добычи собственного газа может побудить ЕС ускорить реализацию новых диверсификационных проектов. Кроме снабжения газа трубопроводным транспортом из Ирана, одним из таких проектов в перспективе может стать поставка сжиженного природного газа. Для этого ЕС активно наращивает инфраструктуру поставок (заводы по регазификации, хранилища и др.).

Кроме того, снижение зависимости поставок от магистральных межгосударственных газопроводов за счет использования морских перевозок газа танкерами позволит приблизиться к тем условиям, на которых работает мировой рынок нефти, что отвечает целям либерализации газовых рынков ЕС. Что касается Украины, то сегодня цена импортированного газа для нее должна быть ниже, чем для стран ЕС, по крайней мере, на величину соответствующих транспортных расходов, поскольку Украина находится значительно ближе к России (главного поставщика), чем основные европейские потребители (Германия, Франция, Англия).



Литература

1. Газпром в вопросах и ответах. — 2008. — 23 марта. — 98 с. — www.gazprom.ru
2. *Енергетична стратегія України до 2030 року*. Проект. — К., 2005. — www.mre.kmu.gov.ua/
3. *Імпортно-експортна політика України в енергетичній сфері: стратегічні пріоритети* / Регіон. філіал Нац. ін-ту стратегічних досліджень у м. Дніпропетровську; За заг. ред. А. Шевцова. — Дніпропетровськ, 2005. — 126 с.
4. Кобурн Леонард Л., Нітцев Б., Кроншоу Йан та ін. *Україна. Огляд енергетичної політики*. — Париж: IEA PUBLICATIONS, 2006. — 377 с.
5. *Енергетическая Хартия*. Транзит энергии — многосторонняя задача. — www.russian.rise-customs.ru
6. *BP statistical review of world energy 2007*. — www.bp.com

Необходимо увеличить объем инвестиций на поиски новых проектов, которые снизили бы зависимость от газа, поставляемого из России, следует уделить больше внимания исследованию газовых рынков Средней Азии и Ближнего Востока для диверсификации в будущем импорта газа в Украину. Необходимо рассчитать всевозможные варианты расходов для реализации будущих проектов по сравнению с существующими и выбрать наиболее экономически обоснованные проекты для дальнейшего их рассмотрения.

Необхідно збільшити обсяг інвестицій на пошуки нових проектів, які б зменшили залежність від газу, що поставляється з Росії, слід надавати більшу увагу дослідженню газових ринків Середньої Азії і Близького Сходу для диверсифікації в майбутньому імпорту газу до України. Необхідно розрахувати різні варіанти витрат для реалізації майбутніх проектів порівняно з існуючими і вибрати найбільш економічно обґрунтовані проекти для подальшого їх розгляду.

Coming all aforesaid from it is possible to do conclusions, that it is necessary to advance the volume of investments by the searches of new projects which would reduce dependence on gas, supplied from Russia, to spare large attention on research of gas markets of Middle Asia and Near east, for diversification in the future of import of gas to Ukraine, and to expect various charges for future projects by comparison to existing, and choose the most economic grounded projects for further their consideration.

Получена 27 июня 2009 г.

ГЕОЕКОНОМІЧНІ СТРАТЕГІЇ ПРИЧОРНОМОРСЬКИХ ДЕРЖАВ У КОНТЕКСТІ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 3(22), с. 54–59

Розглянуто геополітичні та гео економічні інтереси України і залежність стабільності та розвитку України від зміни значення Чорноморського регіону та перспективи економічного співробітництва.

Розуміння наслідків глобалізації для України вже є не тільки науковим дискурсом, а й практичною необхідністю. Ці процеси торкаються навіть прибережних регіонів України. Процес зростання об'ємів транспортування енергоресурсів через Чорне море викликає до себе все більший інтерес з боку ЄС, США, примушує політиків і військових приділяти увагу питанням безпеки транзиту нафти й газу. Невипадково на стамбульському саміті НАТО 2004 року НАТО, визнавши важливість Чорноморського регіону (ЧР), закликав партнерів і союзників з прибережних країн об'єднати зусилля для підсилення стабільності цього регіону.

З іншого боку, посилення інтересу з боку Європейського Союзу до регіону привело до появи концепції структури відносно напрямів і механізмів співробітництва. Цей документ — Black Sea Synergy — a New Regional Cooperation Initiative — є ключовим для аналізу перспектив регіонального співробітництва на тлі європейської інтеграції [1].

І це закономірно, враховуючи розширення Європейського Союзу та НАТО, у тому числі за рахунок країн Чорноморського регіону. Спостерігається тенденція до зростання міжнародного впливу цих структур. Важливим фактором у цьому регіоні лишається традиційне стратегічне значення Російської Федерації (РФ). Водночас Туреччина прагне мати більший вплив на країни Чорноморського та Каспійського басейнів, враховуючи її невизначений статус щодо євроінтеграційних перспектив. Наступним чинником слід назвати зміну сутності безпеки, в якій перше місце займають питання так званої “м'якої” безпеки: енергетичної, екологічної,

інформаційно-технологічної, суспільної. Особливо актуальним це питання стає в умовах зростання кількості “гарячих” точок у світі, коли погано працюють такі класичні механізми, як ОБСЄ та ООН. Додатковим чинником у цьому напрямку є той факт, що Чорноморський регіон досі є частиною так званої “дуги нестабільності”, яка починається на Балканському півострові та простягається до Афганістану [1].

З точки зору гео економічного значення Чорноморський регіон є потенційно об'ємним ринком, який має значні природні ресурси, науково-технічний потенціал та може стати ключовим місцем торгівлі між Європою, Близьким Сходом і Азією [5]. Це сприятиме розширенню зв'язків Чорноморського регіону з Каспійським, Середземноморським, Балтійським регіонами.

Динаміка змін міжнародних відносин в Європі та необхідність для нових незалежних країн самостійно відстоювати свої інтереси об'єктивно спровокували появу різних регіональних організацій: Центральноевропейська ініціатива (ЦЕІ), Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), ГУАМ, Спільнота демократичного вибору (СДВ) та ін.

Головним завданням регіональної співпраці країн Чорного моря було створення інтеграційної системи співробітництва, яке знайшло своє втілення в ОЧЕС. Це було перше значне інтеграційне утворення нового етапу розвитку світової економіки, яке здатне об'єднати країни з різними політичними та економічними формами орієнтації. Тому розвиток системи чорноморської співпраці став одним з важливих механізмів входження

причорноморських країн у загальноєвропейську інтеграцію.

Водночас регіональне співробітництво не вийшло на високий рівень інтеграції та ефективності. Серед основних причин такого стану слід виокремити наступні: збереження в деяких країнах пріоритету національних інтересів над спільним регіональними; велика кількість різноманітних ініціатив, які пропонуються одними країнами та відкидаються іншими; наявні суперечності та проблеми у відносинах між країнами регіону (“заморожені” конфлікти, відносини з НАТО); відсутність послідовного і впливового лідера; членство в таких організаціях, як НАТО та ЄС; участь в субрегіональних структурах ОЧЕС, ГУАМ, СДВ, Чорноморський форум, Black Sea Harmony, Blackseaforg та ін; відсутність чіткої уяви та моделі подальшого регіонального співробітництва; обмеженість ресурсів багатьох країн ЧР, що примушує керівництво цих держав обирати тільки ті напрямки або варіанти розв’язання проблем, які дадуть реальні результати або переваги для країни; деякі проблеми, які мають спільну назву у різних країнах, вирізняються своїм наповненням і значенням, що розрізняє країни ще більше під час розроблення політики розв’язання цих проблемних питань у межах регіону [5].

У геоеконімічному відношенні Чорноморський регіон є надзвичайно важливим для України з погляду можливостей збільшення її об’ємів зовнішньої торгівлі, чіткої роботи транспортних комунікацій, забезпечення більшої енергетичної незалежності. Україна, керуючись такими міркуваннями, підтримала процес регіональної інтеграції як на європейському континенті, так і на регіональному рівні. Для України певне значення мають широко-масштабні комунікаційні проекти в рамках ОЧЕС з будівництва кільцевої автомагістралі навколо Чорного моря і системи магістральних трубопроводів для транзиту нафти і газу з Центральної Азії, Закавказзя, Близького і Середнього Сходу до Європи. Достатньо сказати, що використання території України дає можливість більш ніж удвічі скоротити довжину шляху транспортування нафти з регіону Близького Сходу до Європи. Важливим моментом щодо інтересів України в розвитку причорноморського співробітництва є прагнення стати регіональним лідером. Для цього українське керівництво створює сприятливі умови, щоб посилити свою роль у глобальних і регіональних системах міжнародних відносин. Ідеться про залучення до причорноморського співробітництва всього економічного простору України.

Інтереси Туреччини щодо розвитку регіонального співробітництва полягали в особливостях ситуації в регіоні. Після розпаду Радянського Союзу в Чорноморському регіоні з’явилася група держав, які потрапили у сферу зовнішньополітичних і економічних інтересів Туреччини. На додаток до політичних інтересів велике значення має і питання про захист прав тюркських народів, захисником і представником яких проголосила себе Туреччина. Покладаючи великі надії на власне геополітичне положення та економічну потужність, що зростає в умовах посилення кризових явищ у сусідніх постсоціалістичних державах, Туреччина прагне реалізувати ці переваги шляхом створення під своєю егідою стабільної структури, яка виступила б регіональним центром тяжіння.

Болгарія і Румунія визначили для себе пріоритетним напрямом приєднання до Європейського Союзу. Саме через цю призму вони розглядають процеси чорноморського співробітництва. Ці держави прагнуть використовувати свої регіональні переваги, пов’язані із застосуванням ролі “посередника” у взаємовідносинах з ЄС і регіоном. Передусім вони пропонують власні конкретні проекти і залучають фінансові можливості міжнародних організацій, у тому числі Євросоюзу, для їх реалізації, а також намагаються вирішувати питання регіональної співпраці шляхом взаємодії з різними міжнародними і регіональними структурами. Передбачається використання існуючих структур і організацій (ОЧЕС, ГУАМ, СДВ, Чорноморський форум) для вживання заходів співпраці між ЄС і чорноморськими державами [8].

Регіон Чорного моря об’єктивно є для Російської Федерації традиційною зоною інтересу. Росія має намір посилити роль ОЧЕС і використати її для розвитку південних регіонів РФ і створення міжнародної чорноморської курортної зони, в рамках якої відбулося б посилення екологічних транспортних правил для поліпшення обстановки в регіоні, для розбудови регіональної енергосистеми та високоякісної автомагістралі, відновлення пасажирського поромного сполучення між чорноморськими портами. Зацікавленість Росії полягає також у тому, щоб не дати можливість порушити її стратегічні інтереси в цьому регіоні, зберегти політичну, економічну і військову присутність, не допустити посилення в цьому регіоні ролі третіх держав. Передусім Росія концентрує зусилля на збереженні контролю над нафто- і газопроводами та основними вантажопотоками країн Центральної і Середньої Азії. Особливий інтерес РФ виявляє до того, щоб у майбутньому потік каспійської

нафти йшов тільки через російський нафтопровід і порти в рамках проектів енерготранспортної системи, яку розвиває Росія спільно з іншими країнами Великого Чорноморського регіону — Туреччиною, Азербайджаном, Болгарією, Грецією [7].

Таким чином, можна констатувати, що країни Чорноморського басейну мають спільні проблеми та інтереси, але водночас намагаються проводити регіональну політику, що базується на конкуренції між ними, яка останнім часом трансформується у дворівневу структуру (конкуренція між регіональними лідерами як перший рівень та глобальними акторами як другий рівень структури) та не дозволяє виробити єдиний формат регіонального співробітництва як площини для процвітання регіону та інтеграції в загальноєвропейські інтеграційні процеси.

Останні події навколо конфлікту РФ — Грузія, міжнародні судові позови Румунії до України щодо острова Зміїний та шельфу навколо нього, шпигунський скандал в Бухаресті та симетрична реакція України свідчать, що рівень конкуренції і змагання між країнами регіону зростають.

У зв'язку з цим слід ретельно доопрацювати як наявні стратегії розвитку європейських і регіональних інтеграційних процесів у Великому Чорноморському регіоні, так і механізми, за допомогою яких можна реалізувати спільний інтерес чорноморських країн та розкрити весь потенціал регіону.

Важливими структурно-формуючими аспектами сучасної європейської стратегії відносно Великого Чорноморського регіону, на які розраховують більшість країн регіону та які можуть позитивно вплинути на динаміку регіонального співробітництва, є такі: активне залучення до реалізації регіональних проектів Європейського інвестиційного банку та приватних фондів за фінансової підтримки ЄБРР. Серед пріоритетних чорноморських програм слід назвати розвиток транспортної, енергетичної та телекомунікаційної інфраструктури (TACIS, TRACESA, INOGATE, BlackSea PETra, Vaku Process); посилення співробітництва з існуючими регіональними організаціями з метою реалізації спільних проектів та поглиблення регіональної єдності (ОЧЕС, ОДЕР — ГУАМ, СДВ); розвиток і посилення демократичних інститутів і верховенство закону в країнах регіону; розвиток транскордонного співробітництва; збереження довгострокової стабільності та розв'язання передусім невирішених конфліктів завдяки механізму регіонального співробітництва, що стане базою для зміцнення

взаємної довіри та подолання існуючих перешкод на шляху до остаточного миру; боротьба з організованою злочинністю, корупцією і тероризмом; забезпечення в цих умовах стабільного постачання енергоресурсів для Європи; активна співпраця з регіональними інститутами (DABLAS, Black Sea and Danube Commissions, Black Sea Strategic Action Plan) з питань захисту навколишнього середовища [6].

Проте на розв'язанні регіональних проблем позначається як неоднорідність країн регіону, що розрізняються прогресом на шляху демократичних та економічних реформ, так і рівень їх відданості європейським цінностям, при цьому зберігається диференціація, конкурентність та пріоритетність у двосторонніх відносинах між країною та ЄС.

Важливою у цьому контексті є позиція України в Міжнародному Чорноморському Клубі, яка наполегливо надає пропозиції щодо активізації діяльності українських міст — членів МЧК для забезпечення державних інтересів.

Міжнародний Чорноморський Клуб — це неурядова громадська організація, яка об'єднує 26 міст восьми країн Чорноморського басейну і Середземномор'я та двох невизнаних державних утворень (Абхазії та Придністров'я). Членами Клубу є такі міста: Варна (Болгарія), Пірей, Салоніки, Кавала (Греція), Констанца, Галац (Румунія), Трабзон, Самсун, Ізміт (Туреччина), Азов, Таганрог (Росія), Трієст (Італія), Сухум (Абхазія), Тирасполь (Придністров'я), Поті та Батумі (Грузія). Україна має найбільший з усіх країн представницький склад у цій організації — 9 міст, серед яких Одеса, Миколаїв, Севастополь, Іллічівськ, Херсон, Маріуполь, Ялта, Феодосія. Клуб має статус спостерігача при Організації Чорноморського економічного співробітництва і консультативний статус при Економічній і Соціальній Раді ООН. МЧК також є членом Міжнародної Ради місцевої та Європейської ради малого бізнесу. МЧК був створений у 1992 р. на І Асамблеї в Одесі. Головною метою створення Клубу є вирішення спільних завдань, пов'язаних з Чорноморським узбережжям, координація соціально-економічного, екологічного, культурно-освітнього розвитку в Чорноморському регіоні. Практичними кроками на шляху втілення цієї мети члени організації вважають участь у розробленні, узгодженні, організації та виконанні спільних інвестиційних проектів у галузі економіки, екології, туризму та культури; розвиток вільного підприємництва, розширення торгівлі; вирішен-

ня колективними зусиллями екологічних проблем Азово-Чорноморського басейну, створення засад для раціонального використання його природно-ресурсного потенціалу; посилення зв'язків між господарським суб'єктами та державними адміністративними органами країн Чорноморського басейну. Керівним органом МЧК є загальні збори (Асамблея) всіх членів Клубу, які проводяться не рідше одного разу на рік. Правління Клубу, Виконавча Дирекція та Ділова Рада МЧК мають виконавчі функції [3].

Важливим є те, що міста — члени МЧК вважають своєю місією слугувати мостом порозуміння між урядами своїх країн. Це виявляється насамперед у позиції Клубу щодо недопущення перетворення його на арену для політичних дискусій та з'ясування стосунків між його членами. Таку позицію, наприклад, на XVIII Асамблеї МЧК продемонструвало засудження більшістю його членів вимоги нових членів Клубу — грузинських міст Поті та Батумі — щодо виключення м. Сухумі зі складу МЧК на підставі того, що воно представляє невизнану республіку та грузинський уряд не дав згоду на його входження до цієї організації. Таким чином, головну логіку співпраці члени МЧК бачать у душі функціоналістської теорії інтеграції: розвиток тісних ділових та інших зв'язків на транснаціональному рівні поступово приводить до досягнення позитивної взаємодії й на міждержавному рівні.

Враховуючи попередній досвід роботи муніципалітетів і торговельно-промислових палат українських міст у рамках МЧК, можна вважати перспективними наступні напрями співпраці: екологія (питання використання та охорони ресурсів Чорного моря); розвиток інфраструктури; комунікаційні можливості; взаємний обмін досвідом з питань підприємництва, приватизації, підтримки малого і середнього бізнесу, а також міського господарства — реконструкції міських мереж комунальних служб та доріг, екології та утилізації міських відходів, програм соціального захисту населення, інноваційних проектів, міського транспорту та ін.

Для найефективнішого використання Україною потенціалу співпраці в рамках Міжнародного Чорноморського Клубу важливо докладати відповідних зусиль на державному та муніципальному рівнях. Це передбачає скоординовані дії та активність в ініціюванні та імплементації рішень Клубу. Найбільш повна реалізація українських інтересів можлива лише за умови наявності узгодженої позиції всіх дев'яти українських міст —

членів МЧК, вироблення спільного плану дій та заходів. Це може відбуватись через створення спільних робочих груп для розроблення конкретних програм, а також через організацію постійних взаємних консультацій. Рішення про створення регіонального центру МЧК в Одесі має велику практичну цінність, оскільки це значно поліпшить координацію дій українських міст.

На державному рівні Україні слід демонструвати активну зацікавленість у плідному співробітництві міст — членів Міжнародного Чорноморського Клубу, у пошукванні контактів між ними в торговельно-економічній, культурній та інших сферах, лобювати програми та проекти МЧК на міждержавному рівні. Доцільно також було б розробити і прийняти Стратегію підтримки діяльності Клубу, яка б передбачала конкретні механізми координації діяльності українських міст — членів МЧК, надання їм підтримки, консультування з різних питань. Враховуючи те, що більшість країн, які входять до МЧК, є членами ВТО, а чотири з них — членами Європейського Союзу, прагнення українських міст обмінюватися досвідом і розробляти спільні проекти зі своїми партнерами по МЧК відповідає загальнодержавним інтересам та має бути підтримано урядом країни.

Україна має перспективні зони морського шельфу. Саме ці ресурси спричинили суперечку між Україною та Румунією за статус острова Зміїний у Чорному морі. Спірною є не приналежність острова, а його статус, вірніше, шельф навколо Зміїного, який має значні запаси нафти й газу. Вирішення цього конкретного спору на користь Румунії має негативні наслідки для практики освоєння українських шельфів. Зростуть міжнародні суперечності з економічних інтересів, стратегії освоєння. До того ж погіршення інвестиційного клімату у зв'язку зі світовою фінансовою кризою не сприятиме покращанню стану паливно-енергетичного комплексу (ПЕК) України і досягненню швидких результатів на шельфі. Називається часовий горизонт у 5–7 років. Політичні рішення багатьох урядів щодо освоєння шельфу вже зараз вплинули на ринок: розконсервування шельфу посилює тенденцію до падіння нафтових цін. До початку шельфового видобутку мине час, необхідний для подолання економічної кризи, і попит на енергоносії у світі почне зростати.

В акваторіях Чорного та Азовського морів, згідно з прогнозами 2005 р., знаходиться близько 30 % нерозвіданих ресурсів ПЕР від неосвоєних ресурсів України. Недостатній обсяг виконання

геополітичної розвідки призвів до того, що на сьогодні в акваторії Чорного моря відкрито лише вісім газових і газоконденсатних родовищ, а в акваторії Азовського моря (український сектор) — шість газових родовищ (одне з яких розташоване частково на суші). Як поточні розвідані запаси, так і видобуток газу на морських родовищах України ледь перевищують 3 % загальноукраїнських показників. При цьому значні можливості нарощування сировинної бази і видобутку не лише природного газу, а й нафти підтверджуються відкриттям на відстані 60–70 км від межі українського сектора Чорного моря у румунських водах трьох родовищ із сумарними запасами нафти понад 20 млн тонн [2].

Вирішення нагальних питань енергетичного забезпечення в Україні довгий час відкладалося на невизначений час, стратегічні питання розвитку енергетичного сектора економіки залишилися нерозв'язаними. Ситуація ускладнюється через практичну відсутність диверсифікації імпорту, який монополізовано РФ за нафтою, газом та ядерним паливом. Експортні можливості країни, які в часи СРСР були досить значними, втрачено. Нові зусилля в цьому напрямі є ще досить ситуативними і не можуть приносити довгострокових успіхів.

Таким чином, ситуація в енергетичному секторі є досить складною. Тим більше сьогодні потрібні виважені кроки щодо тактичних дій в енергетичній дипломатії та внутрішній енергетичній політиці, а також особливо у визначенні стратегічних пріоритетів цієї політики. До того ж тут Україна має певні переваги. Так, у полі зовнішнього тяжіння України перебуває понад 30 країн, через її територію пролягають найкоротші і найзручніші шляхи на таких напрямках, як Балтика — Чорне море, Північна і Центральна Європа — Закавказзя і Центральна Азія. Наявність незамерзаючих портів на Чорному та Азовському морях та в гирлі Дунаю, а також річкових водних артерій, розвинена мережа залізниць, автомобільних шляхів, трубопроводів у широтних і меридіональних напрямках створюють необхідні передумови для активної участі нашої держави у міжнародному поділі праці з перетворенням її на провідну країну-транзитера на євразійському просторі. Ці можливості України враховують і в ЄС, і в РФ.

Підсумовуючи усі чинники регіональних та європейських інтеграційних процесів в Чорноморському регіоні, можна дійти висновку, що регіональна співпраця є невід'ємним елементом

загальних інтеграційних процесів. Таким чином, співробітництво в регіоні буде розвиватися, поступово долаючи перешкоди і проблеми, за умов застосування нового мислення, нових підходів та концепцій у розв'язанні проблемних питань на всіх рівнях. Необхідність активізації співробітництва сприймається усіма країнами, оскільки ціною інертності та бездіяльності у вирішенні проблем може бути дестабілізація Чорноморського регіону, енергетична та економічна криза, яка охопить весь європейський континент.

У Чорноморському регіоні функціонує багато регіональних об'єднань, які були створені для інтеграції чорноморських країн, їх економічного та соціально-економічного розвитку. Причому важливо, що подібна інтеграція відбувається як на міждержавному, так і на транснаціональному рівні — регіонів і міст. Останнє стосується Міжнародного Чорноморського Клубу, який об'єднує багато міст, зацікавлених у налагодженні плідної співпраці між ними. Немає сумнівів, що участь України у цій організації, як і в інших, що об'єднують чорноморські країни, приносить дивіденди нашій державі, відповідає завданням її регіональної політики.

Відбувається процес становлення й розвитку морського господарства як складової регіональних соціо-економічних систем. Напрямом національної політики провідних морських держав і країн “економічного авангарду” стає цілеспрямована економічна морська діяльність. Освоєння морських мінерально-сировинних ресурсів (розсипи корисних копалин паливно-енергетичних ресурсів) передбачає як міжрегіональну співпрацю, так і суперництво та конкуренцію, особливо в галузі паливно-енергетичних ресурсів на шельфах морів.



Література

1. Воротнюк М. О. Геополітичні зміни в Чорноморському регіоні та перспективи регіонального співробітництва // Стратегічні пріоритети. — 2007. — № 2.
2. Созанський В. І. Газові факели Чорного моря — критерій газонафтоносності його надр // Тектоника и нефтегазоносность Азово-Черноморского региона. — Симферополь, 1999. — С. 105–107.
3. Устав Международного Черноморского Клуба. — <http://www.i-bsc.info/>
4. Black Sea Synergy — a New Regional Cooperation Initiative. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. — Brussels, 2007. — Apr. 11.

5. *Globalization and Maritime Power* / Ed. by Sam J. Tangredi / Nat. Strategic Studies. — Nat. Defense Univ., 2002.

6. Perepelytsa G. The policy of Ukraine towards the BSEC and Black Sea region // Harvard Black Security program (BSSP). — 2007. — P. 65–73.

7. Pippidi A. M. Black Sea Dilemmas // SAR Policy Brief. — 2006. — № 20. — June.

8. Tassinari F. A. Synergy for Black Sea Regional Cooperation: Guidelines for an EU Initiative // CEPS Policy Briefs. — 2006. — June.

Регіон Чорного моря у плані транспортного та енергетичного постачання формує міст між Сходом і Заходом. Цей регіон є надзвичайно чутливий до гео економічних інтересів України. Процес розширення Європейського Союзу та НАТО призвів до прямого наближення цих структур до берегів Чорного моря. Політика європейського добросусідства знайшла своє втілення у так званій Синергетичній ініціативі Чорного моря. Надзвичайно важливим моментом співпраці України в регіоні Чорного моря є забезпечення енергетичної безпеки.

Регион Чорного моря в плане транспортного и энергетического снабжения формирует мост между Востоком и Западом. Этот регион является весьма чувствительным к геоэкономическим интересам Украины. Процесс расширения Европейского Союза и НАТО привел к прямому приближению этих структур к берегам Черного моря. Политика европейского добрососедства нашла отражение в так называемой Синергетической инициативе Черного моря. Важным моментом сотрудничества Украины в регионе Черного моря является обеспечение энергетической безопасности.

The Black Sea region forms a bridge between the East and West in terms of transport and energy supplies. It is a region geo-economical sensitivity for Ukraine. The European Union's, NATO's enlargement process brings the EU and NATO right up to the shores of the Black Sea. The European Neighbourhood Policy has responded to this by developing the so-called Black Sea Synergy regional initiative. One the particularly important step in regional co-operation in Black Sea region is enhancing energy security.

Надійшла 10 червня 2009 р.

ПРИНЦИПИ СУЧАСНОЇ ІНТЕГРАЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 3(22), с. 60–67

На основі дослідження загальних проблем майже 30 країн світу, які ще наприкінці 80-х років входили до світової системи соціалізму, обґрунтовано висновок про необхідність оновлення економічної моделі розвитку України.

За останні шістнадцять років практики ринкової трансформації в національних економіках країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) відбулися докорінні зміни: повністю припинили своє існування механізми, характерні для командної економіки; залишились у минулому загальні дефіцити товарів і послуг, значно розширився їх асортимент; набула розвитку до того часу обмежена особиста ініціатива. Ці зміни призводять до швидкого становлення класу підприємців, який формує основу майбутнього національного добробуту, тобто в усіх країнах ЦСЄ, у тому числі в Україні, перші результати виявилися обнадійливими [4].

Водночас серед попередніх підсумків ринкових реформ на Сході Європи є і такі, що розчаровують.

По-перше, соціальна ціна ринкової трансформації скрізь виявилася істотно вищою, ніж припускали її ініціатори. Не можна не побачити, що з початком ринкових реформ різко знизився середній рівень реальних доходів населення й одночасно збільшилась нерівність у їхньому розподілі. У той час як тільки п'ята частина населення колишнього соціалістичного табору поліпшила життєвий стандарт, майже третина перетворилася на прошарок “нових бідних”. За даними недавнього дослідження ООН, на сьогодні 147 млн осіб мають тут дохід менший за 4 дол. на день, тоді як наприкінці 80-х років до цієї категорії належало лише 14 млн осіб. При цьому розширення зони бідності значною мірою відбувалося за рахунок розмивання сформованого в минулому середнього класу (висококваліфіковані робітники, інже-

нерно-технічна інтелігенція, вчені, працівники культури, освіти, охорони здоров'я). За роки реформ в усіх країнах колишнього соціалістичного табору виникло і швидко збільшувалося безробіття, досягнувши нині 10–14 % працездатного населення (1,5–2 % у 1989 р.) [3].

По-друге, не виправдалися надії на скорочення розриву між Сходом і Заходом Європи ні в соціально-економічному, ні в технологічному аспектах. Якщо порівняти динаміку і рівень ВВП на душу населення країн Центральної і Східної Європи та Європейського Союзу в 90-ті роки, виявиться, що поки зазначений розрив тільки збільшився. У той час як країни ЦСЄ в цілому лише наближаються до відновлення середнього рівня на душу населення ВВП 1989 р., аналогічний показник у країнах ЄС збільшився за останні 10 років майже на 20 %. За минулі роки перетворень колишній “другий” світ, за деяким винятком, поки навіть віддалився від бажаних стандартів “першого” і в цілому скоріше наближається до “третього” світу. Це наочно виявляється й у динаміці ВВП, і в несприятливих зрушеннях у структурі реального сектора економік колишніх соціалістичних країн, які замість стрибка в постіндустріальний світ все ще перебувають у стадії подолання тенденцій примітивізації виробництва і деінтелектуалізації праці, що позначилися із самого початку перетворень.

По-третє, на тлі загальносвітових тенденцій посилення соціальних функцій держави в більшості країн колишньої світової соціалістичної системи спостерігається помітне скорочення державної підтримки охорони здоров'я, науки,

культури й освіти. До того ж це скорочення аж ніяк не компенсується приватним сектором національної економіки, що знаходиться на стадії становлення. Остаточно зникло досить поширене на початковій стадії загальної лібералізації наївне уявлення про те, що ринкові реформи збережуть усі переваги соціалістичного патерналізму і додадуть до них матеріальні блага, які обіцяє економічна свобода [4].

Зрозуміло, всі ці міркування носять загальний характер і ґрунтуються на середніх показниках, що характеризують соціально-економічний стан у постсоціалістичному світі в цілому. Конкретна ситуація і вектор розвитку в країнах, що належать до цього світу, виглядають по-різному.

Демократичні революції в Центральній і Східній Європі виявилися найзначнішою подією другої половини ХХ ст. Їх результатом стали не тільки кардинальні політичні й соціально-економічні зміни в країнах регіону, а й перетворення принципового характеру в системі міжнародних відносин. Чітко виявився вплив внутрішніх трансформацій у країнах ЦСЄ на геополітичній ситуації як у світі, так і в Європі. Саме демократичні революції визначили нову розстановку сил у Європі, структуру економічних і політичних відносин між європейськими державами, дали поштовх формуванню відмінної від періоду “холодної війни” архітектури європейської безпеки. Намітилося завершення конфронтації між Сходом і Заходом [2].

Як впливатиме нова геополітична ситуація, що складається в Європі, на подальший хід трансформації в Україні та її інтеграцію у світове співтовариство? Природно, що будь-які роздуми про зовнішню політику України негайно наштовхуються на необхідність аналізу її головної складової: внутрішньої бази політичного, економічного та суспільного розвитку країни, головного вектора руху і розвитку.

Водночас треба зважати на те, що наприкінці 80 — початку 90-х років у європейських країнах — членах ЄС відбулася докорінна зміна курсу. У моду ввійшли неоліберальні ідеї, що знайшли втілення в Пакті про стабільність і зростання, побудованому на парадигмі жорсткої бюджетної дисципліни (річний дефіцит має складати не більше 3 % ВВП), нульової інфляції, дерегулюванні й приватизації економіки. Передбачалося, що при забезпеченні цих умов економіка буде автоматично зростати.

Необхідність подолання руйнівних наслідків тривалого використання реструктивно-монетаристської концепції зумовила постановку на по-

рядок денний питання “про коригування моделі соціально-економічного реформування”, заміни її новою моделлю, “яка б органічно поєднувала продовження політики реформ із великомасштабною структурною перебудовою національної економіки у відповідності до вимог науково-технічного прогресу”, що є обов’язковою передумовою надолуження відставання України від світових лідерів.

Формуючи модель економіки України, необхідно запобігати двох крайнощів: вигадувати настільки “своїї” моделі, що подібної немає ніде у світі; намагання сліпого запозичення, що характеризувало українські реформи останніх років.

Міжнародна практика переконливо свідчить, що для ефективних перетворень “потрібен синтез моделей, пристосований до умов конкретної країни, її специфіки”. Таким чином, актуальним теоретико-практичним завданням на сьогодні залишається питання розроблення й впровадження нової моделі економіки України, при цьому необхідно враховувати ефективний міжнародний досвід, проводити його адаптацію та збагачення новими елементами відповідно до конкретних умов і специфіки нашої держави.

Враховуючи викладене, можна стверджувати, що реальним втіленням нової концепції може стати інтегральна модель економіки України.

Можливим шляхом при цьому є поєднання теоретико-практичного досвіду конвергенції регіонів ЄС з рекомендаціями, які були вироблені Китаєм. Таким чином, ефективним інструментом, який враховує українські умови та успішний міжнародний досвід, може стати обмежений експеримент, тобто випробування різноманітних підходів щодо вирішення конкретних завдань на обмеженій території. Найбільш вдалі рекомендації можуть у подальшому бути використані на загальнонаціональному рівні [1].

Трансформація економіки України впродовж перших років незалежності характеризувалася відмовою “від використання раніше апробованих інструментів економічного регулювання, включаючи планування”, що є однією з головних причин затяжної й глибокої кризи. “Планування — ознака цивілізованої економіки”, усі провідні країни тією чи іншою мірою використовують цей ефективний інструмент регулювання.

Впровадження інтегральної моделі потребує використання гнучкого, раціонального індикативного планування. Індикативні плани, поєднані з фінансовими заохоченнями у вигляді пільгових кредитів, часткових державних інвестицій, є

ефективним інструментом стимулювання малого та середнього бізнесу; спроможні зацікавити підприємців у реформуванні власного підходу до ведення бізнесу, впровадження рекомендованих державою інновацій. При великих обсягах інвестицій, що є значущими для безпеки та стабільного розвитку держави, індикативні плани доцільно поєднувати з чітким розподілом ресурсів, адресним державним замовленням, що дозволить у відносно короткий термін реформувати базисні галузі економіки, які визначають подальший розвиток усієї держави. Індикативні плани в цьому випадку є гарантом зацікавленості держави в продукції певного спрямування, непохитності загальнонаціонального курсу реформ.

Перехід до інноваційної моделі економічного розвитку потребує відповідного рівня розвитку “конкурентного підприємницького сектора та його ядра — великих корпорацій”. Проте представники українського великого бізнесу здебільшого орієнтуються “не на реалізацію моделі конкурентоспроможності національної економіки, а на чужі ресурси”, тобто на використання транзитних та імпортованих операцій. Відповідно на державу покладається надзвичайно важливе завдання — “створення великих конкурентоспроможних фінансово-промислових корпорацій — національних економічних лідерів, здатних виконувати функцію локомотивів розвитку”. Таким чином, актуальним теоретико-практичним питанням залишається формування державного корпоративного сектора на основі національних пріоритетів інноваційного розвитку.

Таким чином, можна констатувати об’єктивну необхідність трансформації сучасної моделі економіки України на основі гармонійного поєднання державного й приватного секторів; використання державного макроекономічного регулювання, традиційних ринкових інструментів і мобілізаційних методів; інноваційної спрямованості перетворень [4].

Можливою альтернативою є інтегральна модель економіки як система соціально-економічних відносин (у якій оптимально збалансовані державне макроекономічне регулювання, а мобілізаційні методи та ринкові інструменти забезпечують зосередження) з найефективнішим використанням усіх ресурсів країни для досягнення національної конкурентоспроможності (на основі інновацій).

Ефективність нової моделі залежить від вірного усвідомлення успішного міжнародного досвіду (насамперед спеціальні економічні зони Китаю,

політика конвергенції регіонального розвитку ЄС, досвід індикативного планування Японії) та адаптації його в Україні з урахуванням її реальних умов і специфіки. Актуальними й перспективними для подальших досліджень є питання формування механізму реалізації інтегральної моделі економіки України, розроблення альтернативних моделей і концепцій.

Євроцентризм є найбільш привабливим інтеграційним процесом для нашої держави, особливо з урахуванням Угоди про партнерство та співробітництво (УПС) між Україною та ЄС, яку було підписано у Люксембурзі 16 червня 1994 р. та остаточно ратифіковано після складної процедури правового затвердження парламентами країн — членів Євросоюзу.

У стратегічному плані Україна розглядає розширення Європейського Союзу як важливий фактор подальшої загальноєвропейської інтеграції, завдяки якій з’являться нові широкі можливості всебічного співробітництва. В тактичному плані процес матиме для України як позитивні, так і негативні наслідки у всіх сферах життєдіяльності — політичній, економічній, гуманітарній, соціальній.

У політичній сфері після розширення ЄС, коли Україна безпосередньо матиме спільні кордони з ним, виникає якісно нова геополітична ситуація, розвиток якої по відношенню до нашої країни буде характеризуватися зміцненням впливу Євросоюзу на Україну для забезпечення миру та стабільності на своїх кордонах; можливістю у сприянні просування українських інтересів у ЄС його новими країнами-членами, які отримують відповідні квоти та певні важелі впливу на процедури прийняття рішень; можливістю використовувати напрацьовані новими країнами — членами ЄС інтеграційні механізми та процедури [1].

Наслідки розширення Європейського Союзу в економічній сфері зумовлені передусім поточним станом та існуючою перспективою взаємовідносин України з країнами — членами ЄС.

Взаємне інвестування між Україною та державами ЦСЄ, як зазначалося раніше, досить незначне, оскільки всі вони є реципієнтами іноземних інвестицій з розвинених країн. Можна очікувати, що перерозподіл видів діяльності внаслідок розширення ЄС сприятиме створенню нових інвестиційних можливостей на його східному кордоні, оскільки виробничі витрати у нових країнах-членах явно зростатимуть. Україна могла б стати субпідприємцем багатьох європейських компаній, а

при збільшенні обсягів прямих іноземних інвестицій — безпосереднім виробником конкурентоспроможних товарів.

Слід пам'ятати, що оновлена об'єднана Європа стане потужним ринком, який охоплюватиме 500 млн споживачів. Унаслідок їхньої високої платоспроможності, швидких темпів економічного розвитку країн ЄС, культури виробництва, споживання, розрахунків цей ринок потенційно надає нашій державі значні перспективи. Однак великий ринок — це не тільки нові шанси, а й нові ризики.

Принципове значення тут матимуть, з одного боку, внутрішні структурні трансформації у розширеному Європейському Союзі та його нова зовнішньоекономічна стратегія у східному напрямку, а з іншого — здатність економіки України до насправді ринкових інституційних і структурних перетворень.

Оскільки структура експорту України характеризується невеликою часткою продукції машинобудування та високою питомою вагою товарів з низьким рівнем промислової переробки, то можна зробити висновок про його невідповідність структурним пріоритетам розвитку ринку ЄС. Після вступу в Євросоюз нових країн-членів ця структурна невідповідність може закріпитися та навіть посилитися. Мінімізація такої загрози актуалізує курс на розвиток виробництва продукції, конкурентоспроможної не тільки з точки зору цін, а й передусім технологій. Інакше кажучи, це не проблема розширення ЄС, а додатковий стимул економічного розвитку.

Водночас існує ряд важливих ринкових сегментів, де українські виробники конкурують із країнами ЦСЄ (електричне обладнання, енергетичні машини й обладнання, одяг і аксесуари, меблі, особливо чорна металургія). За умов значного розширення експорту нових членів Євросоюзу в інші держави Союзу можна очікувати загострення конкуренції цього експорту з відповідним експортом українських підприємств.

У даному контексті передбачається посилення дій з боку ЄС щодо обмеження доступу України на ринки чорних металів за ініціативою нових країн-членів (більш жорсткі квоти, антидемпінгові та спеціальні розслідування, “добровільні” обмеження експорту та ін.).

Розширення ЄС приведе до ефекту чистого розширення торгівлі, оскільки експортно-імпорتنі операції країн ЦСЄ з членами ЄС-15 вже здійснюються на основі вільної торгівлі, а Єдиний зовнішній митний тариф, до якого приєдналися

нові члени, в середньому нижче, ніж сьогоднішні національні митні тарифи.

Очевидно, що розширення ЄС супроводжуватиметься його активізацією у напрямку просування своїх виробників на ринки “третіх” країн, зокрема в Україну. А це буде означати посилення тиску на український ринок.

У контексті євроінтеграційних перспектив Україна зможе користуватися перевагами масштабів виробництва, підвищити ефективність інвестиційного та інноваційного процесів та ін. Однак більш вірогідним є посилення тенденції до збільшення прямого інвестування західноєвропейськими фірмами до нових країн — членів ЄС. Надію на те, що у процесі розширення Євросоюзу з'являться держави — нові значні інвестори української економіки, можна розглядати лише як перспективну. Україна та держави ЦСЄ були та ще тривалий час залишатимуться конкурентами на європейському ринку капіталів. На жаль, наші певні сподівання щодо прямих іноземних інвестицій у нашу країну, скоріш за все, не справдяться.

Оскільки з моменту розширення Євросоюзу зобов'язання України, згідно з УПС, стосуватимуться і нових членів (питання торгівлі товарами, умови підприємницької діяльності та інвестицій; умови праці; транскордонні послуги; поточні платежі; конкуренція; захист інтелектуальної власності та ін.), то виникне необхідність в регулюванні всієї системи взаємовідносин з новими членами ЄС у рамках співробітництва України з Євросоюзом. Розширення ЄС стане фактором суперечливого впливу на українську енергетичну, транспортну, військово-технічну галузі.

Для розвитку торговельно-економічних відносин з ЄС та з метою мінімізації негативних наслідків, пов'язаних з його розширенням, Україна розраховує на укладання *Угоди про зону вільної торгівлі* на тимчасово асиметричній основі, що сприятиме, зокрема, поліпшенню доступу українських експортерів на ринки країн ЄС при збереженні тимчасових обмежень імпорту окремих товарів і послуг в нашу країну згідно з положеннями щодо захисних заходів ГАТТ/СОТ. Взагалі членство України у СОТ є необхідною передумовою лібералізації торгівлі та збільшення її масштабів між державами.

Виходячи із сучасної ролі СОТ, масштабів її діяльності та перспектив розвитку, стають очевидними системні наслідки вступу України в цю організацію. Експерти вказують на такі можливі позитивні результати для українських виробників, як отримання поліпшеного доступу до світових

ринків товарів, послуг, технології, капіталів; закріплення міжнародновизнаних прав для захисту національних економічних інтересів на цих ринках; зниження комерційних ризиків, підвищення конкурентоспроможності та оживлення виробництва в окремих експортоорієнтованих галузях економіки; зменшення втрат від дискримінаційних заходів; зниження транспортних витрат та ін.

Вступ до СОТ поліпшить позиції України (як в економічному, так і у політичному аспектах), сприятиме виконанню зобов'язань за *Угодою про партнерство та співробітництво з ЄС*, що створить умови для інтенсифікації євроінтеграційної політики.

Серед наслідків розширення Європейського Союзу слід також назвати впровадження візового режиму сусідніми країнами, посилення прикордонного контролю, активізацію боротьби з нелегальною міграцією, що суттєво вплине на міграційні потоки.

Україна межує з чотирма членами ЄС: Польщею, Румунією, Словаччиною та Угорщиною (прикордонними є Волинська, Закарпатська та Львівська області). Проблеми регулювання трудової міграції та забезпечення соціального захисту громадян України потребують особливої уваги, оскільки введення у дію у нових країнах — членах ЄС регулювання цієї сфери, без сумніву, призведе до обмеження можливостей працевлаштування. Україна вже склала домовленості за цими питаннями з кількома країнами (Латвією, Польщею, Словаччиною, Чехією), а з окремими державами тривають відповідні переговори. Посилення боротьби з нелегалами у сусідніх країнах-кандидатах і встановлення на кордонах розширеного ЄС антиміграційних бар'єрів у вигляді жорсткого прикордонного та візового режимів можуть значною мірою перекласти тягар ще й транснаціональної проблеми на Україну, що, у свою чергу, призведе до ускладнення внутрішньої ситуації у державі. Реальною є загроза перетворення України із транзитної держави на країну — накопичувача нелегалів [3].

Приєднання країн Центрально-Східної Європи до Шенгенської угоди автоматично перетворює Україну з транзитної країни на реципієнта нелегальних мігрантів. Посилення контролю на кордонах з Польщею, Угорщиною та Словаччиною (з урахуванням відносної "прозорості" східних кордонів нашої держави) може збільшити кількість нелегальних мігрантів на 17 %, що призведе до збільшення державних витрат на їхнє затримання та утримання.

Одночасно, як уже зазначалося, буде ускладнений доступ робочої сили з України в країни Євросоюзу. Відзначимо, що у зв'язку з цим вплив трудової міграції на економіку країни-донора априорі є неоднозначним. З одного боку, як легальний, так і нелегальний вплив української робочої сили у Польщу (щорічний рівень трудової міграції, за даними МЗС, — близько 300 тис. осіб), Чехію та Італію (по 200 тис. осіб), Португалію (150 тис. осіб) та Іспанію (100 тис. осіб) сприяє надходженню валюти в Україну та зростанню середнього доходу на душу населення. З іншого боку, вплив означає пряме відволікання робочої сили, а значить, й зниження обсягів ВВП країни.

Теоретично співвідношення користі та шкоди від трудової міграції залежить від її "розмаху" та "якості" мігруючих ресурсів. Експерти Українського союзу промисловців та підприємців підрахували, що, незважаючи на високий рівень безробіття у державі, до 2015 р. потреба вітчизняної промисловості в робочій силі буде задоволена тільки на третину (зараз у виробництві зайнято 4 млн осіб при галузевих потребах у 6,2 млн осіб).

Введення віз сусідніми країнами може призвести (а в окремих випадках уже призвело) до скорочення масштабів обміну України з цими державами, зокрема, у сферах туризму та бізнес-контактів. Необхідною передумовою мінімізації негативного впливу введення візового режиму є передусім поліпшення внутрішньої соціально-економічної ситуації в Україні, що не виключає необхідності проведення всередині країни комплексу адаптаційних заходів: розширення мережі консульських установ, спрощення процедур оформлення документів, встановлення оптимальної вартості віз та ін.

Неоднозначним виявлятиметься вплив інтеграційних процесів у Європі і в культурно-гуманітарній сфері, галузях науки та освіти.

Можна стверджувати, що гео економічне положення України в сучасній системі світогосподарських координат є одним з провідних питань подальшого розвитку. Головним фактором, який визначатиме успіх у просуненні нашої держави до ефективної інтеграції, є передусім становлення ефективно функціонуючої національної економіки, а не тільки прагнення політичної та бізнес-еліти до членства в Євросоюзі та бажання населення прилучитися до євростандартів життєдіяльності.

У зв'язку з цим вважаємо за необхідне надати експертні прогнози оцінки щодо перспектив відносин між розширеною Європою та Україною.

Нетарифні обмеження. Внаслідок розширення ЄС у 2004 р. здійсниться вплив передусім на зовнішню торгівлю України. Зокрема, країни ЦСЄ проведуть спільну з ЄС зовнішньоторговельну політику, тобто чинні тарифи та нетарифні обмеження ЄС-15 автоматично поширюватимуться на країни-новачки, що й призведе до втрат української економіки. Насамперед скорочуватимуться обсяги експорту продукції чорної металургії та хімічної промисловості, що потерпають від дії антидемпінгових і спеціальних заходів ЄС-15. Тим більше, що чинна квота на експорт нашої металопродукції з боку ЄС є набагато меншою за нинішній обсяг експорту цієї продукції до країн ЦСЄ.

Інтеграція до Європейського Союзу десяти ринків збуту металургійної та хімічної продукції (і як наслідок — поширення на них антидемпінгових заходів) погрожує Україні втратами від 36,5 до 50 млн дол. (це при тому, що за деякими позиціями питома вага українського експорту перевищує 30 %).

Додамо, що невідворотна денонсація угод про вільну торгівлю між Україною та країнами Балтії стане причиною втрати нашою державою близько 14,8 млн дол. (Латвія — 4,9 млн дол., Литва — 6,8 млн дол., Естонія — 3,1 млн дол.).

Тарифні обмеження. Водночас позитивним результатом розширення ЄС є зменшення тарифного захисту країн ЦСЄ, оскільки середньоарифметичний митний тариф ЄС-15 нижчий за такий само тариф цих країн. Але, зважаючи на те, що ці країни становлять невелику частку українського експорту, вітчизняні виробники виграють від зменшення митних тарифів. Завдяки скороченню тарифів українські товари за кордоном подешевшають, а отже, попит на них дещо зростатиме. Також зменшаться трансакційні витрати українських виробників завдяки створенню єдиного гармонізованого ринку ЄС-25. Економіка країн ЦСЄ зростає темпами, що перевищують темпи збільшення ВВП членів ЄС-15. Новий Євросоюз буде вимушений поступово зменшувати нетарифні обмеження у зв'язку із зростаючим ринком.

Ще одним позитивним результатом розширення Євросоюзу можна вважати поліпшення якості митної служби та контролю на кордоні України з ЄС. Хоча у короткостроковій перспективі це призведе до скорочення прикордонної торгівлі, Україна виграє від легалізації та зменшення контрабанди у середньостроковому періоді. До того ж близькість європейських ринків, дешева робоча сила та наявність спеціальних економічних зон і

територій пріоритетного розвитку стануть важливими чинниками зростання західних областей України.

Наслідки розширення ЄС в 2007–2008 рр. залежать передусім від якості зовнішньоторговельної політики України. Доцільно розглядати два варіанти розвитку подій: песимістичний та оптимістичний.

За оптимістичним сценарієм Україна посилить свої позиції на зовнішніх ринках, зокрема завдяки її вступу до СОТ. У результаті нетарифні обмеження щодо українського експорту буде скасовано.

За песимістичним сценарієм Україна не зможе ефективно захищати свої зовнішньоторговельні інтереси. Можна припустити, що в цьому разі нетарифні обмеження буде скорочено лише на 50 % рівня, який вимагатиме Україна.

За розрахунками МЦПД, Україна виграватиме 60 млн дол. на рік у разі оптимістичного розвитку подій. Якщо справдиться песимістичний сценарій, втрати становитимуть 150 млн дол. на рік.

Прямі іноземні інвестиції зростатимуть. Розширення ЄС матиме позитивний вплив на економіку України, збільшаться прямі іноземні інвестиції (ПІІ) з ЄС-15 до України. Можна очікувати зростання чистих ПІІ від п'ятнадцяти західноєвропейських членів ЄС до України на 100 млн дол. у 2008 р. Зростання ПІІ в Україну можливе завдяки зростанню вартості робочої сили у країнах — новачках ЄС, що має привести до часткового переміщення виробництва в Україну та збільшення виробництва товарів, торгівлю якими буде лібералізовано через розширення ЄС, що збільшить інвестиційну привабливість України. Можливим негативним наслідком розширення ЄС є переміщення екологічно небезпечних видів виробництва на територію України.

Експорт послуг не зазнає суттєвих змін. Транспортні послуги мають найбільшу питому вагу в експорті послуг і в країні ЄС-15, і в десятку нових членів. Мабуть, не слід очікувати суттєвих змін в експорті трубопровідних послуг. Водночас українські перевізники зазнають втрат від підвищення вимог до технічного стану транспортних засобів, що в'їжджатимуть на територію нової об'єднаної Європи. Крім того, обсяги пасажирських перевезень зменшаться через запровадження візового режиму. Доходи українських перевізників знизяться, однак, зважаючи на невелику частку експорту наземних перевезень у загальному експорті послуг, це не надто впливатиме на його обсяги.

Причини економічних втрат України від розширення ЄС

Торгово-економічна сфера	Транспортна сфера	Міграційна сфера
1) перехід держав-кандидатів на єдиний митний тариф ЄС; 2) погіршення конкурентних позицій українських товарів; 3) розширення впливу європейських угод про лібералізацію торгівлі з окремими країнами; 4) переорієнтація товарних потоків між "старими" та "новими" членами ЄС; 5) розширення сфери вживання антидемпінгових заходів проти України	1) введення візового режиму; 2) зміна правил митного оформлення товарів; 3) зміна вимог до технічного стану транспортних засобів в десяти країнах; 4) введення нових технологічних схем пропуску через державний контроль; 5) скорочення обсягів експортних товарів з України	1) введення візового режиму та посилення прикордонного контролю; 2) ускладнення контактів між представниками ділових кіл; 3) ускладнення міграції трудових ресурсів; 4) еміграційні настрої серед прикордонних польських та угорських общин; 5) зростання абсолютних показників нелегальних мігрантів в Україні

Отже, в цілому позитивна динаміка українського експорту до країн ЄС (темпи зростання за останні два роки склали близько 50 %) буде значно уповільнена. Причини економічних втрат України від розширення Євросоюзу наведено у зведеній таблиці.

Так, прогнозний негативний ефект для України складатиме близько 184,4 млн дол. Здебільше це спричинить перехід держав ЦСЄ на єдиний митний тариф ввезення товарів і збільшення рівня тарифного захисту від українського експорту, а також позбавлення цих країн права самостійно вирішувати питання щодо режиму торгівлі.

Ми розглянули низку позитивних для України наслідків вступу країни ЦСЄ до ЄС, але практично всі вони стосуються далекої перспективи. Зокрема, з розширенням кордонів Євросоюзу посиляться значення України для його зовнішньої оборонної політики — ЄС буде тепер напряму зацікавленим у підтриманні режиму безпеки по всьому периметру українських кордонів. Адаптація до Єдиної системи митних правил підвищить експортну конкурентоспроможність нашої держави. Також будуть створені максимально сприятливі умови для інтеграції енергетичних, транспортних і телекомунікаційних систем України до загальноєвропейських.

Однак значення цих та деяких інших переваг дуже важко оцінити матеріально. Більш наочним стане зниження податкового навантаження на певні групи товарів українського експорту. Вважається, що приведення митних тарифів до стандарту ЄС збільшить обсяги експорту з України в Польщу на 28,1 млн дол., у Словенію — на 0,9 млн дол., у Словаччину — на 1,2 млн дол., в Угорщину — на 0,7 млн дол., у Чехію — на 0,7 млн дол. До того ж на 2,2 млн дол. зростуть обсяги українського експорту через касажію антидемпінгових і компенсаційних тарифів у десяти країнах.

Таким чином, сальдований орієнтовний збиток української економіки (різниця між прогно-

зованими втратами та перевагами), пов'язаний із розширенням Євросоюзу, складатиме від 249 до 349,2 млн дол. Залишається невелике сподівання, що абсолютна дешевизна робочої сили та відносні переваги України — наявність чорноземів, вигідне географічне положення, сировинні та промислові багатства — після розширення Євросоюзу "залучать" іноземні інвестиції та хоч трохи знівелюють ці втрати.

Отже, на кожному з наступних етапів розширення ЄС Україна може або досягти прогресуючих успіхів, або зазнати втрат. Для ефективної євроінтеграції з позитивним впливом для нашої держави необхідна передусім консолідація внутрішніх зусиль для забезпечення умов стабільного розвитку українського суспільства, становлення конкурентоспроможної національної економіки — основи взаємовигідного співробітництва та партнерства.



Література

1. Макогон Ю. В. Інтеграція України і Донецької області у світову систему господарювання // Наук. пр. Донец. держ. техн. ун-ту. Сер.: Економіка. — Вип. 26. — Донецьк: Дон ДТУ, 2001. — 222 с.
2. Пахомов Ю. Н., Филипенко А. С., Лукьяненко Д. Г. и др. Международные стратегии экономического развития: Учеб. пособие для экон. фак. и экон. вузов Украины / Киев. нац. ун-т им. Тараса Шевченко; Киев. нац. экон. ун-т; Донец. нац. ун-т. — К.; Донецк, 2007. — 239 с.
3. Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільності: Матеріали Міжнар. конф. — К.: Сатсанга, 2001. — 224 с.
4. Чужиков В. І. Україна в мегарегіональній моделі "Європа концентричних кіл" // Спільний європейський економічний простір: гармонізація мегарегіональних суперечностей / За ред. Д. Г. Лук'яненка, В. І. Чужикова. — К.: Ін-т сучасного підручника, 2007. — С. 76–89.

Успіхи України на шляху європейської інтеграції залежать насамперед від внутрішньої стабільності українського суспільства, створення міцної національної економіки й соціально захищеної держави.

Успехи Украины на пути европейской интеграции зависят прежде всего от внутренней стабильности украинского общества, создания крепкой национальной экономики и социально защищенного государства.

Successes of Ukraine on a way of the European integration depend first of all on internal stability of the Ukrainian society, creation of strong national economy and socially protected state.

Надійшла 17 червня 2009 р.

ШЛЯХИ І ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ ТА БОЛГАРІЇ НА СВІТОВОМУ РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 3(22), с. 68–76

Розглядаються механізми входження України й Болгарії на світовий ринок і можливості взаємодії двох країн на цьому шляху.

За своїм туристично-рекреаційним потенціалом Болгарія та Україна мають всі можливості стати туристичними державами світового рівня. Розширення міжнародних зв'язків відкриває нові шляхи для просування національного турпродукту на світовому ринку, залучення до світового інформаційного простору, передового досвіду організації туристичної діяльності.

В умовах глобалізації світового господарства, лібералізації міжнародних економічних відносин процеси регіональної інтеграції стають важливою ланкою на шляху повної інтеграції регіональних економік до глобальної системи. Інтеграція країни до системи світового господарства відбувається шляхом входження кожного окремого ринку товарів і послуг країни до глобального світового ринку.

Механізм залучення Болгарії та України до світового ринку туристичних послуг має враховувати сучасні тенденції, пов'язані з інтернаціоналізацією, транснаціоналізацією та інтеграцією, що відбувається на регіональному та глобальному рівнях.

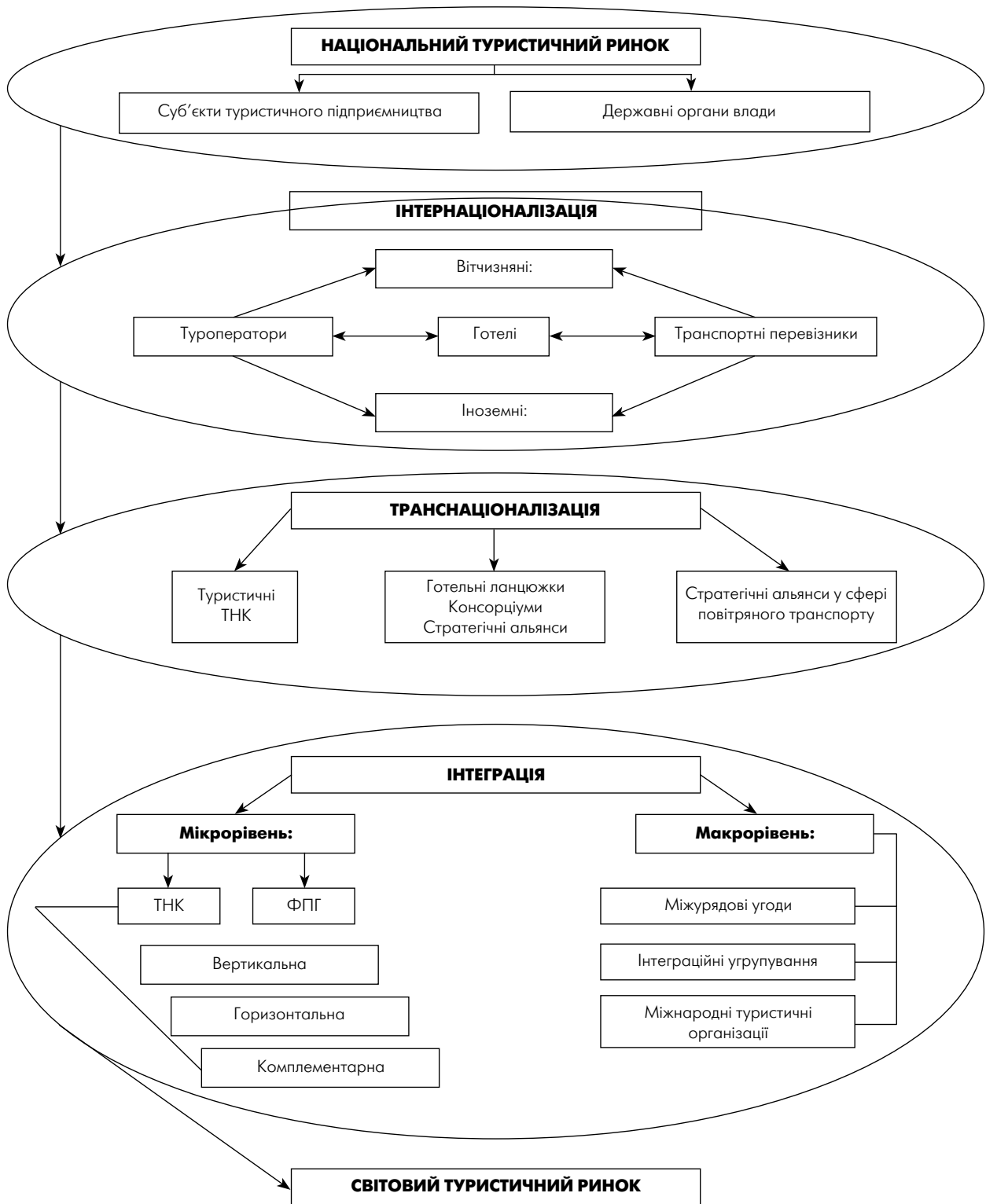
Процес включення до світового ринку туристичних послуг повинен одночасно відбуватися на двох рівнях: на рівні держави і на рівні конкретних господарюючих суб'єктів. Лише за умови успішних паралельних дій суб'єктів мікро- та макrorівня можливе входження України до світового туристичного ринку з конкурентоспроможним національним турпродуктом. Розглянемо більш детально механізм інтеграції, що має відбуватися на мікро-та макrorівнях (рисунок).

На мікрорівні передусім слід виокремити суб'єктів національного туристичного ринку, які є найбільш конкурентоспроможними і здатними

просувати національний турпродукт на світовий ринок. Якщо розглядати туристичну індустрію Болгарії та України в цілому, то такими суб'єктами є великі туроператори, готельні підприємства, що надають якісний продукт, і транспортні підприємства, передусім авіаперевізники.

При формуванні національного турпродукту та його реалізації іноземним туристам наведені вище суб'єкти взаємодіють з іноземними партнерами шляхом підписання двосторонніх агентських угод та інших документів про співпрацю. Те саме відбувається при організації виїзного туризму з Болгарії та України. При виборі зарубіжних партнерів національні компанії повинні керуватися надійністю партнера, його іміджем і торговельною маркою на світовому ринку. За умов успішного вирішення проблем туристичні компанії зможуть запропонувати світовому ринку конкурентоспроможний продукт, що буде користуватися попитом у зарубіжних відвідувачів. Таким чином буде досягнуто позитивний ефект від участі країни у процесі інтернаціоналізації туристичного ринку.

Основною передумовою інтеграції Болгарії та України до світового ринку туристичних послуг є наявність високорозвиненої туристичної інфраструктури. Основну увагу тут слід звернути на необхідність модернізації існуючої виробничо-технічної бази. У Польщі після приватизації готелів і проведення ринкових реформ кількість готельних номерів збільшилась приблизно на 50 % унаслідок появи нових підприємств, особливо у складі мереж. Розширення останніх підвищує продуктивність праці завдяки покращанню структури галузі та зміцненню конкурентних позицій на ринку. В таких умовах готелі, які не вхо-



Напрями оптимізації участі Болгарії та України на світовому ринку туристичних послуг

дять в ту чи іншу мережу, будуть докладати більше зусиль для підвищення ефективності праці. З огляду на польський досвід можна припустити, що продуктивність праці в українському секторі

готельних послуг упродовж десяти років могла б сягнути 60–65 %. Передусім потрібно змінити структуру галузі за рахунок розвитку висококатегорійних готелів у складі мережі і малих готелів

сімейного типу. Зростання продуктивності праці стало б результатом завантаження готелів до 55–60 % і вдосконалення організації праці. Поліпшення показників за цими двома позиціями дасть можливість підвищити продуктивність праці з 16 до 50 % середнього рівня провідних готелів світу [2]. Але реалізація наведених розрахунків потребує конкретних дій на загальнодержавному рівні.

Чинне законодавство Болгарії нечітко визначає готельне господарство, його належність до сфери турпослуг та відомче підпорядкування. Тому для розвитку готельного господарства Болгарії, підвищення попиту на ринку споживання готельних послуг, створення і входження на ринок малих готельних підприємств доцільною є розробка проекту Закону “Про готельне господарство”. Положення Закону мають визначати правові, економічні та організаційні засади створення і подальшого розвитку конкурентних відносин на цьому ринку.

Наступний етап інтеграції — процес транснаціоналізації — відповідно до процесу інтернаціоналізації також буде відбуватися в рамках функціонування підприємств готельного господарства, транспортних перевізників і на туроператорському ринку. Транснаціоналізація може відбуватися на двох рівнях. За умов сприятливого економічного та політичного клімату в країні, лояльності до іноземних суб’єктів господарювання — шляхом відкриття в Болгарії та Україні представництв відомих світових ТНК. Це призведе до значної конкуренції на відповідних ринках, підвищення якості послуг, розширення їх асортименту та зниження цін на послуги. Водночас національні підприємства можуть не витримати конкуренції з боку сильних зарубіжних компаній, що призведе, з одного боку, до закриття малих, неефективно функціонуючих компаній, а з іншого — до хвилі злиттів серед найбільших операторів туристичної індустрії та поглинання іноземними компаніями перспективних національних операторів. Цей рівень вже сьогодні реалізується у сфері авіатранспортних перевезень, коли на національному рівні присутні представництва таких відомих компаній, як KLM, Air Via Bulgarian Airways, Bulgaria Air, Lufthansa, Аерофлот та ін., які входять до складу світових стратегічних альянсів. Слід відзначити, що український авіаперевізник “Аеросвіт” є достатньо конкурентоспроможним на світовому ринку, тому негативних наслідків процесу інтернаціоналізації він на собі не відчуває. Однак, на жаль, національні авіаперевізники не входять

до складу жодного стратегічного альянсу, а тому не можуть користуватися перевагами від участі в них. У цілому даний рівень транснаціоналізації є найбільш вірогідним при виході України до світового ринку туристичних послуг.

На другому рівні за умов функціонування сильних національних корпорацій можливе формування ТНК, для яких країною базування може стати Болгарія. Цей рівень є більш бажаним для Болгарії, але з огляду на те, що в державі взагалі немає жодної ТНК з країною базування Болгарія, формування такої компанії на туристичному ринку майже неможливе. Така корпорація може сформуватися лише за умов значної державної підтримки, великих обсягів інвестиційних коштів та конкурентоспроможного національного турпродукту.

Виходячи зі світового досвіду транснаціоналізації на туристичному ринку виявляється у таких організаційних формах, як туристичні ТНК, яких у світі небагато, оскільки туризмом паралельно займаються корпорації інших галузей; готельні ланцюжки, консорціуми, а також стратегічні альянси у сфері готельного господарства та у сфері авіатранспортних перевезень. Для болгарських компаній участь у стратегічних альянсах є достатньо перспективною, оскільки до їх складу входять компанії з метою узгодження і координації зусиль у вирішенні таких завдань, як проведення маркетингових досліджень, розроблення, виробництво і збут послуг, підготовка персоналу. Водночас своєрідність цих зв’язків полягає передусім в тому, що вони безпосередньо не зачіпають відносини власності, оскільки компанії, що співпрацюють, зберігають свою автономію, а також нішу у сферах національного, регіонального і локального ринків.

Наступний етап є завершальним при виході Болгарії та України до світового ринку туристичних послуг — це етап безпосередньої інтеграції мікро- та макrorівня. На мікрорівні у сфері міжнародного туризму, як і в інших галузях, існують різні засоби інтеграції — від поглинання конкурента до купівлі його контрольного пакета акцій. Широко практикуються перехресне володіння акціями різних компаній, об’єднання зусиль у галузі менеджменту, укладання договорів про консорціум. Вони роблять інтеграцію більш гнучкою і тому отримують домінуюче положення в туристичній індустрії. З цим пов’язана ще одна особливість інтеграції в туризмі. Туристична компанія має більше економічних переваг за рахунок економії від масштабів виробництва, якщо вона

розширюється не шляхом нарощування виробництва на своєму єдиному підприємстві, а створює ланцюжок господарських одиниць. Такий підхід одночасно відповідає потребам клієнтів. По-перше, ці ланцюжки “стягують” просторово розділені райони, які генерують туристські потоки, і напрямки, які приймають їх. По-друге, краще виробляти турпродукт частково, що відповідає комплексному його сприйняттю споживачами, ніж концентрувати зусилля на наданні одного виду туристичних послуг. Цей підхід доцільно було б використовувати як у болгарській, так і в українській практиці.

У рамках компаній трьох основних сфер туристичної індустрії, що були сформовані на попередньому етапі, між ними може відбутися вертикальна, горизонтальна та комплементарна інтеграція. На ранньому етапі інтеграції болгарським та українським компаніям доцільно дотримуватися традиційної горизонтальної інтеграції (найбільш рання форма інтеграції в туризмі), оскільки в умовах нестачі браку капіталу, виробничих потужностей та маркетингових ресурсів для подальшої самостійної діяльності туристичні підприємства, що знаходяться на одному ступені технологічного процесу, об’єднуються для того, щоб отримати економію на масштабах виробництва, нарощувати обсяг поставок або збуту, обмежити або ліквідувати конкуренцію. На відміну від цього у сфері авіатранспортних перевезень горизонтальна інтеграція може відбуватися з метою утримання клієнтів на гостро конкурентних ринках повітряних перевезень. Вона може прийняти такі форми, як партнерство, обмін ідентифікаційними кодами між авіакомпаніями та спільна рекламна діяльність.

Горизонтальна інтеграція у сфері повітряного транспорту Болгарії та України дасть можливість:

- ефективніше використовувати парки повітряних машин, здебільше шляхом зниження простоїв транспортних засобів через спільну їх експлуатацію;
- значно збільшити кількість комбінацій маршрутів;
- забезпечити доступ до нових каналів збуту, зокрема розширити можливості використання глобальних комп’ютерних систем бронювання.

Це переважно можна віднести і до готельного господарства, і до інших секторів туризму, де ефективність розуміється як встановлення контролю над споживчим попитом з метою приведен-

ня його у відповідність до фіксованої пропозиції. Готельні ланцюжки отримують економічний ефект завдяки централізованому управлінню і спільним маркетинговим зусиллям, включаючи створення спільних збутових служб.

Вертикальна інтеграція в Болгарії може дати свої позитивні ефекти у сфері великих туроператорів та авіаперевізників, які відкривають власні агентські представництва. В результаті будуть створені вертикальні маркетингові системи. Туроператори матимуть змогу проникнути в суміжні галузі, передусім у сферу авіатранспорту, в “прямому” (до ринку споживачів – купівля туроператора або турагентства) або “зворотному” – до джерел сировини (купівля постачальника продуктів харчування для авіапасажирів) напрямках. Саме вертикальна інтеграція є найбільш характерною для сучасного етапу розвитку світової туристичної індустрії, але оскільки вона вимагає більш значних коштів, високого рівня підготовки керівників компаній та досвіду роботи на суміжних ринках, вона є можливою на більш пізньому етапі участі Болгарії на світовому ринку туристичних послуг.

Більш високою формою інтеграції в туризмі є комплементарна інтеграція, яка передбачає одночасно горизонтальні та вертикальні злиття і поглинання. Це є найвища організаційна форма функціонування суб’єктів туристичної індустрії, коли готельні компанії проникають в сектор громадського харчування, національні туроператори купують готельні підприємства, щоб гарантувати розміщення своїм клієнтам, використовуючи цей факт як вагомий аргумент на користь пакетів послуг, що пропонуються ними, а туристичні групи розширюються шляхом об’єднання з автотранспортними підприємствами з метою підвищення надійності наземних трансфертів і виконання екскурсійних програм. При цьому ефективним є створення при таких компаніях об’єктів розваг для залучення споживачів туристичних послуг. Діяльність таких компаній може призвести до монополізації туристичного ринку, що матиме негативні наслідки для національних та іноземних туристів.

Процеси інтеграції в Болгарії та Україні можуть також супроводжуватися створенням та функціонуванням фінансово-промислових груп туристичного характеру, які через залучення банківського капіталу, компаній, що займаються просуванням турпродукту, можуть мати значний успіх на світовому ринку. Вітчизняна практика свідчить, що фінансово-промислові групи, що

функціонують сьогодні, наприклад, в Україні, створені переважно за участю російського капіталу. З огляду на те, що Росія залишається основним інвестором у туристичну галузь України, можна вважати доцільним та найбільш вірогідним формування туристичних фінансово-промислових груп саме за участю російських компаній. З іншого боку, аналіз інвестиційного ринку України свідчить, що одним з основних інвесторів в економіку України є Кіпрська Республіка, яка є одним із світових лідерів у сфері міжнародного туризму. Тому доцільним, на нашу думку, є залучення інвесторів в туристичну галузь України саме з цієї країни, оскільки разом з інвестиціями Україна може отримати новітні технології ведення міжнародного туристичного бізнесу та досвід управління і регулювання туристичною галуззю на всіх рівнях.

Поряд з інтеграцією на мікрорівні вихід Болгарії до світового ринку туристичних послуг повинен відбуватися за активної участі державних органів влади, тобто на макрорівні. Інтеграція на макрорівні повинна відбуватися шляхом підписання двосторонніх угод про співробітництво в галузі туризму; розширення участі Болгарії у спеціалізованих комітетах та інших органах, що діють в структурі інтеграційних угруповань, членами яких Україна є і до членства в яких Болгарія прагне; розширення участі Болгарії у міжнародних спеціалізованих туристичних організаціях.

Повинна також активно розвиватися співпраця Болгарії та України у складі численних спільних міжурядових комісій з питань економічного та науково-технічного співробітництва, особливо з країнами, з якими створено правову базу співробітництва, метою якої є формування в їх межах робочих груп з туризму. Для реалізації положень укладених міжнародних угод про співробітництво в галузі туризму повинні створюватися міжвідомчі робочі групи з туризму, регулярно проводитися їх засідання з метою аналізу та вирішення поточних проблем двостороннього співробітництва, визначення шляхів активізації туристських обмінів.

Співробітництво у сфері туризму в Болгарії та Україні також відбувається на рівні інтеграційних угруповань. Наведемо основні напрями такого співробітництва:

- розробка спільних концепцій розвитку туризму в регіонах та довготермінових програм розвитку туризму;
- розвиток єдиного інформаційного простору;

- створення централізованих туристичних банків даних, які повинні охоплювати нормативно-правову базу, інформацію про туристські потоки, заклади розміщення туристів, візовий режим для туристських груп, інформацію про діяльність туристичних агентств, транспортну інфраструктуру та приблизну вартість туристичних послуг;
- видання періодичної літератури, що буде популяризувати туристичні напрями країн, що входять до інтеграційного угруповання;
- технічна та технологічна кооперація;
- дослідження ринку;
- стандартизація якості послуг;
- спрощення візових, прикордонних і митних формальностей;
- лібералізація торгівлі туристичними послугами;
- безпека туристів;
- узгодженість законодавчої бази та цінової політики, приведення у відповідність до світових стандартів і сертифікація матеріальної бази та туристичних послуг;
- впровадження навчальних програм і стажувань для спеціалістів туризму;
- оснащення міжнародних транспортних коридорів;
- фінансування міжнародних туристичних проектів;
- створення спільного турпродукту, міжнародних туристичних маршрутів;
- участь єдиним стендом у міжнародних туристичних ярмарках, салонах, біржах, інших рекламно-інформаційних заходах на міжнародному рівні з метою просування спільного туристського продукту.

Невід'ємною складовою інтеграції Болгарії та України до світового ринку туристичних послуг є поглиблення співпраці з іншими міжнародними органами в галузі туризму. Активізується співпраця з Європейським Союзом, Радою Європи, Радою держав Балтійського моря з питань визначення та реалізації світової туристичної політики, включення країн у перспективні програми фінансової та технічної допомоги, а також інвестиційні проекти ЄС у сфері туризму, зокрема, в межах програми TACIS та ін.

Пріоритетним напрямом розвитку співробітництва з ЄС є забезпечення реалізації Угоди про партнерство та співробітництво між Європейським Союзом та Україною 1994 р., Стратегії інтеграції України до ЄС.

Членство в ЄС Болгарії відкрило великі можливості використання організаційно-фінансових механізмів цього органу для підвищення економічної ефективності національної туристичної галузі.

Позитивним аспектом є те, що Україна також прагне до вступу до ЄС. Зважаючи на це, через Спеціальне представництво України при ЄС Держтурадміністрацією (нині Державною службою туризму і курортів) подано заявку щодо включення України у перспективні програми співробітництва у сфері туризму, зокрема щодо фінансової та технічної допомоги, а також інвестиційні проекти ЄС. Це якісно вплинуло б на розбудову туристичної галузі України, сприяло б соціально-економічному та культурному розвитку України. Відбувається гармонізація законодавства України в галузі туризму з директивами та іншими актами ЄС. З метою адаптації законодавства України в галузі туризму до законодавства Європейського Союзу здійснюються офіційні переклади відповідних нормативно-правових актів. Крім того, розбудовується договірно-правова база двостороннього співробітництва з країнами Євросоюзу. На сьогодні укладено вісім міжнародних угод про співробітництво в галузі туризму з державами — членами ЄС, зокрема з Грецією (1996 р.), Естонією (1994 р.), Латвією (2000 р.), Польщею (1994 р.), Словаччиною (2001 р.), Угорщиною (2001 р.), Фінляндією (2000 р.), Литвою (2004 р.), Австрією (2004 р.).

Українська сторона також зацікавлена щодо залучення технічної допомоги Україні з боку ЄС на реалізацію спільних проектів у галузі туризму (проведення досліджень стану туристичної інфраструктури транспортних коридорів (шляхової мережі, туристських потоків тощо) в рамках реалізації Програми розбудови туристичної інфраструктури за напрямками національної мережі міжнародних транспортних коридорів та основних транспортних магістралей у 2004–2010 рр., з подальшим можливим наданням технічної допомоги/грантів з боку ЄС, вироблення відповідних рекомендацій для залучення інвесторів, підготовка методологічних засад і техніко-економічних обґрунтувань спільних проектів з розбудови туристичної інфраструктури вздовж транспортних коридорів).

З метою створення спільного простору європейського туризму, впровадження інноваційної моделі розвитку Болгарії та України як туристичної держави, з огляду на значний туристичний потенціал Болгарії та України та з метою запобі-

гання негативним наслідкам для туристичного співробітництва, співпраця Болгарії та України з країнами — членами ЄС у галузі туризму має базуватися на наступних аспектах:

1. Проведення системної роботи щодо адаптації туристичного законодавства Болгарії та України до відповідних директив і стандартів Євросоюзу, що передбачало б насамперед покращання діяльності щодо захисту прав українських та іноземних споживачів туристичних послуг, наближення до світових стандартів туристичного обслуговування.
2. Лібералізація прикордонних і митних формальностей для туристів, які здійснюють подорожі між Україною та країнами — членами ЄС, що є для України генеруючими туристичними ринками.
3. Сприяння з боку відповідних структур ЄС та країн — членів ЄС Держслужб з туризму і курортів з питань приведення якості туристичних послуг до міжнародних стандартів, гармонізації системи стандартизації та сертифікації підприємств туристичної та курортної сфери, що надають послуги розміщення та харчування в Болгарії, з нормами ЄС.
4. З метою розширення туристичного співробітництва з країнами — членами ЄС, диверсифікації туристичної пропозиції, підвищення конкурентоспроможності українського турпродукту необхідне сприяння з боку Євросоюзу щодо залучення інвестицій до розбудови туристичної та курортної інфраструктури українського туризму, в тому числі транскордонної, а також створення корпоративних турпродуктів (особливо міжнародних маршрутів по транскордонних територіях) та їх ефективного маркетингу на європейському та світовому ринках.
5. Надання фінансової та технічної допомоги з боку ЄС, зокрема, в рамках Індикативної програми TACIS-Україна, TACIS-Болгарія, туристичній та курортній галузі Болгарії та України щодо реалізації пріоритетних проектів розвитку туризму в Болгарії та Україні, у тому числі на регіональному рівні, у галузі сільського зеленого туризму, малого та середнього туристичного бізнесу, транскордонного співробітництва, розбудови інфраструктури туризму впродовж транспортних коридорів, а також інформацій-

но-рекламного забезпечення туристичної діяльності, прикладних досліджень туристичної сфери, популяризації позитивного туристичного іміджу Болгарії та України у світі.

6. Сприяння з боку ЄС створенню системи підготовки та підвищення кваліфікації туристичних кадрів України (через проходження відповідного навчання і стажування у спеціалізованих навчальних закладах країн – членів ЄС).
7. Вдосконалення системи забезпечення фінансування євроінтеграційної діяльності у галузі туризму, передбачивши прийняття бюджетної програми “Забезпечення міжнародної діяльності Державної служби з туризму та курортів”.
8. З метою забезпечення міжвідомчої координації євроінтеграційної діяльності, узгодження її бюджетного фінансування, а також оптимізації механізмів використання міжнародної технічної допомоги створення міжвідомчої Робочої групи з євроінтеграції, передбачивши функціонування підгруп за тематичними напрямками, зокрема туризму.

Безумовною складовою міжнародних зв'язків є розвиток інституційного співробітництва. Через безпосередню участь у діяльності світових і міжнародних структур усіх рівнів практично повинні реалізовуватися договірні відносини, має активізуватися входження України у світовий туристичний простір.

Болгарія та Україна співпрацюють в рамках членства у Всесвітній туристській організації (ВТО). Основними напрямками багатостороннього співробітництва країн – членів Всесвітньої туристської організації є глобальна координація туристичної діяльності, вироблення світової туристичної політики, узгодження статистичної методології [1].

Членство України у Всесвітній туристській організації створило передумови подальшого розвитку національного туризму відповідно до тенденцій світового туристичного ринку із залученням до інформаційної мережі, прогресивних технологій, інвестиційних пропозицій, системи професійної підготовки, наукових досліджень, передових надбань найбільш розвинених туристичних держав світу, відкрило нові можливості налагодження взаємовигідної співпраці з країнами-членами на всіх рівнях – дво-, багатосторонньому та регіональному.

Перспективним напрямком розвитку міжнародного туристичного співробітництва є активне створення в Болгарії недержавних громадських туристичних організацій – асоціацій з різних напрямків туристичної діяльності (турагентства, туроператори, виставкові організації, підприємства готельного господарства, туристичні видання, навчальні заклади та ін.), їх входження у світові об'єднання, міжнародні організації та асоціації різного спрямування. Результатом має стати запровадження міжнародних стандартів якості туристичних послуг, розвиток рекламної діяльності та бізнесових партнерських стосунків.

Для інтеграції регіонів Болгарії у світовий ринок туристичних послуг потрібні цілеспрямовані комплексні дії, що потребують значних коштів. Але деякі заходи слід вживати саме зараз:

- підготовка та розповсюдження базового пакета туристичного ринку регіонів України;
- проведення рекламних кампаній у вітчизняній та зарубіжній пресі, на радіо і телебаченні з метою позиціонування туристичних можливостей регіонів Болгарії;
- активна участь туристичних підприємств регіонів країни у міжнародних туристичних виставках і ярмарках;
- створення й підтримка у межах глобальної світової інформаційної мережі WEB-сайту з постійно поновлюваною інформацією щодо туристичних пропозицій регіонів Болгарії.

З метою забезпечення інтеграції України до світового туристичного ринку, покращання просування національного турпродукту на світовому ринку, проведення широкомасштабної та комплексної реклами туристичного потенціалу, залучення туристів до країни, підвищення іміджу та авторитету України в туристичному світі, її інтеграції в європейське співтовариство, розвитку національної економіки, ефективного використання туристичних ресурсів, створення інфраструктури, включення у світовий інформаційний простір можна виокремити наступні заходи із розширення міжнародного туристичного співробітництва. Передусім потребує вдосконалення договірних та правова база зовнішніх відносин. При укладанні угод міжурядового та міжвідомчого характеру про співробітництво в галузі туризму перевага повинна надаватися встановленню договірних відносин з країнами, які є перспективними туристичними ринками для України, вивченню та впровадженню практики створення нормативно-правової бази туризму, організаційних засад функціонування високорентабельної туристичної індустрії

країн розвинутого туризму, прогресивного досвіду державного регулювання та стимулювання галузі. Окрім укладання та реалізації договорів щодо безвізових пересувань туристів, збільшенню обсягів туристських обмінів сприяло б запровадження гнучкої візової політики, спрощення консульських формальностей щодо надання в'їзних віз в Україну, зниження вартості віз для країн, що є головними генеруючими туристичними ринками. Важливим кроком для збільшення туристських потоків у державах колишнього СРСР може стати запровадження єдиної туристичної візи для в'їзду до країн СНД, що сприяло б відродженню спільного турпродукту – так званих туристичних “трикутників” і наскрізних маршрутів по цих країнах, що користувалися б попитом і відповідали б міжнародним стандартам. Успіх таких продуктів полягає в їх “безшовності”, тобто у відсутності обмежувальних розділювальних формальностей (візових, прикордонних, митних та ін.); це стосується, наприклад, такого популярного турпродукту, як “трикутник” Москва – Київ – Санкт-Петербург.

Болгарському та українському уряду слід також активізувати співробітництво у складі спільних міжурядових комісій з питань економічного та науково-технічного співробітництва, особливо з країнами, з якими створена правова база про співробітництво, формування в їх складі робочих груп з туризму з метою аналізу та вирішення поточних проблем двостороннього співробітництва, визначення шляхів збільшення обсягів туристських обмінів.

Через інформаційну насиченість туристичних послуг значну увагу слід приділити розвитку інформаційно-рекламній та виставковій діяльності, організації міжнародних і регіональних туристичних салонів, ярмарків, бірж в Болгарії та Україні, зокрема в основних туристичних центрах: Міжнародного туристичного салону “Україна” в Києві, Міжнародної туристичної ярмарки “Крим. Курорти. Туризм” в Ялті, Міжнародної туристичної ярмарки-виставки “Чорноморська Одисея. Туризм. Відпочинок. Здоров'я” в Одесі, Міжнародного туристичного салону в Харкові, Міжнародної туристичної виставки “ТурЕкспо” у Львові. При цьому державна політика в галузі туризму повинна містити заходи забезпечення планомірної та систематичної участі українських туристичних підприємств у зарубіжних міжнародних виставках “ІТВ” в Берліні, “WTM” в Лондоні, “Fotur” в Мадриді, “MITT” в Москві, “EXPO” в Ганновері.

Слід підкреслити, що розвиток туристичної галузі Болгарії не є лише загальнодержавною справою. Місцеві та регіональні органи влади мають виявляти більше ініціативи у сфері ефективного використання туристичного потенціалу, забезпечити саморозвиток туристичної галузі, усвідомлюючи важливість розширення міжнародних зв'язків, розбудови міжнародної договірної бази. Зарубіжний досвід свідчить про неухильну децентралізацію, підвищення ролі місцевих органів влади у розвитку туристичних регіонів багатьох країн, а також про перспективність транскордонного співробітництва у галузі туризму. Перспективність транскордонного туристичного співробітництва пояснюється тим фактом, що прикордонні території здебільшого мають значну кількість туристично-рекреаційних ресурсів і культурно-історичних пам'яток, пов'язаних із спільним історичним минулим. Реалізація транскордонних проектів у сфері туризму та рекреації на західному кордоні дає можливість залучити кошти зі структурних фондів Європейського Союзу [1].

Стратегічною метою розвитку туристичного співробітництва Болгарії та України в рамках зазначених міжнародних регіональних органів є забезпечення національних інтересів у глобалізаційних та інтеграційних процесах європейського туристичного ринку через участь у створенні єдиного туристичного простору Євросоюзу як зони вільної торгівлі турпослугами та свободи туристського руху, ефективне використання туристично-рекреаційного потенціалу для інтенсифікації туристських потоків, розробку спільного конкурентоспроможного туристичного продукту країн-учасниць, насамперед міжнародних туристичних маршрутів, таких як “Туризм по Шовковому шляху”, а також по рекреаційних зонах Чорноморського узбережжя, річок Дунай та Дніпро, спільне просування турпродукту на міжнародному ринку з метою збільшення обсягів туристських обмінів, підвищення економічної ефективності туризму як передумови соціально-економічного розвитку країн.

Таким чином, Болгарії та Україні як країнам із значними туристичними можливостями слід розробити і впровадити ефективну стратегію, яка повинна ґрунтуватися на покращанні та диверсифікації туристського продукту, розвивати регіональний туристський маркетинговий продукт для світового ринку, посилити кооперацію між туроператорами і турагентами з інших країн, що приведе до формування конкурентоспроможного національного турпродукту.



Література

1. Розвиток україно-польського транскордонного співробітництва у сфері туризму. — http://www.niss.gov.ua/Monitor/may/9_2.htm

2. Asher F. Tourism: Transnational Corporations and Cultural Identities / UNESCO. — Paris. — 104 p.

Болгарія та Україна належать до країн, що володіють великими можливостями й перспективами у галузі туризму. Спільна стратегія в цій сфері, заснована на кооперації туристичних установ двох країн, значно підвищить їх конкурентоспроможність на туристичному ринку.

Болгария и Украина относятся к странам, обладающим большими возможностями и перспективами в области туризма. Совместная стратегия в этой области, основанная на кооперации туристических учреждений этих двух стран, значительно повысит их конкурентоспособность на туристическом рынке.

Bulgaria and Ukraine are the countries which possess the big possibilities and prospects in the field of tourism. Joint strategy in this area, based on cooperation of tourist establishments of these two countries, will considerably raise their competitiveness in the tourist market.

Надійшла 27 червня 2009 р.

ПРОБЛЕМИ МЕХАНІЗМУ БАНКРУТСТВА І СУЧАСНІ ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 3(22), с. 77–80

Досліджується проблема банкрутства підприємств в Україні. Даються рекомендації щодо вдосконалення відповідної законодавчої бази виходячи з ефективного світового досвіду.

До недавнього часу для більшості суб'єктів господарювання процеси банкрутства були мало відомі. Лише в період реформування економіки (після ліквідації планового розподілу використання грошових ресурсів) відчутними стали такі економічні явища, як нерентабельність, неплатоспроможність підприємств. Характерними ознаками фінансової кризи підприємства є скорочення попиту на його продукцію, внаслідок чого знижуються обсяги виробництва; зростання заборгованості постачальникам, держбюджету та банкам; затримки з виплатою заробітної плати працівникам. Кількість таких підприємств в економіці України неухильно зростає. Причому тенденції банкрутства поширюються не лише на окремих суб'єктів господарювання, а й на цілі галузі економіки (наприклад, сільське господарство, яке вже впродовж багатьох років перебуває у глибокій фінансовій кризі і де понад 85 % господарюючих суб'єктів закінчують свою діяльність щорічно із збитками; у промисловості збитковим є кожне друге підприємство).

Незважаючи на прогресивний характер існуючого механізму щодо визначення суб'єкта банкрутом, він все ж таки не позбавлений недоліків, які і були виявлені практикою його застосування. Загалом Закон України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" [1] списаний з аналогічних актів деяких країн Європи (Франція, Польща та ін.) та США. Якщо вдатися до західного досвіду, то нагадаємо, що з 1978 р. в США діє типово продебіторська система законодавства, яка дозволяє зберігати колишню адміністрацію й проводити реорганіза-

цію в інтересах старої команди менеджерів. Водночас у Великобританії підходи навпаки прокредиторські.

Вітчизняні законодавці, очевидно, прагнули знайти "золоту середину" виходячи з необхідності збереження бізнесу боржника, адже у проборжниковій системі (як у Франції та США) відновленням платоспроможності боржника завершується лише 7–10 % справ про банкрутство [4]. Водночас англійці з жорсткою прокредиторською системою зберігають бізнес у 50 % випадків, діючи при цьому дуже оперативно: усувають колишню адміністрацію, суд призначає зовнішнього керуючого, головне завдання якого — знайти покупця і швидко продати активи. Після продажу бізнес і робочі місця зберігаються, фірма працює, хоч власник і змінюється на більш ефективного. Наш закон з цієї точки зору виглядає досить еkleктично, оскільки, з одного боку, спрямований на відновлення платоспроможності, а з іншого — досить тривалий час дозволяє вживати ці заходи старою командою управлінців, хоч і під певним контролем. Проте чи можна сподіватися, що старий менеджмент, який, власне, і довів підприємство до кризового стану (банкрутства), спроможеться цю ситуацію покращити? Досить сумнівно. Адже досудова інстанція не передбачає відсторонення керівництва підприємства-боржника і є системою заходів щодо відновлення платоспроможності боржника, які може вживати власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника, інвестор, з метою запобігання банкрутству боржника шляхом реорганізаційних, організаційно-господарських, управлінських, ін-

вестиційних, технічних, фінансово-економічних, правових заходів відповідно до законодавства до початку порушення провадження у справі про банкрутство. Таким чином, кредитори втягуються у “переговорний процес” стосовно своїх вимог, який може носити навмисно затягнутий характер. Введення до Закону процедури “мирова угода” та закріплення можливості її укладання на будь-якій стадії провадження у справі про банкрутство також свідчать про зазначену сутність Закону, але використання цього правового інституту є цілком виправданим [3].

З огляду на цю проблему доцільним було передбачити у цьому Законі більш широкі можливості для усунення керівництва боржника, окреслити перелік ситуацій, в яких його усунення є безспірним (наприклад, якщо кризовий стан підприємства є наслідком зловживань, безгосподарності та безпосередньої недобросовісності вищого управлінського апарату, а не зумовлений, наприклад, незадовільною платіжною дисципліною його контрагентів).

Виходячи з тлумачення ст. 1 та 14 Закону стосовно поняття “офіційний друкований орган” [1] можна дійти висновку, що для оголошення про порушення справи про банкрутство достатньо подати інформацію до друкованого видання відповідної обласної ради за місцезнаходженням боржника. А це значно обмежує можливості кредиторів у відстеженні таких публікацій і своєчасному звертанні до арбітражного суду. Тому перелік офіційних друкованих органів необхідно обмежити виданнями “Голос України” та “Урядовий кур’єр” і вилучити видання відповідної обласної ради за місцезнаходженням боржника. До речі, таке вирішення проблеми закріплене у проекті Закону “Про внесення змін до Закону України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”.

Не позбавлений недоліків і принципово новий вид підприємницької діяльності для України (на відміну, наприклад, від Росії, де арбітражні керуючі працюють з 1 березня 1998 р. — дати вступу в силу російського закону “Про неспроможність (банкрутство)”) — інститут арбітражних керуючих. Арбітражний керуючий стає ключовою фігурою у вирішенні подальшої долі потенційного банкрута. За визначенням Закону арбітражним керуючим може бути призначено лише ліцензованого фахівця. Кількість (а також якість підготовки) ліцензованих арбітражних керуючих, без яких практично неможливе здійснення процедур, передбачених Законом, поки що далеко неадек-

ватна потребі в них. Унаслідок цього швидкість та масштаб змін, які передбачені новим механізмом, є досить низькими [2].

Цілком недостатнім виглядає і захист особи арбітражного керуючого, життя та здоров’я якого, за Законом, лише можуть бути застраховані за рахунок коштів кредиторів згідно із законодавством, а ризик здійснення такого роду діяльності є надзвичайно великим (процеси банкрутства охоплюють приватизацію та реструктуризацію підприємств і досить часто пов’язані з діями кримінальних структур). У польській практиці, де також діють арбітражні керуючі (синдики), питання власної безпеки вирішуються ними самостійно — їм доводиться витратитися не тільки на помічників, а й на охорону. Тому оплата праці синдиків у Польщі є відповідно високою. У нас Закон обмежує оплату праці арбітражного керуючого середньою за останній рік перед початком процедури зарплатою директора, та й її може не бути. Основним заохоченням роботи керуючого є разова винагорода, яка становить певний відсоток від суми повернення боргів. У Росії початково така винагорода була законодавчо обмежена 5 %, але працювати на таких умовах практично ніхто не погоджувався. Обмеження довелося зняти, у результаті ціна послуг одразу підвищилася до 15–25 %. Неврегульованим залишається також питання: як на практиці зацікавлені у банкрутстві особи зможуть оплачувати послуги арбітражного керуючого за відсутності (чи недостатності) у банкрута майна. Нехтування ж з боку Закону матеріальних потреб та необхідності високого рівня захисту арбітражного керуючого лише підвищує ймовірність корупції, використання останнім механізмів банкрутства для досягнення особистих корисливих цілей.

Незважаючи на те, що чинним Законом створені сприятливі умови для проведення санації підприємств-банкрутів, на сьогодні така процедура не дістала широкого поширення. Однією з головних причин цього є те, що грошей на неї ніхто зазвичай не дає. Кредитори, як правило, прагнуть повернути свої борги, а боржники — бодай частково віддати борги. Єдиним виходом тут може слугувати реструктуризація підприємства, коли деякі активи розпродуються, а виторг спрямовується на потреби санації. Але й тут існує певна проблема: застарілі основні фонди (а це є характерним для переважної більшості українських підприємств), як правило, не є ліквідним майном. Частковим виходом з цієї проблеми могла б стати застава або продаж нерухомості, а головне — зем-

лі. Але сьогодні на заваді цьому стоїть політика місцевих адміністрацій та несформованість ринку землі в Україні.

Отже, кредитори та інвестори поки що не зацікавлені у проведенні процедури відновлення платоспроможності свого боржника. Для державних підприємств ще одним джерелом коштів на проведення санації є фінансування з держбюджету. Причому в цьому випадку витрати на санацію повинні бути прописані в законі про державний бюджет на відповідний рік. При існуючому стані справ уряд навряд чи може дозволити собі витратити на ці заходи великі кошти.

Не тільки не вирішила, а й навіть деякою мірою поглибила проблеми банкрутства держпідприємств постанова “Про порядок проведення досудової санації держпідприємств”, затверджена Кабінетом Міністрів України від 17 березня 2000 р. В цілому вона лише формально носить продебіторський характер і не передбачає вагомих важелів для реального відновлення платоспроможності боржників-держпідприємств, хоча перелік заходів, які можуть вживатися з метою відновлення платоспроможності боржника, розширений. У цей перелік на сьогодні входять реструктуризація підприємства, перепрофілювання виробництва, закриття нерентабельних виробництв, відчуження основних фондів, передання майна в оренду, відстрочення платежів, переоформлення короткострокових кредитів у довгострокові, скорочення персоналу. Якщо відкинути деяку термінологічну плутанину (перепрофілювання і закриття нерентабельних виробництв, наприклад, входять у поняття “реструктуризація”), то справді свобода маневрів для керівників санації збільшена. У переліку навіть передбачено можливість скорочення працівників, про що шість років потому не можна було навіть уявити. Водночас наявну раніше норму про обов’язкове врахування соціальних наслідків закриття (перепрофілювання) того чи іншого підприємства скасовано. У цьому значенні ця постанова носить виражену антисоціальну спрямованість, адже одночасно не вводить жодних захисних механізмів для скорочених працівників [5].

Головний недолік постанови — повна невизначеність прав кредитора державного підприємства. Так, він може виходити з ініціативою щодо проведення санації боржника, може брати участь у розробленні плану санації, але на цьому перелік прав кредитора закінчується. Водночас повноваження держоргану, який, за визначенням, відстоює інтереси боржника, доволі широкі.

Розорення підприємства завжди є трагедією і для його керівництва, і для тих, хто вклав у нього кошти, і для тих, хто на ньому працює. Механізм банкрутства покликаний пом’якшити негативні наслідки провалу для всіх, зводячи їх до мінімуму. Це може бути досягнуто, зокрема, за рахунок використання страхування ризиків неповернення витрат, створення гарантійних фондів. Для своєчасності розрахунків із звільненими працівниками може створюватися гарантійний фонд, який утримуватиметься із відповідних внесків всіх підприємств. Арбітражний керуючий отримує кредит у цьому фонді і виплачує звільненим вихідну допомогу, а після продажу майна повертає кошти до фонду із низькими відсотками. Ефективність використання таких механізмів підтверджена закордонною практикою (Польщею, Словаччиною, Угорщиною та ін.) — вона дозволяє уникнути соціальних вибухів, спричинених банкрутством.

Світова практика показала, що ефективність застосування механізму банкрутства за умови наявності всього необхідного “інструментарію” є високою. Проте та ж практика виробила низку вимог, без виконання яких ця процедура перетворюється з оздоровчої в каральну. Серед них можна виокремити такі, як достатньо розвинена економіка, більш-менш стабільна фінансова ситуація, наявність відповідної правової бази, грамотна інвестиційна політика і наявність самих інвесторів, напрацьована система оздоровчих та антикризових заходів, пристосованих саме до економіки даної країни, наявність висококваліфікованого штату антикризових керуючих. Особливо важливим є використання даного інституту в комплексі з іншими засобами: інвестиціями, державним регулюванням і підтримкою.



Література

1. Закон України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” // ВВР України. — 1992. — № 31. — Ст. 440.
2. Прилипко Ю. Тенденції у фінансовому стані підприємств (підсумки 1999 року) // Цінні папери України. — 2006. — № 29. — С. 12.
3. Сидорук С. Банкрутом можеш ти не бути... // Галицькі контракти. — 2000. — № 22. — С. 10–12.
4. Стороннім В. З банкрутством щось не так, як мало бути... // Бухгалтерія. — 2001. — №12 (427). — С. 8.
5. Третяк О. Про проблему банкрутства підприємств // Економіка України. — 2006. — № 2. — С. 46–49.

Застосування механізму банкрутства є ефективним при виконанні низки вимог, без виконання яких ця процедура перетворюється з оздоровчої в каральну. Процедуру банкрутства важливо задіяти в сукупності з іншими економічними засобами.

Применение механизма банкротства является эффективным при выполнении ряда требований, без выполнения которых эта процедура превращается из оздоровительной в карательную. Процедуру банкротства важно задействовать в совокупности с другими экономическими средствами.

Application of the mechanism of bankruptcy is effective at performance of some requirements without which it turns from improving in retaliatory. Procedure of bankruptcy is important for involving in aggregate with other economic methods.

Надійшла 8 червня 2009 р.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 3(22), с. 81–89

Досліджуються актуальні питання соціальної економіки, описуються її основні моделі, інструменти й критерії ефективності її регулювання державою.

Прагнення будь-якої держави до розвитку обумовлює необхідність створення умов безпеки, накопичення національного багатства та надання можливостей людям на гідне життя і працю у сполученні з наявністю вибору. Взаємодія та взаємозв'язок цих складових розкриваються в системі державної політики через підсистеми національної безпеки, економічної та соціальної політики. Однак головним цільовим орієнтиром у цих підсистемах залишається людина з її потребами та інтересами, які зводяться до рангу національних інтересів, стають базою для формування пріоритетів соціальної політики та обумовлюють підпорядкованість здобутків економічної політики позитивним зрушенням у соціальній сфері.

Ринкові умови господарювання чинять наявні перешкоди для реалізації цих настанов, а державне регулювання економічними та соціальними процесами повинно задіяти всі можливі важелі для сталого функціонування ефективної економічної системи, яка буде здатна перетворити соціальні орієнтири в реальну модель розвитку.

В Україні система державного регулювання має певні здобутки у визначеному напрямку. Соціальна орієнтація економіки в Україні є конституційною нормою і законодавчо визначеним пріоритетним національним інтересом одночасно в економічній і соціальній сферах. У Зверненні Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 р." однією із стратегічних проблем формування соціально орієнтованої держави визначено "...формування ефективної економічної системи..., здатної реалізувати інноваційну соціально орієнтовану модель розвитку" [17, 45], там же наголо-

шено, що вже "фактично ...ми сформували модель соціально орієнтованої економіки і забезпечили її практичне функціонування" [17, 13].

Але практика державного управління постійно розгортається поряд із проблемою нечіткої теоретичної постановки та термінологічної визначеності щодо процесів, які підпорядковують або формують умови збалансованого економічного та соціального розвитку з першочерговістю досягнення соціальних цілей. Це простежується через множинність використання понять "соціальна орієнтація економіки", "соціально орієнтована економіка", "соціальна ринкова економіка", "соціальна економіка", "соціальна держава", "держава із соціально орієнтованою економікою", "соціалізація економіки" та ін. Тривають дискусії з визначення та впорядкування цих категорій. Найбільш поширеним є поняття "соціальна орієнтація економіки", яке найбільш часто вживається. Але у різних авторів воно змістовно значно відрізняється, оскільки вони по-різному трактують сутність "соціальної орієнтації економіки".

Теоретичні узагальнення свідчать, що поняття "соціальна економіка" найчастіше трактується як наука про соціально-економічний устрій, теорія побудови якого була підтверджена практикою цивілізованих країн світу, це наука про сучасне цивілізоване громадянське суспільство. В Єременко у своїй монографії "Соціальна економіка" дійшов висновку, що "соціально економіку можна віднести до тієї галузі гуманітарних знань, яка вивчає соціально-економічні процеси в суспільстві в їх єдності та взаємозумовленості". Автор розглядає "соціально економіку" в аспекті історії економічної думки, політичної економії, еконо-

мічної теорії в цілому. А підсумком автора є короткий висновок, що “соціальна економіка — це економіка соціальна”. Інші дослідники акцентують увагу на економічних відносинах соціальної економіки. Так, російський дослідник Г. Слезингер соціальну економіку визначив як дисципліну, що розглядає проблеми теорії та методології “економіки зростання добробуту людей у системному взаємозв’язку із використанням їхнього потенціалу для сталого розвитку економіки і соціальної сфери” [20]. А ВАК України до “соціальної економіки”, як складової спеціальності, яка введена до переліку спеціальностей наукових працівників, відносить вивчення питань взаємодії людини і суспільства та конкретних форм і типів соціально-економічної організації суспільного устрою.

За історичною послідовністю визначенню “соціальна орієнтація економіки” передувало “соціально орієнтована ринкова економіка”, або “соціально орієнтоване ринкове господарство”. Модель соціально орієнтованого ринкового господарства, яку запропонував відомий український економіст М. І. Туган-Барановський у своїй праці “Современный социализм в своем историческом развитии” [21, 205], визначалася такими ознаками: досягнення пропорційності суспільного виробництва; забезпечення робітникам стабільного доходу; співвідношення ціни і суспільного продукту — купівля і продаж тільки за ринковими цінами. М. Туган-Барановський прагнув до пошуку найбільш досконалої соціалістичної організації суспільства, і синтез його ідей простежується у концепціях сучасних соціально орієнтованих господарств, але його модель працювала тільки в умовах класичного соціалізму.

Поняття “соціальне ринкове господарство”, за А. Мюллер-Армаком, визначалось як цільова спрямованість розвитку економіки країни, що вирішує важливе політичне завдання — забезпечує підтримку та ухвалення цієї моделі економіки значною більшістю населення і є методом соціально-економічної політики, який поєднує у собі принцип свободи ринку з принципом соціального вирівнювання [27]. Привертає увагу його висновок, що ринкове господарство може бути ефективним тільки за умови взаємопов’язаної з ним сильної соціальної політики. Одночасно він підкреслює, що не можна недооцінювати економічну складову державної політики, адже сильна соціальна політика забезпечується лише на основі ефективного розвитку ринкових процесів. А соціальна політика стає однією з передумов ефективного конкурентного ринку, оскільки доповнює його необхідними

елементами, потрібними для його ефективного функціонування. Ці наукові узагальнення визначають напрями державного регулювання соціально-економічної сфери.

Серед наукових публікацій цієї спрямованості вживання словосполучення “соціально орієнтована ринкова економіка” стало поступатися за частотою використання поняттю “соціально орієнтована економіка”. Це не випадково, адже зміст поняття “соціально орієнтована ринкова економіка” обмежує сферу поширення тільки умовами ринку. Тому для більш поширених форм господарювання доцільним є вживання термінів “соціально орієнтована економіка” і “соціальна орієнтація економіки”. Саме таке визначення ширше і більш точно відбиває сучасні соціально-економічні процеси у багатьох країнах, зокрема в умовах України, де ринкова економіка проходить стадію становлення або є значно деформованою. Тобто прагнення до поширення змісту державної політики в різних умовах господарювання, які не мають ринкових характеристик або мають їх обмежено, обумовлюють використання терміна “соціально орієнтована економіка”. Одночасно таке поняття застосовується з іншим більш оптимістичним змістом, який визначає найвищий ступінь розвитку ринкової економіки, яка має потужне соціальне спрямування. Це підтверджується тезами російських науковців: “соціально орієнтовану економіку можна визначити, — на думку Ю. Рубіна, Т. Юрьєвої, — як особливу, *найрозвиненішу форму ринкової економіки*, в якій ринкова свобода господарювання поєднується з принципом соціального вирівнювання, соціальним прогресом” [19, 195]; соціально орієнтована економіка — *вища стадія розвитку ринкової економіки*, в якій ринкові методи господарювання поєднуються з державним регулюванням економіки, її соціальною спрямованістю [22]; соціально орієнтована економіка — *особлива форма ринкового господарювання*, свідомо спрямована державою і суспільством на вирішення певних соціальних завдань [4, 7]. Одночасно представники російських науковців значний акцент у формуванні соціально орієнтованої економіки роблять на всебічному розвитку людини, її добробуту та активності з накопиченням середнього класу, а також на попередженні та мінімізації соціальних ризиків, створенні умов соціальної стабільності суспільства. Так, А. Бузгалін соціально орієнтовану економіку бачить як “економічну систему, в якій виробничі відносини та механізм господарювання забезпечують практичне підпорядкування відтворюваль-

них процесів завданням розвитку особистості, подоланню відчуження людини від суспільства, праці та її продукту, засобів виробництва” [3, 157]. І. Діскін підкреслює, що “в рамках соціально орієнтованої економіки складається розвинена система соціальних програм, спрямованих на блокування соціальних конфліктів, підтримання прийняттого рівня соціальної диференціації, забезпечення соціальних гарантій для незахищених прошарків і груп населення” [10]. Такий підхід привертає увагу щодо подальшого державного регулювання соціальних конфліктів та здійснення заходів щодо їх попередження.

Українські науковці та фахівці також плідно працюють над теоретичними основами і практичними рекомендаціями щодо визначення та запровадження в систему управління соціальної орієнтації економіки. Адже розробка для України сучасної моделі соціально орієнтованої економіки, яка забезпечить її дієздатність, можливість адекватно реагувати на зовнішні і внутрішні загрози, сприятиме вдосконаленню соціально-економічних процесів та відповідає національним інтересам держави. В економічній енциклопедії зміст аналізованого поняття характеризується соціалістичними особливостями з охопленням ринкових аспектів. Так, С. Мочерний вважає, що “соціально орієнтованою економікою є народна економіка, що означає розвиток економіки в інтересах народу, та її модернізація — спосіб підвищення життєвого стандарту, передбачає використання всіх типів і форм власності, всебічний соціальний захист населення й національне демократичне економічне планування” [12, 388].

Сучасний економічний словник *соціально орієнтовану економіку* визначає як економіку, функціонування якої покликано передусім задовольняти потреби людини, родини у матеріальних і духовних благах [12, 463]. Це поняття є неповним, бо містить тільки орієнтований соціальний напрямок без характеристики умов його досягнення і важелів державного регулювання, а також звучує об’єкт поширення на людину та родину і не враховує суспільство і державу.

Львівські науковці також мають особисті обґрунтування щодо сутності соціальної орієнтації економіки. М. Долішній вважає, що така економіка повинна бути спрямована на розвиток людини, на задоволення її потреб, що ця економіка функціонує для людини, а не навпаки, що вдосконалення соціального середовища є пріоритетом державної політики. На думку автора, метою сучасного етапу формування соціальної

орієнтації економіки є перетворення державного забезпечення в систему “створення можливостей”, тобто залучення ринкових механізмів суспільного перерозподілу через зміцнення позицій середнього класу як найбільш активного внутрішнього економічного інвестора соціальної сфери. У монографії “Регіональна політика на рубежі XX–XXI століть: нові пріоритети” М. Долішній зазначає, що формування середнього класу є важливою складовою при забезпеченні соціальної орієнтації економіки, що передбачає регулювання збалансованості та створення сприятливих умов у цілому для якісної життєдіяльності населення. Ствердження щодо “створення можливостей” і сприятливих умов є недостатнім, воно може бути доповнено потребами щодо підвищення соціальної та економічної активності, а також здійсненням процесів самореалізації і самоорганізації.

У монографії В. Гейця, Б. Кваснюка, М. Зверякова “Трансформація моделі економіки України: ідеологія, протиріччя, перспективи” при розкритті сутності соціальної орієнтації економіки підкреслено значущість та цінність людського капіталу. Вони визначають, що *соціальна орієнтація економіки* є “...достатньо високим рівнем економіки, коли людські якості, інтелект, здібності перетворюються на визначальні фактори виробництва. Соціальна орієнтація економіки стає економічним імперативом. І лише на цій основі починають розвиватися соціальні програми, спрямовані на розширене відтворення людини не лише як фактора виробництва, а як самоцінності” [13, 449]. На думку цих авторів, через систему державного регулювання повинно прискорюватись “формування значного прошарку із середньозабезпечених громадян”, ... “економічно активного населення, від діяльності якого залежать перспективи економічного розвитку в цілому” [5].

Проблеми соціальної орієнтації економіки, теоретичне та науково-методичне їх обґрунтування та розв’язання є значним здобутком дніпропетровських учених і фахівців, які створили наукову школу, що вирізняється за оригінальністю й новизною вирішення проблеми. Представниками цієї школи є Н. М. Деева, Л. М. Тимошенко, В. О. Гришкін та ін.

Так, безпека існування, умови розвитку та активна самореалізація людини простежуються при визначенні Н. Деевою поняття “соціальна орієнтація економіки”. Вона вважає, що це економічна система, яка повністю гарантує громадянам можливість різного соціально-економічного статусу споживання матеріальних і духовних благ у межах

прожиткового мінімуму, створення стабільних умов нарощування життєвого рівня населення шляхом самореалізації особистісного потенціалу на основі ринкових механізмів [9]. Гарантування споживання благ у межах прожиткового мінімуму — це найнижче зобов'язання держави, а створення умов для підвищення рівня життя та включення ринкових механізмів до цього визначають потребу державного регулювання цих процесів.

Комплексне наукове дослідження з питань соціалізації економіки провів В. Гришкін у монографії “Соціалізація економіки України: теорія, методологія, перспективи”, в якій визначено, що “один із принципів соціалізації економіки полягає в тому, що розміри сфери соціального забезпечення в міру зростання суспільного багатства і добробуту громадян не розширюються, а навпаки, звужуються”. На його думку, при “переведенні економіки на соціально орієнтований шлях розвитку і прискоренні на цій основі соціальної динаміки... нагальною постає проблема залучення усіх соціально-економічних інститутів”. В. Гришкін зазначає, що “у соціально орієнтованій економіці має набувати дієвості механізм компенсаторного типу, спрямований на усунення пасивності та підтримання соціально-трудої активності населення. Соціалізація господарського механізму є надзвичайно важливим процесом соціальної спрямованості економіки..., тому що система господарського механізму загалом має бути орієнтованою на розвиток соціального потенціалу економіки, тобто всього того, що пов'язано з формуванням здібностей членів суспільства де самозабезпечення добробуту...”. І це є закономірним, оскільки в соціальній структурі відбуваються позитивні зміни, через що зростає кількість середнього класу, який не потребує державної допомоги.

Таким чином, теоретичні та науково-практичні засади послідовної розробки проблем соціальної орієнтації економіки визначили потребу здійснення систематичних дій щодо її реалізації. Саме *соціалізація економіки* є процесом, що забезпечує соціальну орієнтацію економіки. Економіка стає соціально орієнтованою у процесі її еволюційного розвитку, реалізації певних передумов соціалізації держави [7].

Неможливо не погодитись з думкою, що соціалізація економіки — одна з ключових складових світового процесу, що виявляється в соціальній переорієнтації виробництва, гуманізації праці і життя людей, у пом'якшенні соціальної диференціації і зростанні значення соціальної сфери, деперсоніфікації власності та інших явищах і

процесах [11, 140]. Соціалізація економіки, з методологічної точки зору, припускає на практиці жорстку детермінованість соціально-економічних процесів та їх орієнтацію на реалізацію певних змістовних цінностей і може позначати кінцевий стан економічної системи [7, 17].

Форма господарювання, яка характеризується соціальною орієнтацією економіки, і процеси, які задіяні для її функціонування щодо соціалізації економіки, реалізуються в певних соціально-економічних системах, але найкраще виявляються у країнах з розвинутою економікою, де можливості досягнення соціальних цілей при наявності високого економічного потенціалу обумовлені ефективністю державного регулювання соціальними процесами та рівнем розвиненості громадянського суспільства. Але країни з перехідною економікою при наявності об'єктивних обмежень до соціалізації економіки повинні формувати державні стратегії з урахуванням поступового та поетапного досягнення соціальної орієнтації економіки.

Соціальна орієнтація економіки України буде постійно стикатися зі значними перешкодами відносно її досягнення при відсутності дій щодо розбудови соціальної держави. Необхідно забезпечити реалізацію конституційних положень, в яких Україна визначила себе соціальною державою.

При формуванні концептуальних засад соціальної держави забезпечення соціальної орієнтації економіки повинно визначатись в колі її головних принципів, завдань, пріоритетних напрямів, критеріїв досягнення та механізмів реалізації. Поширення сфери впливу соціальної держави сильніше, ніж економічної та соціальної сфери, які є головними об'єктами регулювання в процесі соціалізації економіки.

В. Куценко, В. Удовиченко, Я. Остафійчук у своїй монографії “Соціальна держава: проблеми теорії, методології, практики” формування та розвитку соціально орієнтованої економіки визначили “як першооснову побудови соціальної держави”. На їхню думку, соціальна держава характеризується розвинутою соціально орієнтованою ринковою економікою; достатнім рівнем доходів громадян; наявністю потужного середнього класу; соціальним забезпеченням, існуванням законодавчо закріпленого гідного прожиткового мінімуму; реалізацією державної політики зайнятості та охорони прав працівників; підтримкою слабозахисених верств населення; загальнодоступною освітою, охороною здоров'я та ін. [15, 18]. Значна кількість визначених характеристик соціальної держави, серед яких є наявність соціальної орієн-

тації економіки, одночасно визначає і ступінь її розвиненості.

Таким чином, необхідність одночасного розв'язання проблем становлення та зміцнення соціальної орієнтації економіки і розбудови соціальної держави вимагають цілеспрямованих управлінських дій щодо їх координації на підставі теоретичного обґрунтування напрямів державного регулювання в цій сфері. Підставу для цього дає аналіз переваг і недоліків країн з різними моделями розвитку. Систематизація переваг, які мають країни із соціально орієнтованою економікою та які використовуються як важелі державного регулювання, зводиться до такого: наявність соціальних систем (інститутів) саморегулювання, механізмів корекції і реагування на непередбачені обставини і прорахунки; одночасний вплив соціальних структур управління економікою “зверху” і “знизу”, попередні прорахунки при впровадженні політичних, економічних і адміністративних управлінських рішень; комбінація різних економічних і соціальних форм, методів, засобів і принципів їх реалізації, їх гнучкість і перехід від однієї форми до іншої. Умови ефективного функціонування соціальної орієнтації економіки потребують постійного регулювання, прорахунків, пошуку оптимальних рішень.

Для оцінювання можливостей застосування важелів державного регулювання соціальної орієнтації економіки важливо здійснити аналіз альтернативних державних моделей взаємодії економіки і соціального сектора: ліберальної і соціал-демократичної.

Ліберальна модель характеризується тим, що попит визначає обсяг і структуру діяльності соціального сектора. Ця модель виходить з настанов, що соціальний суб'єкт повинен реалізувати свої здібності і можливості, а також визначати свої повсякденні і перспективні соціально-економічні потреби та інтереси. Ця модель застосовувалася на Заході в період становлення ринкової економіки [10]. При переході до ринкової системи господарювання стає необхідним врахування досвіду ліберальної моделі, в якій припускається, що економічна свобода індивіда повинна бути доповнена його політичною свободою і рівністю стартових можливостей. Це досягається лише при певному державному регулюванні економічної і соціальної політики [1, 43]. Основними характеристиками ліберальної моделі є чітке визначення пріоритетів соціальної політики; диференціація соціальної політики держави відносно різних верств населення; коректне визначення категорій

одержувачів соціальної допомоги; доведення до одержувачів соціальної допомоги фінансових ресурсів у повному обсязі; визначення і розмежування повноважень в реалізації соціальної політики між всіма рівнями бюджетної системи. Одна з основних рис ліберальної моделі соціальної політики — існування і державних, і приватних установ соціальної діяльності.

При соціал-демократичній моделі розвитку обсяг і структура витрат визначаються не економічними, а передусім ідеологічними міркуваннями; ця модель виходить з можливості держави найкращим чином визначати інтереси і потреби населення, регулювати і раціоналізувати потреби населення в соціальній сфері, що спричинює тим самим соціальний розвиток і прискорене вирішення ключових проблем соціально-економічного розвитку. Соціал-демократична модель використовується насамперед у країнах, які мають гострий дефіцит ресурсів для вирішення проблем економічного розвитку — у країнах, що розвиваються, і соціалістичних країнах [10]. На думку В. Гордіна, соціалістична система господарювання характеризується більшою мірою рисами патерналізму, що означає “всебічну відповідальність держави за соціально-економічне становище” [7, 18]. Хоча патерналізм певною мірою суперечить економічній і соціальній свободі окремої особи загальною доступністю мінімуму соціальних послуг, він породжує відчуття соціальної захищеності, стабільності, особистого благополуччя громадян. Це сприяє, у свою чергу, лояльності населення до патерналістських відносин. Головна проблема патерналістської моделі економіки — недостатнє фінансування соціальної сфери внаслідок непомірних зобов'язань держави. Неможливість створення альтернативних соціальних служб приводить до утримання громадян і відсутності ініціативності при вирішенні соціальних проблем [1]. Ця модель довела свою неефективність при регулюванні сучасних соціальних процесів у суспільстві. Водночас недоцільність її застосування визначається низкою об'єктивних причин, серед яких падіння рівня життя населення; відсутність реалізації стратегічних завдань у сфері соціальної політики; несформованість соціальної структури суспільства; недосконалість визначення соціально-економічних пріоритетів держави; відсутність нормативно-методичної бази для здійснення соціальних реформ; недостатнє використання наявних ресурсів, форм і методів роботи та ін.

Соціально орієнтована модель передбачає вплив соціального сектора на економічний роз-

виток, необхідність підтримки соціальної безпеки та створення умов для ефективності соціальної та економічної політики. Використання цієї моделі надає високий рівень економічного розвитку, соціальну інтеграцію суспільства, розвинене інституційне середовище і можливість синтезу індивідуальної активності і регулюючої ролі держави. Така модель використовується у найрозвиненіших країнах, які орієнтуються на інтегральну ефективність економіки, зокрема ресурсів, що спрямовуються на розв'язання соціальних проблем. У цих умовах зростає роль соціального суб'єкта, позиції і інтереси якого стають індикатором становлення соціально орієнтованої економіки. Наявність такого суб'єкта є необхідною передумовою становлення соціально орієнтованої моделі, бо без нього втрачаються практичність і реалістичність соціальної політики.

Критерії, за якими оцінюється ступінь державного регулювання економіки, у різних типів країн визначаються за масштабами державної власності, за визначенням частки державного бюджету або його видатків у ВВП, за рівнем фінансування державної сфери, за проведенням макроекономічної політики і регулюванням макроекономічного середовища (таблиця).

Наведені приклади специфікації дають уявлення про зміст, сутність та особливості моделей розвитку країн. На сьогодні ці моделі не можуть бути абсолютно прийнятними для України, тому що сучасний економічний стан держави, що трансформується, потребує системного коригування державної соціально-економічної політики, але значущість наукових напрацювань є цінним досвідом, який є постійно затребуваним і дозволить створити ефективну модель управління соціальною орієнтацією економіки зі значним рівнем державного регулювання.

Реальні результати українських соціально-економічних трансформацій вимагають глибокого наукового аналізу, щоб ефективніше здійснювати державне регулювання соціальної орієнтації економіки. Економічні, національні, історичні, географічні та інші особливості обумовлюють високий ступінь індивідуалізації кожної країни, що потребує пошуку та забезпечення відповідних механізмів державного регулювання економіки. Невипадково переважна більшість наукових досліджень з проблем соціальної орієнтації економіки у своїх результатах доходять висновку, що без державного регулювання її становлення є неможливим. Перехід до соціально орієнтованої економіки, тобто до такої форми її організа-

ції, яка заснована на соціалізованому товарному виробництві [2], забезпечує взаємодію між виробництвом і споживанням за допомогою ринку, державного регулювання і певних суспільних інститутів, вимагає відповідного державного регулювання.

Серед наукових праць значна кількість присвячена розкриттю сутності державного регулювання цих процесів.

Державне регулювання соціально орієнтованої економіки передбачає комплекс економіко-правових, економічних і соціально-економічних дій держави, які спрямовані на підтримку її стабільного економічного розвитку, це “поведінка держави, при якій вона підпорядковує економічні події своїм цілям, впливає на них або їх встановлює” [23, 6].

Загально визнаним теоретиком з проблем соціально орієнтованої економіки є Дж. Кейнс. Головною ідеєю “кейнсіанства” є критика системи ринкових відносин, ствердження, що вона не є досконалою і саморегульованою, що тільки активне втручання держави в соціально-економічні процеси може забезпечити економічне зростання і вирішення соціальних проблем, зокрема питань зайнятості. Саме Дж. Кейнс у межах загальної соціально-економічної системи визначив нову складову — “соціально орієнтовану, державно-регульовану, ринкову економіку” [24–26].

В аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень “Сучасні економічні тенденції та нова парадигма економічної стратегії України” досліджено питання “пошуку концептуально нової парадигми економічної політики, яка б дозволила інтегрувати стійке підвищення добробуту нації та кожного громадянина” — парадигми конкурентоспроможної соціальної орієнтації економіки. За визначенням Я. Жаліла, Я. Базилука, Я. Белінської [10, 22], “соціальний ефект економічного зростання робить соціальну орієнтацію економіки завданням першочергової політичної значущості”, для чого необхідно створити в країні ефективну дієздатну систему прийняття управлінських рішень.

Але більш обґрунтовано розкрито теоретичні питання управління процесами соціальної орієнтації економіки у працях зарубіжних теоретиків-економістів. Такі зарубіжні дослідники, як Г. Голдберг, Р. Гудзон, Е. Уільямс, У. Епштейн, стверджують, що глобалізація спричинює конвергенцію усіх моделей до неоліберального підходу, який передбачає мінімізацію державних витрат на соціальну сферу і розвиток приватного сектора в соціальній сфері [24–26].

Важелі державного регулювання, характерні для країн з різними моделями соціально-економічного розвитку

Сфера державного регулювання	Модель розвитку країни		
	ліберальна	соціально-орієнтована	соціал-демократична
Структура власності	Абсолютне перевищення приватної власності	Змішана економіка, в якій достатньо висока вага державної власності	Значна роль держсектора, у структурі якого переважають об'єкти соціального призначення
Держбюджет	Відносно невелика частка держбюджету у ВВП та питома вага держінвестицій і виплат по лінії соціального забезпечення у структурі державних видатків	Висока доля держбюджету у ВВП	Доля держбюджету у ВВП перевищує 50 %, у видатках домінують статті, з яких фінансується соціальна сфера
Соціальна політика	Платність соціальних благ	Розвинена система державної соціальної підтримки населення, видатки на яку складають значну частину держбюджету	Державна соціальна політика включає засоби, що мінімізують рівень безробіття і диференціацію населення за рівнем доходів
Державне регулювання	Обмеження сфери державного регулювання проведенням макроекономічної політики. Законодавче забезпечення максимальної свободи суб'єктів ринку	Макроекономічне регулювання здійснюється не тільки засобами кредитно-грошової і податково-бюджетної політики, а й охоплює інші сфери економіки (структурна, інвестиційна політика), підтримка малого та середнього бізнесу і трудових відносин (регулювання зайнятості)	Регулювання трудових відносин не на рівні підприємств і галузей, а на національному рівні

В. Ойкен систематизував критерії, які зарахував до інструментарію державного регулювання соціально орієнтованої економіки [16]:

- співвідношення різних секторів у механізмі соціальної орієнтації економіки — баланс державного і приватного секторів;
- частка витрат на утримання систем держави із соціально орієнтованою економікою у валовому національному продукті, національному доході;
- структура державної системи: переважання соціальних стандартів або соціального забезпечення;
- соціальне забезпечення: із загальноподаткових надходжень чи страхових внесків.

Два перші критерії спрямовані на оцінювання масштабів державного втручання у соціальну сферу, два останні — на розкриття змісту втручання держави: чи є воно здебільше перерозподільче, чи обмежується компенсаторними функціями. Переважна більшість критеріїв вимагає спеціального аналізу, лише деякі з них піддаються кількісному оцінюванню. Це, зокрема, стосується країн, коли їх зіставляють з частиною витрат на соціальний бюджет держави у валовому національному продукті. Так, у середньому по 18 країнам вона дорівнює приблизно 25 %, зокрема у США — 21 %, в Японії — близько 18 %. З 13 європейських країн,

щодо яких є дані, дві країни — Греція і Швейцарія — також значно відстають від середнього рівня, ще 11 країн перевершують середній рівень соціальних витрат. У них питома вага соціального бюджету дорівнює в середньому 30 % [26]. Відносна величина соціального бюджету певною мірою відбиває масштаб державного регулювання процесами забезпечення соціальної орієнтації економіки.

Таким чином, ефективність державного регулювання соціальної орієнтації економіки повинна визначатися досягненням критеріїв оцінювання, які визначають формування та становлення такої моделі розвитку. Критерії, які визначають соціальну орієнтацію економіки, характеризуються:

- багатуокладною економікою, заснованою на поєднанні різних форм власності;
- ефективною економікою;
- забезпеченням соціально-економічної безпеки у країні;
- забезпеченням високого рівня та якості життя населення, зростанням його доходів за рахунок високопродуктивної праці, трудової, підприємницької та інноваційної активності;
- масовим середнім класом як прогресивною структурою суспільства;

- державним регулюванням витрат на соціальні цілі з урахуванням вимог економічного зростання;
- соціалізацією складових економічної політики (структурної, інвестиційної, цінової, бюджетної, грошово-кредитної, податкової та ін.);
- поєднанням ринкових механізмів з ефективними методами державного регулювання та управління.

При цьому повинна досягатись соціальна ефективність державного управління. Соціальна ефективність — це ключовий об'єкт якісної адміністративної політики. Соціальна ефективність є одним з методів оцінювання у сфері державного управління, зміною управлінської парадигми, актуалізації аналізу соціальних взаємовідносин у ході управлінського процесу, а також методом оцінювання соціальних ефектів управлінських рішень [6]. Державне регулювання соціальної орієнтації економіки в колі пріоритетних напрямів має визначити в якості критеріїв оцінювання діяльності органів державного та регіонального управління дослідження низки соціальних показників, які визначають ефективність державної політики.

Таким чином, науково-методологічна оцінка і теоретичні узагальнення суспільних процесів регулювання соціальної орієнтації надали підставу для уточнення понять та визначень “соціально орієнтована економіка”, “соціальна орієнтація економіки”, “державне регулювання соціальної орієнтації економіки”, для використання їх при формуванні проекту концепції соціальної держави, вдосконаленні правової та науково-методичної бази, спрямованої на забезпечення соціальної орієнтації економіки.

Соціально орієнтована економіка — система господарювання, що підпорядкована досягненню інтересів особистості, суспільства, держави при додержанні вимог безпеки, ефективного та збалансованого розвитку в економічній та соціальній сферах. Це форма господарювання, яка забезпечує ефективне сполучення економічного та соціального розвитку і досягнення високого рівня та якості життя населення при усуненні перешкод для процесів економічного зростання.

Тільки при певних настановах і цілеспрямованих діях з боку держави можуть бути створені умови та надані можливості щодо досягнення соціальних цілей особистості, суспільства, держави при додержанні вимог безпеки, забезпеченні ефективного та збалансованого економічного і соціального розвитку.

Соціальна орієнтація економіки — діяльність, що забезпечує процес становлення та функціонування соціально орієнтованої економіки шляхом ринкової самоорганізації за умов регулюючої ролі держави.

Державне регулювання соціальної орієнтації економіки — це організація послідовних дій взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою структурних елементів, що визначають порядок, методи та інструменти спрямованого впливу органів державної влади на соціально-економічні процеси на різних рівнях управління з метою забезпечення соціальної орієнтації економіки.

Державне регулювання соціальної орієнтації економіки визначається діяльністю держави, яка спрямована на формування умов і можливостей забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку з пріоритетністю досягнення соціальних цілей. Саме послідовна, цілеспрямована діяльність держави щодо функціонування і розвитку економічної та соціальної сфер при усуненні суперечностей на користь соціальних цілей у ході визначення стратегій та формування механізмів їх досягнення обумовлює формування системи державного регулювання процесів соціальної орієнтації економіки через вплив держави на соціально-економічний розвиток з метою досягнення соціальних цілей при попередженні виникнення економічних небезпек, здійснює ефективне становлення соціальної орієнтації економіки.



Література

1. Белокурова Е. Воздействие организаций “третьего сектора” на становление либеральной модели социальной политики в России // Мировая экономика и междунар. отношения. — 1998. — № 10. — С. 42–50.
2. Братищев И. М., Макарян А. С. Социальная рыночная экономика и механизм ее становления в России. — М.: ЗАО “Изд-во “Экономика”, 2003. — 216 с.
3. Бузгалин А. В., Колганов А. И. Теория социально-экономических трансформаций: прошлое, настоящее и будущее экономик “реального социализма” в глобальном постиндустриальном мире. — М.: Теис, 2003. — 679 с.
4. Бутенко А. П. От социальной ориентации экономики к ликвидации эксплуатации // Реформы вчера, сегодня, завтра. — М., 1999. — С. 7.
5. Геєць В. М. Економічні передумови стабільного соціального розвитку в середньостроковій перспективі // Економіка і прогнозування. — 2002. — № 2. — С. 9–33.
6. Головінов О. М. Соціально орієнтована ринкова економіка як модель соціальної держави // Економіка та держава. — 2007. — № 2. — С. 10–12.

7. Гордин В. Социальная политика и социальный маркетинг. — СПб., 1993. — 156 с.
8. Грیشнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. — К.: Т-во "Знання", КОО, 2001. — 254 с.
9. Деева Н. Концептуальні підходи до об'єктивного встановлення міри соціалізації зведеного бюджету країни // Вісн. Нац. акад. держ. упр. — 2005. — № 1. — С. 164–170.
10. Довгострокові орієнтири стратегії в соціальній сфері (Сучасні економічні тенденції та нова парадигма економічної стратегії України) // Я. А. Жаліло, Я. Б. Базиліук, Я. В. Белінська та ін. — К.: Знання України, 2005. — 96 с.
11. Экономическая энциклопедия. — М.: Ин-т экономики РАН, 1999. — 690 с.
12. Економічна енциклопедія: У 3 т. / Редкол. С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Вид. центр "Академія", 2002. — Т. 3. — 952 с.
13. Європейський вибір: Концептуальні засади стратегій економічного та соціально розвитку України на 2002–2011 роки: Послання Президента України до Верховної Ради України 2002 р. — К.: Інформ.-вид. центр Держкомстату України, 2002. — 74 с.
14. Кіндратець О. Механізм збереження стабільності в соціально орієнтованих державах // Людина і політика. — 2003. — № 5. — С. 115–122.
15. Куценко В. І., Удовиченко В. П., Остафійчук Я. В. Соціальна держава: проблеми теорії, методології, практики: Монографія / За ред. В. І. Куценко. — К.: Заповіт, 2003. — 228 с.
16. Ойкен В. Основные принципы экономической политики / Пер. с нем. Л. А. Козлова, Ю. И. Куколева. — М.: Прогресс, 1995. — 493 с. — (Экон. мысль Запада).
17. Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році" // Економіст. — 2006. — № 2. — С. 12–75.
18. Регіональний людський розвиток: Стат. бюл. / Державний комітет статистики України; Відп. за вип. І. Калачова. — 2006. — 29 с.
19. Римашевская Н. М. Некоторые проблемы социально-го реформирования в России // Проблемы прогнозирования. — 2006. — № 2. — С. 3–16.
20. Слезингер Г. Э. Социальная экономика: Учебник. — М.: Дело и сервис, 2001. — 368 с.
21. Туган-Барановский М. Современный социализм в своем историческом развитии. — СПб.: Тип. Будущность, 1906. — 206 с.
22. Юрьева Т. В. Социальная рыночная экономика: Учебник. — М.: Рус. деловая лит., 1999. — 412 с.
23. Cassel D. Wirtschaftspolitik in alternativen Wirtschaftssystemen // Wirtschaftspolitik in Systemvergleich. — Munchen, 1984. — S. 6.
24. Eurostat yearbook, 2004. Sosial Statistics. — <http://www.europa.eu.int/>
25. Goldberg G. S. Diminishing Welfare: Convergence toward a Liberal Model? // Diminishing welfare: A Cross-National Study of Social Provision / Ed. by G. Goldberg, M. Rosenthal. — Westport, Connecticut and London, 2002. — P. 342–343.
26. Hudson R., Williams A. M. Re-Sharing Europe: The Challenge of New Divisions with Homogenized political-economical Space // Rethinking European Welfare: Transformation of Europe and Social Policy / Ed. by J. Fink, G. Lewis, J. Clarke. — L., 2001. — P. 42.
27. Muller-Armak A. Wirtschaftslenkung und Marktwirtschaft. — Muenchen: Kastell, 1990.

Вирішення проблем становлення й зміцнення соціальної орієнтації економіки та розвитку соціальної держави потребує цілеспрямованих управлінських дій з координації їх здійснення на підставі теоретичного обґрунтування державного регулювання в цій сфері. Підставою для цього є аналіз переваг і недоліків країн з різними моделями розвитку.

Решение проблем становления и укрепления социальной ориентации экономики и развития социального государства требует целенаправленных управленческих действий по координации их осуществления в этой сфере. Основанием для этого служит анализ преимуществ и недостатков стран с разными моделями развития.

The decision of problems of formation and strengthening of social orientation of economy and development of the social state demand purposeful administrative actions on coordination of their realisation on the basis of a theoretical substantiation of state regulation in this sphere. The analysis of advantages and lacks of the countries with different models of development gives the basis for this purpose.

Надійшла 24 червня 2009 р.

Б. С. ПОШОК**Х. П. АНДРЕЕВА***Межрегиональная Академия управления персоналом, г. Киев*

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ УКРАИНСКОЙ ЭКОНОМИКИ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 3(22), с. 90–96

Рассматривается в теоретическом аспекте проблема социально-экономической дифференциации страны.

Социально-экономическая дезинтеграция — это процесс, который характеризует изменение внутренней целостности общества и выражается в ослаблении межрегиональных экономических связей в силу увеличения замкнутости региональных хозяйственных комплексов или увеличения роли внешнеэкономических связей, заменяющих межрегиональные связи внутри страны. Социальный аспект дезинтеграции проявляется в становлении замкнутых социальных групп, распределенных в обществе как горизонтально (территориально, в региональном измерении), так и вертикально (в статусном измерении). Параллельный процесс экономической и социальной дезинтеграции приводит к возникновению прямой угрозы целостности государства. Основной причиной процесса дезинтеграции является объективная дифференциация Украины в экономическом и социальном измерениях, а также субъективные цели и ценности той части общества, которая задает дезинтеграционный вектор развития событий — политической элиты.

Теоретическое рассмотрение проблемы социально-экономической дифференциации страны как объективного состояния общества целесообразно реализовать на основе положений:

- общей теории систем, которая позволяет рассматривать государство как открытую систему;
- диалектики, определяющей характер взаимодействия части и целого;
- синергетики — науки о закономерностях процессов самоорганизации сложных систем.

Применение теоретического аппарата, более фундаментального, чем теория государственного управления, обусловлено тем, что для украинского государства еще не закончился этап становления как целого, поэтому целесообразно рассматривать проблемы данного этапа в терминах наук, изучающих становление нового.

В терминах общей теории систем государство может быть рассмотрено как сложная открытая система, что означает наличие следующих основных свойств: целостность, нестационарность (изменчивость) отдельных параметров системы и стохастичность ее поведения; уникальность и непредсказуемость поведения системы в конкретных условиях благодаря наличию у нее активного элемента — человека; способность изменять свою структуру и формировать варианты поведения; способность противостоять энтропийным (разрушающим систему) тенденциям; способность адаптироваться к изменяющимся условиям; способность и стремление к целеполаганию [7, 12].

Внутреннее устройство такой системы может быть рассмотрено с применением структурно-функционального подхода в терминах “элемент — структура”. В то же время регионы в социально-экономическом аспекте можно рассматривать как системы, способные к самоорганизации, которые анализируются обычно с применением категорий “часть — целое”. Структурный подход применим лишь там, где существует возможность абстрагирования структуры от ее носителя, в частности при рассмотрении структуры государственного аппарата, либо в случае анализа административ-

но-территориального деления государства. В случае же с социальными системами характеристики их элементов (индивидов) имеют такие значения, которыми невозможно пренебречь. Поэтому в результате процессов самоорганизации социальные системы в рамках некоего целого, в данном случае — регионы в рамках отдельного демократического государства, могут представлять собой части, способные к целеполаганию.

Этот факт требует анализа взаимодействия категорий “часть — целое” в социальных системах.

Согласно положениям диалектики, частью является предмет (процесс, явление, отношение), входящий в состав другого предмета (процесса, явления, отношения) и выступающий в качестве момента его содержания. Целое представляет собой предмет (процесс, явление), включающий в себя в качестве составных частей другие, органически связанные между собой предметы (явления, процессы, отношения) и обладающий такими свойствами, которые не сводятся к свойствам составляющих его частей.

А. Шептулин отмечает, что действительное отличие элемента структуры от части целого состоит в следующем. Элементы выявляют свое специфическое содержание в соотношении со структурой, с определенной системой связи, устанавливающейся между ними. Обладая определенной самостоятельностью и качественной обособленностью, элементы существенно отличаются от связи, в которой они состоят между собой. Специфическое же содержание частей выявляется не в соотношении со связью, существующей между ними, а в соотношении с целым, а если это так, то они не могут противопоставляться связям, составляющим структуру целого, ибо последние сами являются частями целого. Отсюда получаем, что понятие “часть” шире понятия “элемент”. Частями целого являются не только элементы, находящиеся между собой в известной степени взаимосвязи, но и сами взаимосвязи между элементами [6, 284].

Применительно к государственному региональному устройству Украины изложенные положения означают, что регионы формально являются элементами (точнее, компонентами) структуры государственного административно-территориального устройства страны, но в какой степени каждый из них является частью целого — стоит исследовать более подробно, так как определение регионов Украины как частей целого предполагает наличие взаимосвязей и органичного взаимодействия между ними.

Необходимо подчеркнуть, что в системах, описываемых синергетикой, элементы, организуемые в части формирующейся целостности, не образуются заново в ходе дифференциации, как это предусматривается классической схемой диалектики. Эти элементы предназначены для новой структуры как элементы исходной среды; более того, условием образования новой целостности оказываются те же взаимодействия между элементами, которые существовали и в условиях равновесия [3, 58].

Следовательно, в процессе становления Украины как целостного, независимого государства регионы с различной историей, что отражается в характеристиках социально-экономической среды региона как части целого, сохраняют данные характеристики — типы взаимодействия между элементами. Поэтому в случае наличия значимых дифференцированных характеристик в типах взаимодействия отдельных регионов Украины с внешней средой формирование целостной системы может быть достаточно сложным.

С другой стороны, в процессе формирования какой-либо новой структуры важной задачей является удержание нового образования, что хотя и предполагает в качестве своего условия неустойчивое поведение исходной среды, с необходимостью требует устойчивости вновь сформированных систем. Устойчивые же структуры формируются тогда, когда дифференциация исходных элементов дополняется интеграцией их в систему за счет возникновения устойчивых связей между ними [3, 63]. При этом устойчивость связей обеспечивается их адекватностью существенным характеристикам частей.

Так как процесс интеграции может быть охарактеризован степенью взаимодействия частей целого, то выделяют следующих три вида целостности, которые нашли свое отражение и в типах государственного устройства.

Первый вид — это неорганизованная целостность, или конгломерат. Здесь свойства целого во многом совпадают со свойствами частей.

Второй вид целого — организованное целое, в котором связи между частями определяют его характер, а свойства целого могут быть отличными и даже противоположными свойствам частей.

Третьим видом является органическое целое, в котором внутренние связи настолько прочны и существенны для целого и частей, что разделение может привести к гибели и целого, и частей [2].

Данные виды отражаются в форме государственного устройства: конфедерация, федерация,

унитарное государство. Под государственным устройством понимают территориально-политическую (национально-территориальную, административно-территориальную) организацию государства, т. е. политико- или организационно-правовой статус его территориальных частей и принципы взаимодействия органов власти этих частей с органами власти государства в целом [4]. Таким образом, государственное устройство представляет собой форму интеграции частей в целом. Как и любая форма, она может находиться в определенной степени единства с содержанием.

В унитарных государствах наиболее развит принцип политического единства. На данных территориях главным “децентрализатором” являются не политически самостоятельные субъекты федерации, а местные самоуправляющиеся административно-территориальные единицы.

В федеративных государствах доминантой устройства становится баланс территориально-политической децентрализации и государственного единства. Федеративное устройство часто называют “формой территориальной демократии” [4, 69].

Таким образом, любая система, в том числе государство, представляет собой связанное целое, а качественные характеристики целостности определяются характером связности частей целого. Под связностью понимают степень взаимодействия элементов в системе, или частей в целом.

Государственно-политическая среда. Украина, являясь по типу государственного устройства унитарным государством, в процессе своего развития идет по пути перераспределения полномочий различных ветвей власти, т. е. по пути формальной демократизации системы государственного управления на высшем (центральном) уровне. В этом случае территории имеют возможность быть представленными в парламенте и влиять на развитие страны постольку, поскольку они обладают достаточным финансово-экономическим потенциалом и имеют поддержку большинства населения страны.

Распределение полномочий и ответственности между центром и регионами происходит по исполнительной ветви власти и касается в первую очередь социально-экономического развития регионов.

В зону актуальных противоречий входят распределение бюджетных средств между регионами, а также региональные представительства в центральных органах государственной власти. Второй фактор дает возможность региональным

элитам перераспределять комплекс имеющихся государственных ресурсов в пользу интересов региональных промышленно-финансовых групп.

Государственно-политическая среда взаимодействия регионов обладает высоким уровнем связности, так как центральные органы власти являются полигоном для конкурентной борьбы между регионами за обладание финансовыми и природными ресурсами страны.

Экономическая среда. В отличие от государственно-политической, не обладает высоким уровнем связности между региональными экономическими системами. Преимущественно консервативное развитие бюджетобразующих отраслей экономики, отсутствие четко выделенных приоритетов и их должного финансирования привели к формированию сырьевого экономического уклада Украины и сильной зависимости экономики страны от конъюнктуры внешних рынков. Экспортная ориентация страны при наличии низкого уровня наукоемкости реализуемой продукции и низкого уровня переработки экспортируемого сырья характеризует экономическую систему страны как неустойчивую и малоперспективную даже в недалеком будущем.

Процессы региональной дифференциации отражаются в экономике, поскольку они были сформированы исторически. Тяжелая промышленность Востока Украины более тяготеет к взаимодействию с российской экономикой, а трудовые ресурсы Запада страны ориентированы на страны Европейского Союза, что проявляется в процессе массовой трудовой миграции.

Внешние взаимодействия экономической системы страны в настоящее время можно проиллюстрировать с помощью данных украинского торгового баланса.

Среди регионов Украины наибольшие объемы экспорта товаров приходились на г. Киев, Донецкую, Днепропетровскую, Запорожскую, Луганскую, Полтавскую и Одесскую области [5]. Таким образом, юго-восточные регионы Украины являются преимущественно экспортно-ориентированными и экономически связанными с Россией, а западные регионы страны отличаются объемами трудовой миграции населения в страны ЕС.

В целом структура промышленного комплекса регионов Украины в последние годы существенно не изменилась. Поэтому для большинства регионов Украины решающее значение продолжают играть одна-две отрасли [5]. Так, приоритетной отраслью промышленного производства для 16 регионов является пищевая промышленность и

переработка сельскохозяйственной продукции; для Днепропетровской, Запорожской и Донецкой областей — металлургия и обработка металла; для Закарпатской, Харьковской и Сумской областей — машиностроение; для Луганской и Полтавской областей — производство кокса, продуктов нефтепереработки и ядерного топлива; для Ивано-Франковской, Николаевской, Ровненской областей и г. Севастополя — производство и распределение электроэнергии, газа и воды.

Сохраняются существенные региональные диспропорции по объемам промышленного производства на одного человека — коэффициент вариации по этому показателю в течение последних лет составляет около 10 раз. Наиболее промышленно развитыми регионами, доля которых составляет около 60 % общегосударственного промышленного производства, являются Днепропетровская, Донецкая, Запорожская, Луганская, Полтавская, Харьковская области и г. Киев. В то же время удельный вес Волынской, Закарпатской, Кировоградской, Тернопольской, Херсонской, Черновицкой областей и г. Севастополя не достигает 1 % общего промышленного производства в стране. Это позволяет говорить о том, что Украина стала страной “богатых” и “бедных” регионов, т. е. имеется значительная диспропорция экономического регионального развития.

Региональная социально-экономическая дезинтеграция Украины определила снижение оборота материальных и трудовых ресурсов, замыкания их движения региональными масштабами. Популярными становятся методы “искусственного” замыкания финансовых потоков, в том числе административным способом, усиливаются стремления продовольственного самообеспечения и т. д. [5].

Таким образом, уровень внутренней экономической связности регионов Украины не достаточен для того, чтобы национальная экономическая система могла быть рассмотрена как целое. Существенным доказательством данного положения является тот факт, что экспорт составляет 60 % ВВП Украины, т. е. внешних экономических связей значимо больше, чем внутренних. А масштабы теневой экономики, обеспечивающейся зарубежной валютой — долларами США и евро, не позволяют считать гривню основным связующим средством данной системы.

Социально-культурная среда. Отличается высоким уровнем дифференциации крупных территориальных образований. В Украине кон-

венционально можно выделить порядка семи центров, формирующих отличные друг от друга типы социально-культурных территориальных образований. Данными центрами можно считать Киев, Харьков, Львов, Днепропетровск, Донецк, Одессу и Симферополь. Период независимости страны отличался свободной самоорганизацией населения в использовании языка, вероисповедания, культуры и формированием на этой основе коммуникационно-закрытых групп.

Социально-культурная среда страны является не только дифференцированной, но и испытывает на себе влияние, как минимум, трех геополитических центров: западноевропейского, восточноевропейского и средиземноморского. Исторический срок пребывания Западной Украины в западноевропейском геополитическом пространстве насчитывает около 700 лет, Восточной и Южной Украины в российском геополитическом пространстве — соответственно 300 и 200 лет. Южная “плита” более двух тысячелетий пребывала в средиземноморском пространстве. При этом Центральная часть Украины является в необходимой степени самодостаточной и способна органично существовать в пространстве трех указанных внешних центров влияния, используя удачное географическое расположение. Следовательно, Украина является рубежным государством.

Благоденствие рубежного государства, по мнению В. Дергачева, прямо пропорционально открытости сознания миру, отражающему реальную действительность, и обратно пропорционально мифологическому хаосу и величине социальных маргиналов [1, 430].

Влияние внешних геополитических центров на население Украины в последнее время усилилось, что отражается в опросах общественного мнения, касающихся отношения к внешней интеграции страны, государственному языку, интерпретации исторических событий.

В результате действия механизма самоорганизации за годы независимости Украины произошло усиление степени социально-экономической дифференциации территорий, регионов. Исходя из этого можно предполагать, что прямое усиление государственной власти на уровне центра путем навязывания многосоциокультурной характеристики приведет к усилению дезинтеграционных тенденций других частей.

Таким образом, украинское общество как объект государственного регулирования находится в состоянии становящейся целостности, то же

касается и его управляющей подсистемы — государства. Уровень дифференциации частей, которые необходимо организовать в целое, достаточно высок, и основное системное отличие состоит в менталитете как способе данных частей формировать устойчивые структуры. Иными словами, отличными являются не только язык, обычаи, экономическая ориентация территорий, но и параметр “коллективизм — индивидуализм”, определяющий характер взаимодействия элементов в системе. В частности, Восток Украины формирует собственные адаптационные механизмы на коллективной основе, в то время как на Западе превалирует индивидуальная (семейная, родовая) адаптация к внешней среде. Следовательно, в качестве частей становящейся целостности мы имеем части с принципиально отличными характеристиками взаимосвязей. Причем отличие является настолько значимым, а стремление экспансии своего способа взаимодействия является настолько сильным, что в данных условиях делает невозможным процесс взаимоприемлемой интеграции частей в целое.

Ситуация осложнена, кроме того, характеристиками внешних воздействий, сила которых на отдельные части системы является достаточно значимой, если учесть факт соответствия данного воздействия характеристическим особенностям частей системы. Регулярное воспроизводство данного внешнего воздействия удаляет части системы от возможности выбора единой основы для интеграции.

Однако роль государства состоит в обеспечении территориальной целостности страны, что в качестве основной задачи требует интеграции регионов как потенциальных частей целого с высоким уровнем социально-экономической дифференциации.

В подтверждение приведенным выше выводам необходимо привести данные оценки украинского государства зарубежными экспертами. В частности, американские неправительственные организации Fund for Peace и Carnegie Endowment for International Peace регулярно составляют “рейтинг недееспособных государств” (Failed State Index) [8]. Рейтинг составляется на основе 12 параметров, относящихся к демографической, политической и экономической обстановке в исследуемых странах. Параметры рассчитываются с использованием технологии CAST (Conflict Assessment System Tool), предполагающей автоматизированный сбор и анализ информации из публикаций в СМИ.

В результате детального анализа Украина попала в группу со средними значениями рейтинга недееспособности — 88,8 баллов из 120 возможных, т. е. вероятность потери целостности Украиной, по данным оценки за 2008 г., равна 0,74 [8]. Детально показатели, по которым производилась оценка, предоставлены на рисунке. Каждый показатель оценен по шкале от 0 до 10: чем больше оценка, тем выше уровень несостоятельности государства по данному параметру.

Для Украины, как видно из оценки на 2008 г., основными факторами, которые можно назвать угрозой целостности страны, являются:

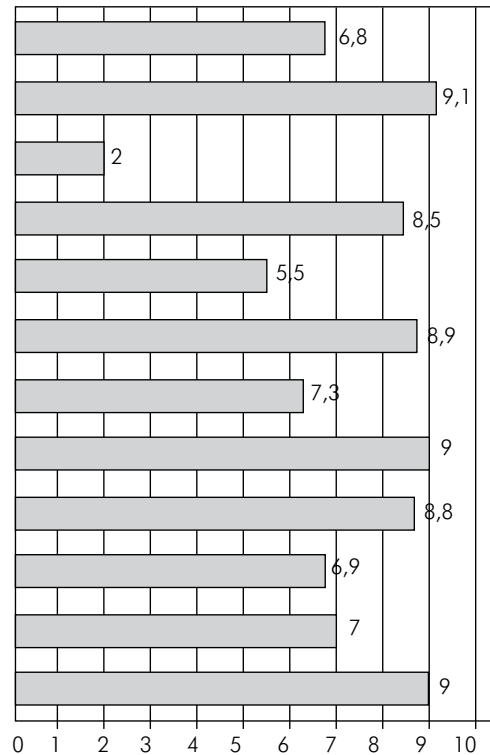
- возникновение фракционных элит (9,1 баллов из 10 возможных) — предполагает фрагментацию правящей элиты и разделение государственных институтов на группы в соответствии с данным делением, иными словами — раскол правящей элиты;
- диспропорции в экономическом развитии (9 баллов) — ведет к неравенству возможностей в получении образования, работы и приобретения экономического статуса, а также формирования территориальных экономических групп;
- установление давления по демографическому признаку (9 баллов) — характеризуется давлением густонаселенных районов, обладающих жизненно важными и другими ресурсами, по отношению к остальному населению страны.

Кроме того, большую оценку в рейтинге нестабильности Украины получили и такие факторы, как криминализация и делигитимизация государства (8,9 балла), а также хроническая и длительная борьба за права человека (8,8 балла).

Таким образом, в Украине налицо необходимость консолидации элит и декриминализации государства, а также устранения диспропорции в экономическом развитии и дискриминации по демографическому признаку.

В связи с этим целесообразно рассмотреть возможные сценарии развития системы с формально единым центром управления и реально дифференцированными входящими элементами, которые являются потенциальными частями целого (в данной ситуации налицо противоречие между формой и содержанием со всеми вытекающими диалектическими последствиями). Отметим, что задача интеграции дифференцированных частей в целое является сложной и требует от государства как управляющей подсистемы увеличения уровня собственной системной сложности.

12. Интервенция других государств и внешних агентов
11. Возникновение фракционных элит
10. Службы безопасности как "государство в государстве"
9. Распространенное нарушение прав человека
8. Ухудшение услуг, предоставляемых населению
7. Криминализация и делигитимизация государства
6. Резкий или мощный экономический спад
5. Диспропорции в экономическом развитии
4. Хроническая и длительная борьба за права человека
3. Унаследованная (историческая) месть
2. Массовое движение беженцев
1. Установление демографического давления



Оценка Украины в "рейтинге недееспособных государств"

Для организации деятельности государственных органов управления в Украине наибольшее значение имеет количество и разнообразие межрегиональных связей, а также связей между центральными и региональными органами власти.

Однако, возвращаясь к сценариям развития, необходимо отметить следующие возможные варианты развития текущей ситуации:

- 1) приведение формальной структуры государственно-политического устройства к реальному состоянию дифференциации регионов. Как известно, высокая региональная дифференциация отвечает федеративному государственному устройству;
- 2) сохранение унитарного государственного устройства путем достижения компромиссного формирования законодательного поля страны из центра с участием всех регионов и увеличения степени взаимодействия регионов внутри страны, т. е. увеличение степени интеграции потенциальных частей целого с одновременным обеспечением плюрализма государственной модели на уровне центральных органов власти;
- 3) сохранение обоих рассматриваемых параметров — государственного устройства и уровня дифференциации регионов с одно-

временным усилением авторитаризма государственных органов власти, т. е. актуализация отрицательных обратных связей в системе взаимодействия между центром и регионами. В этом случае игнорируется необходимость формирования органичного целого и развитию системы навязывается сценарий, не приемлемый для всех ее частей.

Выбор одного из перечисленных сценариев развития определяется следующими факторами (ограничениями):

- высоким уровнем социально-экономической дифференциации населения Украины, который определяет необходимость учета культурных особенностей и их отражения в структуре хозяйствования, а также в механизмах государственного регионального управления;
- недостаточным уровнем социальной ответственности региональных элит и их фрагментарностью (закрытостью), из чего следует невозможность законодательной формализации социально-дифференцированной сущности страны и отражения данной сущности в законодательном поле; иными словами, реальная федерализация

страны рискует превратиться в феодализацию;

- предысторией развития украинского государства в период независимости (высокий уровень дифференциации населения по уровню дохода, территориальный экономический дисбаланс, низкая воспроизводимость социальной структуры общества и передачи знаний и культурных образцов). Предыдущее состояние системы обостряет противоречие между частями системы во времени и может достаточно скоро привести как к поиску новой формы интеграции, так и к дезинтеграции системы.

Существующие ограничения свидетельствуют о том, что федерализация страны невозможна по причине недостаточного уровня социальной ответственности региональных элит, а введение авторитарного управления регионами невозможно из-за обострившихся социально-культурных и экономических противоречий между ними. Следовательно, в качестве оптимального остается второй из приведенных выше сценариев развития — увеличение степени межрегиональной интеграции и формирование органов государственного управления, адекватных уровню сложности украинского общества. Причем скорость реализации данного сценария должна быть высокой, так как уровень внутренней устойчивости системы является критическим.

Таким образом, несоответствие формы и содержания, отражающих региональную целост-

ность украинского государства, целесообразно устранить с помощью развития содержания в направлении интеграции частей в целое и увеличения уровня сложности системы государственного управления на уровне центральных органов власти. Дальнейшим этапом исследования вопроса социально-экономической дезинтеграции украинского общества является разработка механизмов государственного управления, способствующих его интеграции.



Литература

1. Дергачев В. А. Геополитика. — К.: ВИРА-Р, 2000. — 448 с.
2. Диалектика категорий, выражающих связи бытия: содержание и форма; целое и часть; элемент, структура, система. — <http://sireo.narod.ru/Philosophy.htm>
3. Добронравова И. С. Синергетика: становление нелинейного мышления. — К.: Лыбидь, 1990. — 152 с.
4. Лескин В. Н., Швецов А. Н. Государство и регионы: теория и практика государственного регулирования территориального развития. — М.: Эдиториал УРСС, 2003. — 368 с.
5. Тенденції соціально-економічного розвитку регіонів України // Нац. ін-т стратегічних досліджень. — <http://www.niss.gov.ua>
6. Шептулин А. П. Система категорий диалектики. — М.: Наука, 1967.
7. Экономическая стратегия фирмы / Под ред. А. П. Градова. — СПб.: Спец. лит., 1995. — 411 с.
8. Failed States Index. — <http://www.fundforpeace.org/index.php>

Для организации разумного государственного управления в Украине наибольшее значение имеет количество и разнообразие межрегиональных связей, а также связей между центральными и региональными органами власти. Необходимо обеспечить усиление межрегиональной интеграции и формировать органы государственного управления, адекватные уровню сложности украинского общества.

Для організації розумного державного управління в Україні найбільше значення мають кількість і розмаїтість міжрегіональних зв'язків, а також зв'язків між центральними й регіональними органами влади. Необхідно забезпечувати посилення міжрегіональної інтеграції й формувати органи державного управління, адекватні рівню складності українського суспільства.

For the organisation of the reasonable government in Ukraine the greatest value has a quantity and a variety of inter-regional communications, and also communications between the central and regional authorities. It is necessary to provide strengthening of inter-regional integration and to form the state bodies adequate to level of complexity of the Ukrainian society.

Получена 15 июня 2009 г.

Н. В. НЕДАШКОВСЬКА*Український центр профілактики і боротьби зі СНІДом, м. Київ*

СИСТЕМА ОРГАНІЗАЦІЇ ЛІКУВАННЯ ТА ПРОФІЛАКТИКИ ВІЛ-ІНФЕКЦІЇ/СНІДУ В УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 3(22), с. 97–103

Досліджено розвиток і нинішній стан системи організації лікування та профілактики ВІЛ-інфекції/СНІДу в Україні в аспекті створення сприятливого середовища для довгострокової та ефективної відповіді на епідемію ВІЛ/СНІДу.

Вірусний імунодефіцит людини (ВІЛ) відносно недавно поширився по світу серед людської популяції, проте вже став причиною смерті 25 млн людей, та ще 33 млн на сьогодні є інфікованими [7]. За останні декілька років епідемія ВІЛ/СНІДу набула нових масштабів і продовжує стрімко поширюватися в усьому світі. При цьому Україна не є винятком, навпаки, вона стала однією із країн Європи, яка має найвищі темпи зростання кількості нових випадків ВІЛ/СНІДу, більшість яких виявлені за останні роки. Аналіз офіційних даних щодо поширення ВІЛ-інфекції в Україні свідчить, що епідемія має тенденцію до зростання в усіх регіонах країни. Так, за даними Українського центру профілактики і боротьби зі СНІДом МОЗ України (далі – Український центр), станом на 1 січня 2009 р. в Україні офіційно зареєстровано 141277 ВІЛ-інфікованих, 26804 хворих на СНІД, під диспансерним наглядом перебуває понад 92 тис. ВІЛ-інфікованих осіб, померли від СНІДу – 15200 осіб.

Внаслідок упровадження із серпня 2004 р. широкомасштабної антиретровірусної терапії (далі – АРТ) з 2007 р. відмічається позитивна тенденція до зниження кількості нових випадків СНІДу, також відзначається тенденція поступового зниження темпу приросту показника смертності від захворювань, зумовлених СНІДом. Станом на 1 січня 2009 р. АРТ отримують 10629 дорослих і дітей, проте терапію потребують ще 25–30 % хворих, які перебувають під диспансерним наглядом.

Особливістю розвитку ВІЛ-інфекції є непомітне її поширення впродовж років перед тим, як перші ознаки виявляються в регіоні або у групі населення. Реальну загрозу для суспільства становить вихід епідемії ВІЛ/СНІД за межі груп ризику. При аналізі ситуації звертає на себе увагу динаміка шляхів поширення ВІЛ серед груп підвищеного ризику – у 2008 р. настав переламний момент, коли першість зайняв статевий шлях передання ВІЛ (рис. 1). Ін'єкційний шлях складає лише 38 % у загальній масі інфікованих. Проведені спільно із соціологами дослідження підтверджують епідеміологічну значущість ін'єкційної наркоманії, та все ж слід очікувати можливості переходу до генералізованої фази епідемії у разі зменшення протидії ВІЛ/СНІДу.

Фахівцями Українського центру, ЮНЕЙДС та ВООЗ були опрацьовані так звані інтегративні показники епідемічної ситуації, які включали показники поширеності і захворюваності на ВІЛ-інфекцію та СНІД, смертність від них, інфікованість серед потенційних донорів і вагітних. На побудованому за таким інтегративним показником графіку найгірша ситуація сьогодні в Київській та Дніпропетровській областях, а найкраща – у Чернівецькій і Закарпатській областях.

Проте вперше зафіксовано певну стабілізацію темпу поширення епідемії – він уповільнився, про що свідчить незначне зменшення темпу приросту кількості нових випадків ВІЛ-інфекції. Це спостерігається з 2007 р. (таблиця). Найбільш оптимістичним є зменшення захворюваності на

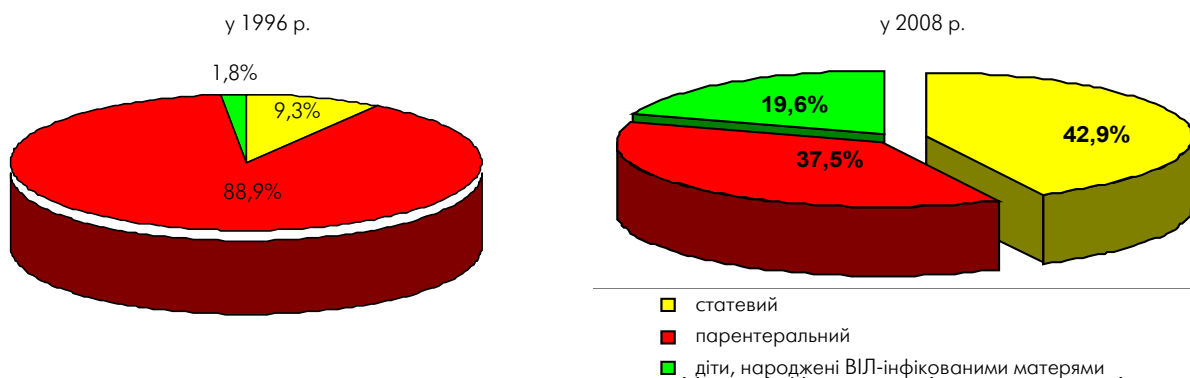


Рис. 1. Шляхи передання ВІЛ-інфекції у 1996 та 2008 р.

СНІД — упродовж останніх двох років кількість хворих на СНІД щороку зменшується на 3 %. Відносно стабілізувався темп приросту смертності від СНІДу. Це значний позитив, адже завданням Національної програми і є стабілізувати епідемію, зупинити її [1].

Контроль за поширенням ВІЛ-інфекції в країні (епідеміологічний нагляд з визначенням шляхів поширення ВІЛ), надання якісних медичних послуг хворим на ВІЛ-інфекцію/СНІД покладено на систему спеціалізованих лікувально-профілактичних закладів — обласних (міських) центрів профілактики СНІДу. Методичне керівництво їх діяльністю здійснюється Українським центром.

Обласні центри профілактики СНІДу є самостійними спеціалізованими лікувально-діагностичними закладами, що здійснюють консультативно-діагностичні, лікувально-профілактичні заходи та епідеміологічний моніторинг за ВІЛ-інфекцією на території відповідної області. Фахівці центрів також розробляють, впроваджують та використовують нові форми і методи діагностики, лікування ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД та профілактики поширення ВІЛ-інфекції серед різних груп населення.

На сьогодні служба СНІДу в Україні представлена 40 центрами, які створені в усіх регіонах і великих містах країни, де кількість ВІЛ-інфікованих перевищує 500 осіб. Серед зазначених

закладів Український центр, Кримський республіканський, 24 обласних, Київський та Севастопольський міські, а також 12 міських центрів обласного підпорядкування.

Амбулаторно-поліклінічні відділення мають усі регіональні центри, стаціонарні відділення мають 12 регіональних центрів (разом 405 ліжок). У решти областей в інфекційних відділеннях та протитуберкульозних диспансерах виділено по 5–10 ліжок для стаціонарного лікування хворих на СНІД. При Донецькому, Одеському, Херсонському та Вінницькому обласних центрах створено хоспісні відділення для хворих на СНІД. В усіх центрах працюють лабораторії діагностики ВІЛ-інфекції, де проводяться рутинні дослідження стану хворих. У регіонах з високим рівнем інфікування населення (Донецька, Одеська та Дніпропетровська області) створена мережа кабінетів і відділень з надання допомоги ВІЛ-інфікованим та хворим на СНІД при центральних районних і міських лікарнях.

У рамках виконання спільної з Міжнародним Альянсом з ВІЛ/СНІД програми “Подолання епідемії ВІЛ/СНІДу в Україні” за кошти гранту Глобального фонду всі регіональні центри забезпечені комп’ютерами з метою створення єдиної мережі для здійснення епідеміологічного моніторингу та моніторингу проведення антиретровірусної терапії.

Показники захворюваності на ВІЛ, СНІД і смертності від СНІДу в Україні у 2006–2008 рр.

Роки	Захворюваність на ВІЛ			Захворюваність на СНІД			Смертність від СНІДу		
	2006	2007	2008	2006	2007	2008	2006	2007	2008
Абсолютне число	16078	17669	18963	4723	4573	4380	2425	2507	2710
На 100 тис. населення	34,4	38,0	40,9	10,1	9,8	9,5	5,3	5,4	5,8

ВІЛ-інфекція є хронічною хворобою. Залежно від стану здоров'я ВІЛ-інфікованої людини ВООЗ запропоновано чотири клінічні стадії захворювання: I — безсимптомна, II — помірна, III — просунута, IV — важка.

Нині антиретровірусна терапія є невід'ємним компонентом Національної програми надання комплексної медичної допомоги ВІЛ-інфікованим поряд із профілактикою та лікуванням опортуністичних інфекцій (ОІ), паліативною допомогою [1]. Проведення АРТ суттєво знижує рівень вірусного навантаження (далі — ВН) у крові хворих, що, у свою чергу, зменшує ризик поширення інфекції. Охоплення пацієнтів лікуванням та якість програм АРТ мають вирішальний вплив на рівні захворюваності та смертності від СНІДу. Мета антиретровірусної терапії — подовження життя ВІЛ-інфікованої людини, покращання якості його життя та зниження частоти передання ВІЛ.

Лікування ВІЛ-інфекції та СНІДу почалося з 1987 р. зидовудином. Він використовувався у монотерапії, яка нині вже не застосовується і вважається шкідливою. З 1992 р. в клінічну практику увійшла дітерапія — лікування одночасно двома препаратами. З 1996 р. в практику було введено перспективний метод під назвою “три терапії”.

Вартість методу “три терапії” на початку його застосування була дуже висока — понад 1000 дол. на кожен місяць, проте вона насправді подовжувала життя хворим та знижувала потенційну загрозу для оточуючих. В останні роки розробляються нові препарати, нові механізми їх дії, змінюються схеми терапії, що набувають широкого застосування у практиці лікування ВІЛ-інфекції. На світовому фармацевтичному ринку сьогодні представлено більше тридцяти препаратів для етіотропного лікування ВІЛ-інфекції, у світі вже застосовують шість груп АРВ препаратів, а в Україні — лише чотири.

Незважаючи на велетенські зусилля світової наукової спільноти, сьогодні все ще немає препаратів, що повністю звільняють хворого від ВІЛ. Навіть ті, у кого ВІЛ у крові на тлі лікування не визначається, залишаються інфікованими й можуть заражати інших людей.

Загальні принципи АРТ:

1. Застосування комбінації кількох (але не менше трьох) АРВ препаратів одночасно, щоб забезпечити можливість зниження вірусного навантаження до рівня, що неможливо виявити лабораторно, зменшення

ризик розвитку стійкості до лікарських препаратів. Це попереджує або навіть відстрочує розвиток інфекцій, небезпечних для життя на ранніх стадіях виявів ВІЛ-інфекції під час перших двох стадій захворювання — безсимптомної і помірної. Використання монотерапії заборонено, оскільки при цьому швидко розвивається стійкість ВІЛ до лікарських препаратів.

2. Створення сприятливих психологічних умов, формування прихильності до лікування у пацієнтів. Лікування ВІЛ-інфекції потребує найсуворішого дотримання режиму вживання медикаментів упродовж усього життя, що залишилося: “хвора людина стає рабом хвороби і полоненим режимом”. Тому лікування варто починати лише в тих випадках, коли хворий чітко це розуміє і готовий беззастережно виконувати усі вимоги лікаря.
3. Своєчасний початок АРТ на III і IV стадіях. При вирішенні питання про доцільність початку АРТ враховується багато факторів: час, що пройшов з моменту інфікування, виразність симптомів та клінічна категорія, рівень імуносупресії, вірусне навантаження [4]. Відстрочення АРТ має низку переваг і недоліків. В Україні, згідно зі стандартами ВООЗ, рекомендовано починати АРТ виходячи з клінічних та імунологічних критеріїв[2].
4. Своєчасні профілактика та лікування СНІД-індикаторних захворювань.

Розпочаті у 2000 р. пілотні програми АРТ в окремих закладах нашої держави за короткий термін переросли в широкомасштабну загальнодержавну програму лікування. Це стало можливим завдяки спільним зусиллям державних, неурядових і міжнародних організацій. При виборі черговості регіонів для впровадження АРТ враховувалася епідемічна ситуація, тобто рівень захворюваності на СНІД, а також рівень розвитку інфраструктури та доступність ресурсів для надання АРТ. Поетапно АРТ запроваджено в усіх 27 регіонах України (рис. 2).

За даними Українського центру, станом на 1 квітня 2009 р. АРТ в Україні отримують 11766 ВІЛ-інфікованих осіб, у тому числі 1411 дітей.

Лікування, догляд та підтримка людей, що живуть з ВІЛ (ЛЖВ) в Україні, ґрунтуються на наступних принципах:

- 1) лікування слід надавати усім пацієнтам, які потребують його за медичними показ-

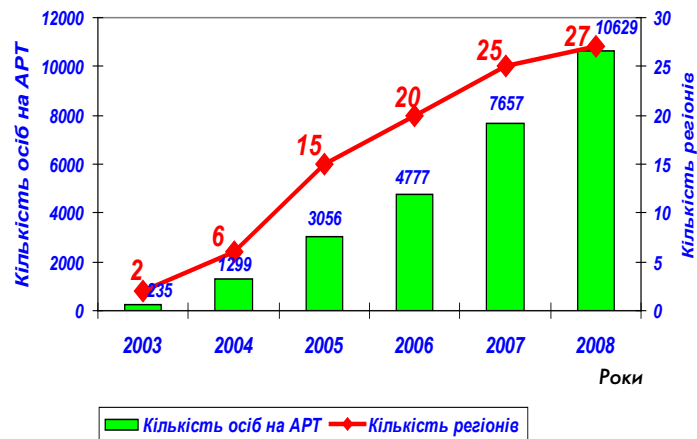


Рис. 2. Кількість осіб на АРТ та кількість регіонів України

никами та висловили бажання лікуватися, у тому числі споживачам ін'єкційних наркотиків, працівникам комерційного сексу та іншим соціальним групам населення. На прийняття рішення щодо проведення АРТ не повинні впливати політичні або соціальні фактори;

- 2) програми АРВ лікування повинні передбачати обов'язкове надання комплексної, всебічної допомоги та підтримки, у тому числі доступ для споживання ін'єкційних наркотиків (СІН) до програм зменшення шкоди, замісної підтримуючої терапії (ЗПТ), наркологічної допомоги, реабілітаційних програм з метою залучення та утримання СІН у програмах лікування, забезпечення дотримання режиму АРТ. Мультидисциплінарний підхід;
- 3) лікування ВІЛ-інфікованих пацієнтів включає широкий спектр видів медичної допомоги. Покращання стану пацієнтів, які на даний момент не готові до прийому АРТ або не мають потреби в її призначенні, потрібно досягти шляхом профілактики і лікування опортуністичних інфекцій та інших хронічних захворювань, а також шляхом надання соціально-психологічної допомоги;
- 4) на підставі індивідуальної оцінки готовності кожного окремого пацієнта щодо дотримання режиму АРТ лікар повинен виявити причини, які заважають його дотриманню, знайти оптимальні шляхи їх усунення.

Залучення ЛЖВ, які самі виявляють прихильність до проведення АРТ, їхнє навчання інших

ВІЛ-інфікованих, організація догляду та підтримки є вкрай важливими для забезпечення ефективності лікування ВІЛ-інфекції.

Про підвищення ефективності програм лікування ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД в Україні свідчить відсоток ВІЛ-інфікованих осіб, які залишилися живими через 12 місяців після початку антиретровірусної терапії — у 2008 р. він становив 92 %. Спостерігається прогрес у збільшенні тривалості життя пацієнтів, які отримують АРТ, якщо порівняти з відповідним показником 2005 року — 86 %. Найвищий показник виживання на АРТ в Україні спостерігається у дітей віком до 15 років — 90,6 %. При аналізі даних за статтю показник виживання вищий у жінок — 83,4 % проти 73,3 % у чоловіків.

Однак збільшення кількості осіб, які вмерли від хвороб, обумовлених СНІДом, вказує на те, що темпи приросту кількості ВІЛ-інфікованих осіб, які потребують антиретровірусну терапію, значно перевищують темпи розширення програм АРТ, обмежених фінансовими ресурсами. Недостатній рівень знань лікарів загальної мережі лікувально-профілактичних закладів (ЛПЗ) щодо ВІЛ-інфекції/СНІДу та АРТ призводить до пізньої діагностики ВІЛ-інфекції (в стадії СНІДу), коли АРТ, на жаль, вже не в змозі врятувати життя пацієнтам.

Незважаючи на успіхи останніх років у вивченні ВІЛ, людству все ще не вдалося зупинити поширення ВІЛ-інфекції та пов'язаних з нею захворювань. Світовий досвід свідчить, що поширення ВІЛ-інфекції/СНІДу призводить до зменшення тривалості життя, зростання потреби в медичних послугах, загострення проблем бідності, соціаль-

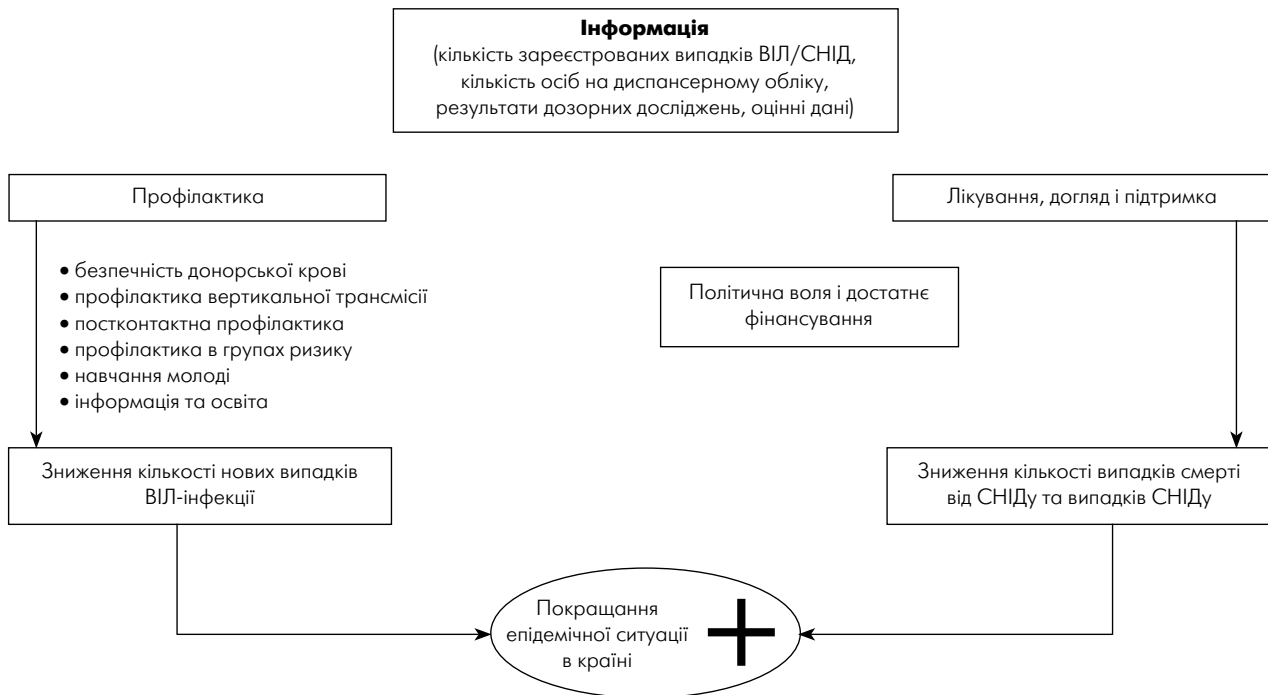


Рис. 3. Шляхи покращання епідемічної ситуації з ВІЛ/СНІДу

ної нерівності та сирітства, подолання яких потребує постійного збільшення видатків з державного бюджету [6]. На жаль, на сьогодні ВІЛ-інфекція не має радикальних засобів лікування, тому головною зброєю у боротьбі з поширенням вірусу є первинна профілактика — попередження нових випадків інфікування. Вона полягає передусім в освітньо-виховній роботі, спрямованій на зміну ризикованої поведінки (сексуальної чи залежної від наркотику) на таку, яку людина може контролювати. Досвід багатьох країн світу і власний національний досвід свідчать, що ми маємо інструменти для подолання загрози (рис. 3).

Профілактичний напрям є пріоритетним у боротьбі з ВІЛ-інфекцією/ СНІДом. Загальновідомо, що легше та перспективніше попередити інфікування, ніж потім його лікувати. Доведена економічна ефективність профілактичних програм: наприклад, вартість запобігання одному випадку інфікування ВІЛ серед СІН становить приблизно 1030 грн, вартість лікування одного хворого на ВІЛ-інфекцію у разі мінімальної закупівельної ціни препаратів — 7900 грн на річний курс лікування [3]. Традиційно профілактика інфікування ВІЛ проводиться на трьох рівнях — первинному, вторинному та третинному.

Первинна профілактика ВІЛ-інфекції може здійснюватись шляхом впливу на поведінку людей з метою зменшення шкоди або ризику зара-

ження вірусом і шляхом впровадження специфічної профілактики — вакцин проти ВІЛ/СНІДу.

Вторинна профілактика спрямована на виявлення ВІЛ-інфікованих, їхнє післятестове консультування (зміна способу життя та поведінки, планування сім'ї та ін.). Для проведення профілактики передання ВІЛ від матері до дитини (ППМД) та для післяконтактної профілактики (ПКП) активно використовуються АРВ-препарати. У 2008 р. ВІЛ-інфіковані жінки народили 3635 дітей, а загалом у країні з підтвердженим діагнозом живе 1968 дітей. Трансмісія ВІЛ від матері до дитини складає 7 %, що в 4 рази нижче, ніж у 2000 р. Такий суттєвий здобуток Україна отримала внаслідок впровадження системи ППМД спільними зусиллями служби СНІДу, жіночих консультацій та пологових будинків [5].

Стосовно ПКП: всі області України через центри СНІДу забезпечені необхідними препаратами та інструкціями щодо їх призначення і застосування. У 2008 р. жодного випадку професійного зараження не було, ПКП отримали 579 медичних працівників.

Третинна профілактика спрямована на попередження розвитку клінічних ознак ВІЛ-інфекції, попередження розвитку опортуністичних інфекцій та інвазій, поліпшення якості життя, догляд, соціальну підтримку та ін. Прикладом такої профілактики є вакцинація проти опортуністичних

збудників інфекцій та грипу, консультування з питань раціонального харчування, догляд, лікування та підтримка людей при ВІЛ-інфекції. Один з методів профілактики, що відомий під назвою “зменшення шкоди”, принципово базується на тому, що ризики передавання ВІЛ можна виявити і швидко застосувати певні методи захисту, які вже добре себе зарекомендували, наприклад: використання презервативів, скринінг донорської крові, теплова обробка фактора крові VIII, відмова від вигодовування дитини грудьми, застосування загальновідомих заходів попередження інфікування ВІЛ у медичних установах при виконанні інвазивних процедур та ін.

Український центр веде моніторинг за діяльністю лабораторій діагностики ВІЛ-інфекції, станцій переливання крові, розслідує випадки передавання ВІЛ через донорську кров чи її продукти. За весь період спостереження з 1987 по 2008 р. мали місце 22 випадки інфікування, що відповідає світовим показникам і свідчить про високу якість системи забезпечення безпеки донорської крові.

Радикальний підхід до попередження інфікування ВІЛ при вживанні наркотиків — подолання наркоманії як явища. Оптимальний шлях, коли поряд з організованою боротьбою з поширенням наркотиків відкривається доступ до лікування СН та організації різного роду замісної підтримуючої терапії. В Україні перші пілотні програми ЗПТ (програми обміну шприців та замісна метадонна терапія) почали впроваджуватись у 2004 р.

Одним з ефективних інструментів профілактики ВІЛ-інфекції є добровільне консультування та тестування на ВІЛ (ДКТ). Широкомасштабне тестування на ВІЛ в Україні проводиться понад 17 років, а послуги консультування надаються близько 10 років. Упровадження стратегії ДКТ підвищує рівень інформованості населення щодо ВІЛ-інфекції/СНІДу, знижує рівень стигматизації та дискримінації в суспільстві, формує безпечну поведінку, сприяє запобіганню передавання ВІЛ від матері до дитини, забезпечує прихильність до лікування та профілактики, запобігає поширенню ВІЛ серед населення в цілому, особливо серед уразливих груп та контингентів. Знання про свій ВІЛ-статус дають людині можливість скористатися найсучаснішими методами лікування [5]. Станом на 1 січня 2009 р. в регіонах України відкрито 637 кабінетів “Довіра”, де проводиться ДКТ на регіональному і районному рівнях.

Беручи до уваги темпи розвитку епідемії та необхідні витрати на протидію її розвитку, можна дійти висновку, що вихід України з кризового ста-

ну розвитку епідемії не буде швидким. Погіршення ситуації із захворюваністю на ВІЛ-інфекцію та збільшення кількості хворих на СНІД зумовлено занепадом суспільної моралі та низкою соціально-економічних причин: невідповідність темпів розвитку інфраструктури медичної та соціальної допомоги темпам поширення епідемії; недостатнє фінансування заходів з профілактики та лікування; недосконала система інформування населення з питань запобігання інфікуванню. Темпи розвитку епідемії випереджають темпи розгортання діяльності щодо її запобігання, потужності центрів СНІДу змінюються значно нижчими темпами.

Необхідність посилення заходів з протидії епідемії ВІЛ-інфекції/СНІДу в Україні потребує зміцнення кадрового потенціалу у галузі лікування, догляду і підтримки людей, що живуть з ВІЛ, шляхом забезпечення належної професійної підготовки відповідних медичних і немедичних спеціалістів, підвищення професійного рівня з питань ДКТ на ВІЛ в умовах існуючої системи післядипломної підготовки лікарів різних фахів, залучення до виконання програм профілактики ВІЛ-інфекції медичних, соціальних і педагогічних працівників, працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, роботодавців, професійних спілок, представників бізнесу, громадських та релігійних організацій.



Література

1. Закон України “Про затвердження Загальнодержавної програми забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009-2013 роки” від 19 лютого 2009 р. №1026-VI.
2. Наказ МОЗ України “Про затвердження клінічного протоколу антиретровірусної терапії ВІЛ-інфекції у дорослих та підлітків” від 4 жовтня 2006 р. № 658.
3. Базові питання добровільного консультування і тестування на ВІЛ-інфекцію: Навч. посіб. для лікарів / За ред. І. В. Дзюблик. — К., 2007. — 171 с.
4. Запорожан В. М., Аряєв М. Л. ВІЛ-інфекція і СНІД. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К.: Здоров’я, 2004. — 636 с.
5. Профілактика передачі ВІЛ від матері до дитини: Клінічний посіб. / За ред. Н. Г. Гойди, Н. Я. Жилки. — К., 2008. — 222 с.
6. Соціально-економічні наслідки епідемії ВІЛ-інфекції/СНІД в Україні. Спільне дослідження Світового банку і Міністерства охорони здоров’я України за участю Об’єднаної програми ООН з ВІЛ/СНІД (ЮНЕЙДС) та Міжнародного Альянсу з ВІЛ/СНІД в Україні. — К., 2006. — 112 с.
7. <http://podrobnosti.ua/health/2009/02/26/585464.html>

Досліджено особливості системи організації ВІЛ-сервісу в Україні та відповідність запропонованих послуг потребам країни. Доцільно запозичити міжнародний позитивний досвід щодо лікування та профілактики ВІЛ/СНІДу.

Исследованы особенности системы организации ВИЧ-сервиса в Украине и соответствие предлагаемых услуг потребностям страны. Целесообразно заимствовать позитивный опыт относительно лечения и профилактики ВИЛ/СПИДа.

The peculiars organizations of system HIV of service in Ukraine and accordance of the offered services where investigated to the necessities of country. It is expedient to adopt positive experience of treatment and prophylaxis of HIV/AIDS.

Надійшла 17 червня 2009 р.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ АЗЕРБАЙДЖАНА

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 3(22), с. 104–107

Рассматриваются процессы, происходящие в банковской системе после обретения страной независимости. Анализируются количественные и качественные параметры развития банков, а также денежно-кредитная политика, проводимая Национальным банком Азербайджана. Приводятся показатели, характеризующие кредитный потенциал банков и их роль в развитии экономики страны. Предлагаются пути и методы дальнейшего совершенствования банковской системы страны и приближения ее к мировым стандартам.

В Азербайджане имеется хорошо развитая банковская система, которая действует на двух уровнях — Национального банка Азербайджана (НБА) и коммерческих банков. НБА является центральным банком страны, регулирует и контролирует функционирование банковской системы, определяет национальную денежную, кредитную и валютную политику. Юридически Национальный банк независим от исполнительных органов государства и подотчетен Милли Меджлису. Основной целью НБА является достижение и поддержание стабильности национальной валюты посредством создания условий функционирования денежных (кредитных и валютных) рынков.

Весьма важные задачи призван решать НБА в условиях крупномасштабного поступления в страну “нефтедолларов” от активной разработки отечественных месторождений газа и нефти. Как известно, данные процессы вызывают рост инфляции и укрепление курса национальной валюты.

Инфляция в 2007 г. составила 16,7 %. Курс национальной валюты с начала 2007 г. укрепился на 3 %. В течение этого года НБА провел стерилизацию более 1,7 млрд дол. Традиционно считается, что реальный валютный курс влияет на конкурентоспособность и экономический рост не прямо, а опосредованно: во-первых, через изменение относительных цен товаров и соответственно ценовой конкурентоспособности отечественных произ-

водителей на внутреннем и внешних рынках, а также через изменение издержек в валютном выражении, что проявляется в динамике экспорта и импорта, прежде всего их физических объемов; во-вторых, через изменение совокупного спроса, с одной стороны, а также через изменение покупательной способности валютных активов экономических субъектов — с другой.

В своей деятельности НБА все меньше полагается на административные методы контроля, уделяя больше внимания косвенным методам и используя рыночные механизмы: операции на открытом рынке, включая операции по покупке-продаже казначейских векселей, операции РЕПО, ломбардные операции и др.

Инструкциями НБА установлены стандарты для банковской системы страны, которые соответствуют требованиям Базельского комитета по банковскому надзору. Перечислим наиболее важные из них:

- достаточность капитала;
- оценка риска, кредитов, выдаваемых коммерческими банками, и формирование скидок на потери по кредитам;
- мониторинг “больших” кредитов, т. е. кредитов свыше 10 % нормативного капитала банка;
- мониторинг ликвидности банковской системы, которая в конечном итоге полагается на НБА как на кредитора в крайних случаях;

- ограничение займов, выдаваемых лицам, связанным с банком, а также кредитов, выдаваемых одному и тому же лицу или группе взаимосвязанных лиц.

Второй уровень банковской системы Азербайджана образуют 46 коммерческих банков, из которых 23 имеют в уставном фонде иностранный капитал. Кроме того, в стране действуют два филиала банков-нерезидентов.

С целью консолидации и укрупнения банковского капитала НБА проводит курс на последовательное увеличение минимального требуемого уровня уставного капитала для функционирующих и вновь создаваемых банков. В соответствии с действующим в настоящее время в Азербайджане банковским законодательством с 1 января 2007 г. минимально необходимый уровень размера капитала для вновь создаваемых банков составляет 10 млн дол. США (в манатном эквиваленте), а для действующих банков — 8,2 млн. дол. Согласно положениям нового Закона “О банках”, требования НБА предъявляются не к уставному, как это было ранее, а к совокупному капиталу.

Увеличение капитала коммерческих банков может происходить как за счет иностранных, так и отечественных акционеров, как за счет уже действующих, так и новых акционеров.

Важным фактором, влияющим на консолидацию банковского капитала страны, являются Правила “Об особенностях реорганизации банков в форме слияний и присоединений” (2004 г.). Правила предоставляют возможность малым и средним банкам сохранить и совершенствовать свой бизнес с учетом требований, предъявляемых НБА к кредитным учреждениям (размер капитала). Задача увеличения совокупного капитала не сводится к простому арифметическому суммированию потенциала участвующих сторон. Это достаточно сложный и многогранный процесс, требующий учета многих факторов, в том числе субъективно-психологических. Вместе с тем, отечественные акционеры не стремятся к слиянию или продаже банков — скорее они желают сделать их ядром малых финансово-промышленных групп или холдингов, занятых страховой деятельностью, лизингом, консалтингом, строительством, торговлей и др.

Рост требований к минимально необходимому размеру уставного капитала банков привел к сокращению их количества (рис. 1).

В своей текущей деятельности коммерческие банки используют передовые банковские технологии, которые повышают рост доверия к ним как

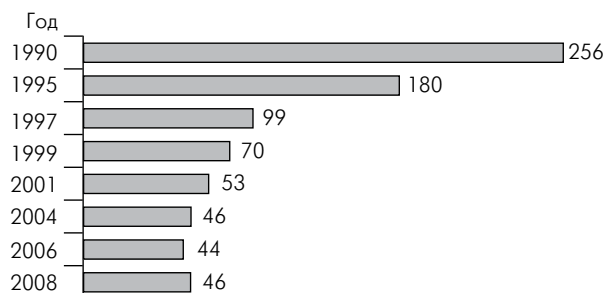


Рис. 1. Динамика численности банков Азербайджана (в единицах)

населения и предпринимателей, так и иностранных финансовых структур.

Для расширения структуры банковского сектора и более полного удовлетворения потребности в банковских услугах в 1998 г. была подготовлена законодательная база небанковских кредитных учреждений и с этого года начинается их функционирование.

На начало 2008 г. в стране действовало 96 небанковских кредитных учреждений, в том числе 57 филиалов. В структуре небанковских кредитных учреждений 77 кредитных союзов, 18 кредитных организаций, финансируемых международными гуманитарными организациями, и одно небанковское кредитное учреждение. Совокупные показатели небанковских кредитных учреждений: уставный капитал — 31,8 млн ман., активы — 179,0 млн ман.

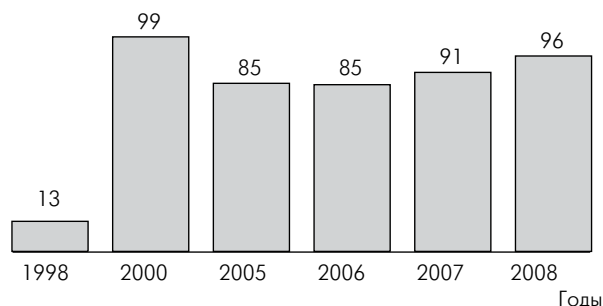


Рис. 2. Динамика небанковских кредитных организаций Азербайджана (единиц)

Небанковские кредитные организации выполняют довольно широкий перечень функций по обеспечению кредитно-финансового сегмента общественного производства и воспроизводства.

Из года в год наблюдается рост кредитных вложений банков в экономику страны. Доля долгосрочных кредитов в общем объеме кредитных вложений в экономику страны в 2007 г. составила 64,9 %, а краткосрочных — 35,1 %. До 2005 г. в банковском секторе преобладали краткосрочные кредиты. В последние два года впервые дол-

госрочные кредиты банков стали превалировать над краткосрочными. Эта весьма показательная тенденция свидетельствует о стабильности как экономики, так и банковского сектора страны (таблица).

**Кредитные вложения в экономику
Азербайджана**

(млн. манат)

Кредитные вложения	1995 г.	2000 г.	2005 г.	2006 г.	2007 г.
Всего	289,8	466,4	1440,9	2362,7	4664,6
Краткосрочные	253,0	336,4	913,2	1142,0	1639,2
Долгосрочные	36,8	130,0	527,7	1220,7	3025,4

Вместе с тем, сегодня проценты по кредитам, выдаваемым коммерческими банками, составляют в среднем 20–25 %. Ясно, что такого рода кредиты, несмотря на значительное снижение процентных ставок по сравнению с первыми годами либерализации, все еще непосильны для отечественных производителей. По нашим расчетам, для окупаемости процентная ставка на долгосрочные инвестиции в производство должна быть не более 12–14 % годовых. В промышленно развитых странах мира среднегодовые процентные ставки по кредитам намного ниже: в Японии — 2 %, в США — 6,9 %, в Мексике — 13,9 %. С другой стороны, степень кредитного риска в стране определяет величину устанавливаемых банками процентов по кредитам.

Растущие потребности национальной экономики предопределяют необходимость роста кредитных ресурсов банков. В свою очередь, это ставит перед банковским сектором страны задачу мобилизации денежных ресурсов населения и трансформации их в инвестиционные ресурсы. На стимулирование притока вкладов населения в банки и активизацию рынка ценных бумаг был направлен закон о предоставлении “налоговых каникул” по налогу на доходы с банковских вкладов и дивидендов с ценных бумаг. Впервые решение о предоставлении налоговых каникул было принято в 1996 г., затем оно неоднократно продлевалось и действует до 1 января 2010 г.

Как четко видно из рис. 3, за период с 2000 по 2007 г. величина сбережений населения в банковской системе возросла более чем в 18,5 раза. На 2007 г. около 54 % сбережений населения было в иностранной валюте.

Представляется весьма своевременным и важным для развития банковской системы страны

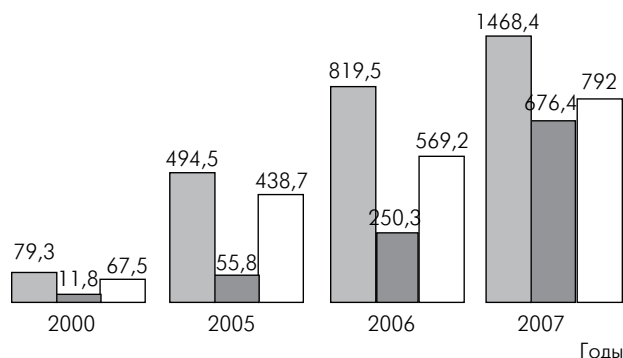


Рис. 3. Динамика сбережений населения в банках Азербайджана (в млн. манат)

вступивший в силу 11 февраля 2007 г. Закон “О страховании вкладов”. В соответствии с ним в Азербайджане создан Фонд страхования вкладов физических лиц. При наступлении страхового случая размер компенсации, выплачиваемой по вкладу, застрахованному в одном банке, составит с 1 января 2008 г. 100 %, но не более 6 тыс. манатов, а с 1 января 2010 г. — 100 %, но не более 8 тыс. манатов. При этом под действие страхования не подпадают вклады, ставка по которым в 1,8 раза превосходит учетную ставку НБА (сегодня 10 %), т. е. ставка по страховому вкладу может составлять до 18%. Банки при приеме такого вклада должны информировать клиента об отсутствии покрытия из Фонда страхования вкладов физических лиц.

Данный закон повысит доверие населения — потенциальных вкладчиков к банковской системе страны. Вместе с тем, в США в соответствии с Законом Гарна-Сен-Жермена о депозитных институтах (1982 г.) предельная сумма страхования банковских депозитов (сумма, компенсируемая вкладчику государством в случае банкротства застрахованного государством кредитного учреждения) составляет 100 тыс. дол.

На начало 2008 г. совокупный уставный капитал отечественных банков составил 689,5 млн манат, а активы банковской системы — 6725,7 млн манат, что на 78 % больше, чем в 2007 г.

На 1 января 2008 г. отечественными банками выпущено в обращение 2937 тыс. карточек, установлено 1323 банкомата и 5704 P08-терминала.

Анализируя состояние отечественных банков, можно прийти к выводу, что основополагающими факторами их стабильности на сегодняшний день являются количество клиентов, осторожная кредитная политика и величина нормативного капитала.

Несмотря на тот факт, что банковская система в Азербайджане является достаточно продвинутой с точки зрения использования новейших технологий, развития межбанковских компьютерных сетей и компьютеризации всех банковских операций, экономические агенты не используют банковскую систему с той интенсивностью и в том объеме, как на Западе. Как и в других развивающихся странах, это можно частично объяснить необходимостью времени на формирование доверия к банкам и отсутствием благоприятного инвестиционного климата в западном понимании этого понятия.

Вместе с тем, сложившаяся в стране банковская система имеет ряд “болевых” точек, в числе которых в первую очередь следует отметить мелкомасштабность финансового рынка; слабую капитальную базу крупнейших банков; наличие мелких банков и проблемных кредитов. Отметим, что с достижением банками соответствующего международным стандартам (по количеству жителей страны, приходящихся на одно отделение банка) уровня своего развития в стране должно происходить дальнейшее расширение банковской сети за счет создания как новых банков и небан-

ковских кредитных учреждений, так и в первую очередь филиальной сети действующих.

Помимо развития банковской сети, должно также происходить внедрение новых банковских продуктов и повышение качества банковских услуг. Представляется целесообразным создание условий для внедрения в нашей стране исламского банкинга.



Литература

1. Закон Азербайджана “О банках”.
2. Закон Азербайджана “О страховании вкладов”.
3. Азербайджан в цифрах. 2008 г. — Баку, 2008.
4. Гергукова И. Н. Регулирование предпринимательской деятельности. — М.: Консалтбанкир, 2002.
5. Нифтуллаев В. Основы предпринимательства. — Баку, 2002.
6. Об особенностях реорганизации банков в форме слияний и присоединений. — Баку, 2004.
7. Статистические показатели Азербайджана, 2007 г. — Баку, 2007.
8. Статистические показатели Азербайджана, 2008 г. — Баку, 2008.

Из анализа современного состояния банковской системы Азербайджана и проблем, возникающих в ходе ее трансформации и разработки эффективного механизма, отвечающего требованиям дальнейшей стабилизации и оздоровления экономики, видно, что преобразование существующей экономической системы возможно путем реализации комплексных мер по обеспечению стабильного роста, преодолению финансовых трудностей, интеграции в мировую экономическую систему.

З аналізу сучасного стану банківської системи Азербайджану і проблем, що виникають в ході її трансформації і розробки ефективного механізму, що відповідає вимогам подальшої стабілізації і оздоровлення економіки, видно, що перетворення існуючої економічної системи можливе шляхом реалізації комплексних заходів щодо забезпечення стабільного зростання, подолання фінансових труднощів, інтеграції у світову економічну систему.

In the article the author, analysing the modern state of the banking system of Azerbaijan and problems, arising up during its transformation and development of effective mechanism, answering the requirements of the further stabilizing and making healthy of economy, comes to the conclusion that transformation of the existent economic system is possible by realization of complex measures on providing of stable growth, overcoming of financial pressures, integration in the world economic system.

Получена 22 июня 2009 г.

ДЕМОГРАФІЧНИЙ ФАКТОР ТА ЙОГО ЗВ'ЯЗОК ІЗ СІМЕЙНОЮ ПОЛІТИКОЮ В УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 3(22), с. 108–112

Вивчається взаємний вплив сімейної політики держави й демографічної реальності, розглядаються найбільш актуальні тенденції в демографічному розвитку країни.

Аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури показує, що сімейна політика в різних державах застосовує різні заходи щодо підтримки інституту сім'ї. На окремих етапах державотворення в різних країнах визначається конкретна мета. У той час як у Франції, наприклад, основна мета сімейної політики — підвищення народжуваності, у країнах Північної Європи — досягнення рівності прав і можливостей чоловіків і жінок, у інших країнах — підтримка молодих сімей. Уряди США та Великобританії практично не включають сімейну політику у сферу своєї відповідальності.

Виокремлюють два основних види теорій, що спрямовані на вивчення питань розвитку сімейної політики і системи соціальної підтримки: теорія індустріалізації та теорія ролей [1].

Теорія індустріалізації розглядається у багатьох працях як еволюційна теорія чи як структурно-функціональна теорія. Згідно з цією теорією, з початком індустріалізації почали відбуватися зміни у структурі суспільства, що, у свою чергу, зумовило виникнення нових соціальних проблем. Наприклад, ранні стадії індустріалізації призвели до дуже високого рівня бідності серед сімей з робітничого класу, а також до залучення дитячої робочої сили. Це потребувало розробки законодавства у сфері дитячої праці й обов'язкової освіти, що мало сприяти вживанню низки заходів для фінансової підтримки сімей.

Деякі ранні форми соціальної підтримки сімей, включаючи надбавки до прожиткового мінімуму, є прикладами реакції держави на ці проблеми. Пристосована до більш сучасного періоду теорія індустріалізації стверджує, що перехід до постіндустріальної економіки призвів до великої не-

сумісності між сімейними обов'язками і роботою, до нестабільності ринку праці, появи нової бідності — усього того, що вимагає оновленої державної соціальної системи для підтримки сім'ї. Різні наукові напрями того часу допускали, що взаємини між змінами в демографічній та економічній ситуації сім'ї, з одного боку, і реакцією демографічної політики — з іншого, були побудовані саме на основі цієї теорії. Оскільки зміни в демографічній та економічній ситуації сімей є загальними для всіх індустріальних і постіндустріальних країн, то теорія індустріалізації допускає, що ці загальні зміни призведуть до однакових відповідних заходів демографічної політики.

Відсоток людей похилого віку в суспільстві, що є індикатором ступеня індустріалізації та індикатором специфічних вікових потреб, має незаперечний вплив на сімейні витрати. З іншого боку, народжуваність впливає на розміри пенсії, охорону здоров'я, соціальне страхування, систему соціальної підтримки та ін.

На відміну від теорії індустріалізації, теорія ролей надає важливого значення історичному розвитку державних установ і політичних партій в окремій країні. Відповідно до сучасних умов ці теорії стверджують, що реакції уряду на глобальні тенденції, які торкаються демографічного та економічного становища сімей, будуть специфічними для історії кожної країни, політичного складу та громадських організацій.

Соціальні зрушення, демографічні зміни, економічна кон'юнктура завжди дуже впливали на сімейну політику. Існують різні думки щодо впливу глобальних макроекономічних факторів на суспільство, включаючи вплив на соціальну держав-

ну систему, на систему цінностей, зайнятість, а також на демографічні тенденції.

Хоча висновки різних досліджень суперечливі, вони усі ведуть до того, що глобальні макроекономічні фактори призвели до визначеної конвергенції в інститутах, цінностях, поведінці.

Відносини між демографічними тенденціями, з одного боку, і сімейною політикою — з іншого, є досить складними. У той час як деякі наукові дослідники доходять висновку, що зниження народжуваності у розвинених країнах не викликає змін у розмірах сімейних допомог [5], інші, навпаки, пов'язують збільшення витрат на сімейні допомоги зі зростанням народжуваності [8]. Результати деяких наукових праць свідчать про збільшення нерівності у сфері державної підтримки між дітьми і пенсіонерами в контексті старіння населення [7]. Незважаючи на те, що зміни у структурі сімей та зміна становища жінок на ринку праці зумовили реформування сімейної політики, збільшення частки літнього населення обмежило зусилля урядів у сфері підтримки сімей.

Розшарування суспільства, високий рівень безробіття, а також зміни у структурі зайнятості призвели до збільшення економічної вразливості сімей. Тиск цих факторів на уряди призвів до поліпшення соціального захисту сімей від ризику бідності. Ці фактори також стали поштовхом для прийняття різних програм зі зниження безробіття і до введення схем перевірки доходів. У сфері сімейної політики це привело до появи нових заходів у соціальній системі, здійснюваних при перевірці доходів, включаючи французьку систему сімейних допомог (*complement familial*), введена в 1977 р. Водночас запровадження подібних проектів зменшило обсяги державного фінансування і призвело до труднощів щодо зниження статей витрат на соціальну підтримку [1, 130].

Поява загального європейського ринку і зростання важливості соціальних питань у Європейському Союзі, глобальна економічна інтеграція, що послаблює конкурентоспроможність державної соціальної підтримки через надзвичайно регульовані ринки, є на сьогодні беззаперечними проблемами. Бажання залишитись економічно конкурентоспроможними, а також побоювання соціального демпінгу примушує держави зменшувати обсяги соціальних допомог. Зокрема, високопрофесійна, соціально захищена робоча сила може становити собою важливу конкурентну перевагу, а соціальна допомога у цьому випадку буде фактором виробництва.

Із 70-х років минулого століття сімейна політика почала істотно змінюватися, нинішня сімейна політика пристосувалася до нових демографічних та економічних реалій, з якими зіштовхується сучасна сім'я.

Сучасна державна політика щодо сімей, безперечно, має вплив на демографічну поведінку. Вона регулює умови зайнятості, визначає право на отримання соціальних допомог, надає освітні послуги та послуги з охорони здоров'я, визначає права та обов'язки батьків. Таким чином, державна політика формує сімейне життя відносно можливостей та обмежень. Але необхідно, щоб така політика заохочувала окремі типи сімейних структур, стимулюючи офіційний союз чи перешкоджаючи розлученням, позашлюбному народженню дітей. Так, щедрі соціальні допомоги в деяких країнах зруйнували традиційні сімейні цінності і заохотили нетрадиційні форми сімей.

Необхідно відзначити, що зв'язок між державною сімейною політикою та демографічною поведінкою дуже складний. Через неосяжність сфери дослідження всієї сімейної політики розглянемо вплив політики на три основні демографічні та економічні компоненти: народжуваність, сімейну структуру та участь матерів на ринку праці.

Основні напрямки досліджень у сфері народжуваності можна поділити на групи: 1) аналіз впливу політики в цілому на народжуваність; 2) вплив політики на ймовірність позашлюбних народжень; 3) вплив політики на народжуваність у молодих мам.

У першій групі досліджень вчені констатують позитивний вплив політики на народжуваність. Високі сімейні чи дитячі допомоги пов'язані з більш високим рівнем народжуваності. Водночас здебільшого цей вплив оцінюється як незначний. На підставі міжнаціонального аналізу канадські вчені А. Готьє і Ж. Хатціус оцінили, що збільшення сімейної допомоги на 25 % призвело б до збільшення сумарного коефіцієнта народжуваності на 0,07 дитини на жінку [4].

Дослідники, які використовували вікові показники народжуваності і показники народжуваності різних порядків, дійшли висновку, що заходи сімейної політики впливають найбільше на час народження, ніж на загальну кількість дітей. Наприклад, британський соціолог Дж. Ерміх вважає, що збільшення розміру дитячих допомог приводить до збільшення ймовірності народжень, при цьому заохочує раннє материнство [3].

Дослідження німецьких і шведських авторів батьківських відпусток і субсидій по догляду за дитиною свідчать про їх позитивний вплив на народжуваність, хоча ефект і невеликий.

Інша група досліджень вивчає вплив політики на ймовірність позашлюбних народжень і на народжуваність у ранньому віці. Основною компонентою аналізу є допомоги, які здійснюються через перевірку доходів, при цьому встановлюється вплив допомоги на позашлюбну народжуваність. Більшість вчених доходять висновку, що сімейні допомоги, наприклад, серед підлітків не мають істотного впливу на позашлюбну народжуваність.

Можливість поєднання роботи та сімейних обов'язків є одним із чинників згоди жінки на народження дітей. Вважається, що тривалі відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами і дитячі субсидії заохочують матерів до виходу на роботу.

Наприклад, англійський вчений С. МакРай вважає, що одержання допомоги у зв'язку з народженням дитини, яке надається підприємцем, але максимальний розмір якого обмежений державою, має позитивний вплив на повернення жінки на роботу після народження [6].

Інші вчені вважають, що у випадку тривалих відпусток спостерігається скорочення заробітної плати жінки, тривалі декретні відпустки також асоціюються зі стереотипною роллю жінки.

Результати взаємозв'язку впливу послуг дошкільних закладів і декретних допомог також неоднозначні. Шведські вчені С. Густафсон і Ф. Стаффорд оцінили, що надання соціальних послуг по догляду за дитиною заохочує матерів, які мають дітей дошкільного віку, виходити на роботу. З іншого боку, німецькі вчені М. Крейфендель і К. Ханк не знайшли ніяких свідчень щодо впливу надання соціальних послуг по догляду за дитиною на материнську зайнятість [1, 134].

Відносно грошових допомог результати переважно зводяться до того, що допомоги, які виплачуються за умови перевірки доходів, мають потенційно стримуючий ефект на ймовірність виходу на роботу чи збереження роботи.

Також треба відзначити, що більшість досліджень, які аналізують вплив заходів сімейної політики у сфері декретних відпусток, зосереджені насамперед на наслідках для жінок, зокрема таких, як материнська зайнятість чи заробітна плата матері після виходу з декретної відпустки.

Воднораз, наприклад, у країнах Європи спостерігається тенденція, згідно з якою більш тривалі і більш щедро оплачувані відпустки приводять до

зниження дитячої смертності та є ефективним методом поліпшення дитячого здоров'я.

Сукупність змін останніх кількох десятиліть прийнято позначати терміном "другий демографічний перехід". Якщо перший демографічний перехід супроводжує модернізацію суспільства на етапі розширення можливостей для задоволення базових, матеріальних цінностей, то для другого демографічного переходу характерно те, що „всі помисли людини зосереджені на самореалізації, волі вибору, особистому розвитку та індивідуальному стилі життя, емансипації, і це знаходить відбиття у формуванні сім'ї, установках відносно регулювання народжень і мотивах батьківства. Зростаючі доходи, економічна й політична захищеність, які демократичні держави загального добробуту пропонують своєму населенню, зіграли роль спускового гачка для "тихої революції", при якій індивідуальні сексуальні переваги приймаються такими, які вони є, і рішення про спільне життя, розлучення, аборт, стерилізація та добровільна бездітність залишаються на розсуд індивідуумів і сімейних пар" [5].

Поширення використання ефективної контрацепції для відкладання народжень серед наймолодших партнерів призводить до підвищення середнього віку матері при народженні першої дитини й до того, що сім'ї, як правило, приймають свій остаточний вигляд набагато пізніше, ніж це було прийнято раніше. Значне зростання використання контрацепції в молодому віці (особливо до 20 років) приводить до того, що підвищення ефективності контролю над народжуваністю стає менш залежним від тривалості партнерських союзів і кількості народжень. А якщо взяти до уваги відкладання шлюбу в зв'язку із загальними змінами соціальних умов і способу життя, які пов'язані, у свою чергу, зі збільшенням тривалості загальної та професійної освіти, то зниження кількості народжень у віці до 25 років стає безповоротним.

Одне з чільних місць у новітніх тенденціях займають зміни, пов'язані із соціально-економічною та психологічною переоцінкою положення ролі жінки й чоловіка в суспільстві та сім'ї.

На сьогодні всі розвинені країни можна поділити таким чином: передусім це Скандинавські країни, в яких раніше, ніж в інших країнах, відбувся розподіл у часі трьох етапів особистого життя: початку регулярного сексуального життя, відокремлення від батьківської сім'ї, вступу до шлюбу та народження дитини. Відповідно до формальних демографічних критеріїв процес зміни моделі шлюбності та народжуваності зайшов

там далеко, для них характерно високий ступінь модернізації інституту сім'ї та поява таких нетрадиційних феноменів, як самотнє життя молодих людей, тривалість якого зростає, дошлюбне співжиття з партнером без формального оформлення союзу, народження дитини поза зареєстрованим шлюбом та ін. Аналогічні характеристики в суспільстві спостерігаються у країнах Західної Європи та Канаді [2].

Перехідне положення займають країни Південної Європи, в яких, з одного боку, швидко зростає кількість молодих людей, які залучені у процеси довготривалої професійної освіти, відповідно в цих країнах стрімко "старіє" перший шлюб і відкладається народження дітей. З іншого боку, тут зберігаються такі традиційні риси, як проживання неодружених дорослих дітей з батьками, низька поширеність консенсуальних шлюбів та істотно менші показники позашлюбної народжуваності. За цими характеристиками шлюбу й партнерства до країн Південної Європи близька і Японія, суперечливо складається ситуація й у США, де, незважаючи на ранній початок другого демографічного переходу, процеси йдуть набагато повільніше, ніж в інших країнах, і тим більше порівняно із країнами Південної Європи.

Країни Східної та Центральної Європи, що були в недалекому минулому в єдиному соціалістичному таборі, до яких належить і Україна, утворюють крайню групу з найнижчим ступенем модернізації. В цих країнах також можна виявити всі основні риси, які відповідають загальним тенденціям зміни моделі шлюбу, сім'ї та народжуваності. Однак у явному вигляді вони з'явилися набагато пізніше, ніж в інших розвинених країнах.

У цілому багатофакторні обстеження дають різнохарактерні результати відносно впливу політики щодо сімей на демографічну та економічну поведінку. Так, деякі дослідження включають тільки один вид соціальних допомог, інші — аналізують різні види державної підтримки. В обстеженнях можуть вимірюватися значення допомог як на індивідуальному рівні, так і на рівні країни. Тому спостерігаються розбіжності у результатах.

Водночас існує низка взаємопов'язаних проблемних питань. Основне — це питання інструментарію самої політики, тобто сукупність методичних і технічних засобів проведення дослідження. Деякі дослідження включають у свою статистичну модель тільки один вид державної підтримки, а інші розглядають кілька показників соціальної системи. Відсутність послідовності щодо видів чи допомог інших форм підтримки

сімей є найбільш частою причиною виключення цих заходів політики з багатофакторного аналізу. Наприклад, велика кількість досліджень зосереджена на впливі грошової допомоги на демографічну поведінку, при цьому не розглядається вплив заходів, пов'язаних з відпустками з вагітності і по догляду за дитиною.

На сьогодні тенденція старіння населення стає важливим питанням у системі соціального захисту, на ринку зайнятості, в освіті та культурі, іншими словами, для всієї економіки й для всього суспільства. Старіння населення приводить до змін як в економічному, так і в соціальному житті всіх поколінь. Його значущість для системи соціальної підтримки посилюється. Крім того, чисельність населення пенсійного віку збільшується швидше, ніж у будь-якій іншій віковій категорії. Якщо найближчим часом суспільство не адаптується до таких соціально-економічних умов, то можливо таке, що кількість отримувачів соціальних допомог унаслідок досягнення пенсійного віку чи захворювання, а також кількість пенсійних фондів настільки збільшаться, що не буде вистачати наявної кількості працюючих, яка повинна їх підтримувати, тобто збільшиться навантаження на молодь, що, у свою чергу, викличе невдоволення та загрозу нестабільності в суспільстві.

Згідно із прогнозами ООН, до 2050 р. чисельність населення практично всіх європейських держав зменшиться, а процес старіння буде повсюдним. Це призведе до того, що середній вік населення досягне найвищих оцінок серед тих, що будь-коли спостерігалися в історії людства.

Зниження народжуваності та офіційно зареєстрованої шлюбності, зростання позашлюбної народжуваності, високий рівень розлучень — найбільш характерні особливості процесу формування сучасної сім'ї, що викликають суперечливі оцінки.

Зараз в усіх розвинених країнах одна жінка народжує істотно менше двох дітей, а в деяких регіонах навіть менше одного. Взагалі, починаючи із середини 80-х років минулого століття, спостерігається зниження показників народжуваності майже в усіх країнах Європи, у тому числі в Україні. Нормальним явищем упродовж останніх десятиліть стало скорочення народжуваності в усіх вікових групах.

Збільшення кількості народжень у багатьох країнах відбувається винятково за рахунок зростання народжень у жінок віком 30–34 роки. Водночас народжуваність у віці 20–24 роки різко знижується.

Динаміка народжуваності в останні роки складається трохи інакше, ніж у попередній період, передусім це пов'язане саме зі змінами у віковій структурі матерів. Ймовірно, також існує взаємозв'язок із загальними закономірностями переходу від індустріального до постіндустріального суспільства, що висуває підвищені вимоги до рівня освіти, професійних навичок тощо. Водночас у всіх країнах спостерігається зменшення розміру сімей, водночас їх абсолютна кількість збільшується.

Якщо спочатку демографічний перехід означав переважно зниження шлюбної народжуваності, то нинішня його фаза полягає насамперед у зміні шлюбної поведінки. Кілька десятиліть тому зареєстрований шлюб поспіль був єдиною визнаною суспільством формою подружнього союзу. Останнім часом у сім'ї відбуваються глибокі зміни. Нині можна спостерігати різні типи сімей через розбіжності у важливості певних поведінкових норм, таких як одруження, розлучення та народжуваність.

Спостерігається загальна тенденція до зниження показників шлюбності і збільшення позашлюбних зв'язків, водночас поширені альтернативні форми сімейних і несімейних формацій.

Відзначимо, що при оцінюванні впливу заходів сімейної політики на демографічну поведінку необхідно бути дуже обережним. Так, механізми, що теоретично пов'язують політику та демографічні результати, — це комплекс складних рішень і не-

досконалої інформації, обмежений певними обставинами дійсності.



Література

1. Осколкова О. Б. Государственная семейная политика в странах Европейского Союза // Семья в России. — 1998. — № 1. — С. 123–141.
2. Социальное обеспечение в странах Запада: США, Канада и Великобритания: Сб. обзоров / Ред.-сост. С. Л. За-рецькая, Л. Д. Капанова. — М.: ИНИОН, 1994. — 180 с. — (Сер.: Соц.-экон. проблемы развитых стран).
3. Ermisch J. The Econometric Analysis of Birth Rate Dynamics in Britain // Journ. of Human Resources. — 1988. — V. 23(4). — P. 563–576.
4. Gauthier A., Hatzius J. Family Benefits and Fertility: an Econometric Analysis // Population Studies. — 1997. — V. 51. — P. 306.
5. Lesthaeghe R., Surkyn J. When history moves on: the Foundation and Diffusion of a Second Demographic Transition. — Brussels: Interfase Demography, Free Univ. of Brussels, 2004. — P. 68–90.
6. McRae S. Returning to Work after Childbirth: Opportunity and Inequalities // European Sociological Rev. — 1993. — V. 9(7). — P. 125–138.
7. Preston S. Children and the elderly: divergent paths for America's dependents // Demography. — 1984. — V. 21. — P. 68–74.
8. Wennemo I. Sharing the Costs of Children; Studies on the Development of Family Support in the OECD countries. — Stockholm: Swedish Inst. for Social Research, 1994. — P. 35–58.

Визначення й коригування сімейної політики держави, покликаної позитивно впливати на демографію, повинні ґрунтуватися на глибокому аналізі демографічної дійсності з урахуванням передового наукового досвіду.

Определение и корректировка семейной политики государства, призванной оказывать положительное влияние на демографию, должны основываться на глубоком анализе демографической действительности с учетом передового научного опыта.

Definition and updating of a family policy of the state, called to make positive impact on a demography, should be based on the deep analysis of the demographic validity taking into account the advanced scientific experience.

Надійшла 28 серпня 2009 р.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- **Абдулаєв Самір** – аспірант МАУП, м. Київ – 152
- **Андрєєва Х. П.** – докторант МАУП, м. Київ – 90
- **Андрощук А. Г.** – канд. пед. наук, директор центру перекладу та вивчення мов МАУП, м. Київ – 174
- **Бахов І. С.** – д-р філософії в галузі психології, доц. МАУП, м. Київ – 162
- **Беспаль Д. Г.** – докторант МАУП, м. Київ – 133
- **Гараханлу Фарназ** – докторант МАУП, м. Київ – 34
- **Гармашів В. Г.** – провідний фахівець УАІМВЛ МАУП, м. Київ – 54
- **Головач Н. А.** – доц. кафедри статистики та економетрії Київського національного торговельно-економічного університету – 38
- **Гольцов А. Г.** – канд. геогр. наук, в. о. проф. МАУП, м. Київ – 113
- **Гудов В. В.** – докторант МАУП, м. Київ – 213
- **Дворников В. М.** – докторант МАУП, м. Київ – 77
- **Динєв Йордан Дімітров** (Болгарія) – докторант МАУП, м. Київ – 68
- **Дікарев О. І.** – канд. політ. наук, заст. директора Українсько-Арабського інституту міжнародних відносин та лінгвістики МАУП, м. Київ – 19
- **Дурбало О. В.** – докторант МАУП, м. Київ – 108
- **Задорожний В. П.** – д-р філософії в галузі державного управління, докторант МАУП, м. Київ – 41
- **Захожай В. Б.** – д-р екон. наук, проф., ректор МАУП, м. Київ – 5
- **Ілієва Стоянка Іванова** – докторант МАУП, м. Київ – 228
- **Казимов Фахрі Хангусейн огли** – докторант МАУП, м. Київ – 104
- **Коваль М. І.** – канд. екон. наук, проф. МАУП, м. Київ – 27
- **Кочетков В. В.** – канд. філос. наук, провідний наук. співроб. Інституту прав людини та ювенальної юстиції Російського державного соціального університету, м. Москва – 119
- **Кочеткова Л. М.** – канд. філос. наук, доц. Московського державного інституту радіотехніки, автоматики та електроніки (Росія) – 119
- **Лезнер В. В.** – докторант МАУП, м. Київ – 235
- **Логвиненко С. В.** – аспірант МАУП, м. Київ – 128
- **Лук'янова Н. Л.** – аспірант Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, м. Київ – 158
- **Мамедов Ровшан** – докторант МАУП, м. Київ – 60
- **Моршнев Є. І.** – канд. юрид. наук, проф. Прикарпатського інституту ім. М. Грушевського МАУП, м. Львів – 201
- **Недашковська Н. В.** – докторант МАУП, м. Київ – 97
- **Низенко Е. І.** – канд. юрид. наук, доц., проф. МАУП, м. Київ – 208
- **Ноженко В. А.** – докторант МАУП, м. Київ – 243
- **Пантюхін В. О.** – старш. викл. кафедри адміністрування Східно-Українського національного університету ім. В. Даля, м. Луганськ – 162
- **Побережний В. І.** – докторант МАУП, м. Київ – 217
- **Пошок Б. С.** – докторант МАУП, м. Київ – 90
- **Проскуріна В. А.** – докторант МАУП, м. Київ – 190
- **Романченко С. Г.** – докторант МАУП, м. Київ – 220
- **Садова М. А.** – аспірант, викл. кафедри психології Першотравневого інституту Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова – 184

- **Семененко І. Г.** – канд. екон. наук, проректор Карпатського інституту підприємництва ВНЗ „Україна” – 12
- **Семененко О. С.** – аспірантка Ужгородського національного університету – 12
- **Сокуров Я.** – студент IV курсу, голова СНГ Інституту права МАУП, м. Київ – 249
- **Суська О. О.** – канд. філол. наук, проф. кафедри загальної та практичної психології МАУП, м. Київ – 168
- **Терлецька Н. В.** – докторант МАУП, м. Київ – 179
- **Товт О. М.** – докторант МАУП, м. Київ – 81
- **Типанський Гжегож** (Польща) – докторант МАУП, м. Київ – 146
- **Федик Є. І.** – канд. юрид. наук, доц., зав. кафедри цивільного права та процесу Львівської комерційної академії – 201
- **Чернуха Н. М.** – д-р пед. наук, генеральний директор НІМО ПУ МАУП, м. Київ – 162
- **Шипелик Т. В.** – докторант МАУП, м. Київ – 198
- **Шихизаде Інтігам Алісахіб огли** – аспірант МАУП, м. Київ – 49
- **Щербак Д. С.** – докторант МАУП, м. Київ – 139
- **Юсеф Н. Н.** – канд. техн. наук, доц. кафедри політології, зав. кафедри арабістики, заст. директора УАІМВЛ МАУП, м. Київ – 34

In collection of scientific works the articles of research workers, who are engaged in the problems of development of economy and management, political science, psychology and law, are published.

For research workers, teachers, students, and also for everyone who is interested by development of science in Ukraine.

Наукове видання

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Випуск 3(22)

Scientific edition

SCIENTIFIC WORKS OF THE INTER-REGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT

Issue 3(22)

Редактор *А. А. Тютюнник*
Коректор *Т. К. Валицька*
Комп'ютерне верстання *О. А. Залужна*
Оформлення обкладинки *О. О. Стеценко*

Підп. до друку 28.09.09. Формат 60×84/8. Папір офсетний. Друк ротатійний трафаретний.
Ум. друк. арк. 28,9. Обл.-вид. арк. 30,1. Тираж 300 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

ДП «Видавничий дім «Персонал»
03039, Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. XX

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 3262 від 26 серпня 2008 р.*